

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İŞGAL YILLARINDA İSTANBUL'DA SİYASİ HAYAT

(1918-1923)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. YAHYA BAŞKAN

HAZIRLAYAN
OĞUZ KAĞAN ÜRKMEZ

MALATYA 2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

İŞGAL YILLARINDA İSTANBUL'DA SİYASİ HAYAT
(1918-1923)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Sorumlu Öğretim Üyesi
Doç. Dr. Yahya BAŞKAN

Hazırlayan
Oğuz Kağan ÜRKMEZ

MALATYA 2021

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak yazdığım “*İşgal Yıllarında İstanbul’da Siyasi Hayat (1918-1923)*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve gereklere aykırı düşecek herhangi bir yönetime başvurulmaksızın yazıldığı ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım.

Adı Soyadı: Oğuz Kağan ÜRKMEZ

İmza:

Tarih:

ÖNSÖZ

İşgal İstanbul'u ile alakalı birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar daha çok sosyal ve ekonomik durumu ele almaya yöneliktir. İlgili araştırmalar incelendiğinde durumun siyasi boyutunun tatmin edici düzeyde ele alınmadığı görülmektedir. Ayrıca siyasi boyuta ilişkin çalışmalar yapılmış olsa dahi incelemeler bu çalışmaların durumu yeterli düzeyde açıklayacak bütünlüğe sahip olmadığını göstermektedir. Bu minvalde araştırmada işgal yıllarında İstanbul hükümetlerinin siyasetini, ortaya çıkan cemiyetleri, padişahı, kurulan işgal yönetimini ve Anadolu hareketinin İstanbul siyasetine etkilerini açıklamak ve değerlendirmek amaçlanmıştır.

Araştırmada Mondros Mütarekesi imzalandıktan hemen sonra, 13 Kasım 1918'de İtilaf donanmalarının İstanbul'a gelmesinden işgalin son bulduğu Ekim 1923 yılına kadar geçen sürede İstanbul'un siyasi durumu ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde ilgili yıllar arasında Osmanlı Devleti'nde kurulan siyasi partiler ve cemiyetler incelenmiştir. İşgal yıllarında faaliyet gösteren siyasi partiler ve bu süreçte ortaya çıkan cemiyetlere dair bilgiler sunulmuştur.

Araştırmanın ikinci bölümünde işgalin sonuçları, işgale bağlı olarak İstanbul'da gelişen siyasi atmosfer, kurulan hükümetler ve İtilaf Devletleri'nin oluşturduğu işgal yönetimi değerlendirilmiştir. İstanbul'a gelen Rus göçmenlerinin İstanbul'daki faaliyetleri, yaşam mücadeleleri ve işgal kuvvetlerinin bu göçmenlere yönelik politikaları açıklanmıştır. İstanbul'da yaşayan azınlık grupların işgalle birlikte ortaya çıkan faaliyetlerine, işgalin ülke çapında genişlemesiyle birlikte Anadolu'da milli mücadele ruhunun uyanışına ve bu ruhun İstanbul'daki siyasi atmosfer üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Son olarak TBMM'nin açılmasının İstanbul siyaseti üzerindeki etkilerine değinilmiş ve halkın İstanbul siyasetinden ziyade Anadolu siyasetine dahil olması süreci değerlendirilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise işgalin sona erme süreci ele alınmıştır.

Araştırma sürecinde gerek maddi gerek manevi desteğini daima üzerimde hissettiğim danışmanım Doç. Dr. Yahya BAŞKAN'a teşekkürlerimi sunarım. Yoğunluğuna rağmen eleştiri ve desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen Prof. Dr. Sabit DUMAN'a teşekkürü borç bilirim. Çalışmanın son halini almasında katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Bahattin ÇATMA'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca araştırmanın her aşamasında yanımda olan, destekleyen aileme ve değerli dostum Arş. Gör. Ahmet KARAKAŞ'a da içten teşekkür ederim.

Oğuz Kağan ÜRKMEZ

Malatya 2021

ÖZET

Bu çalışmada 1918-1923 yılları arasında İstanbul'un siyasi durumu incelenecektir. İşgal yıllarında meydana gelen siyasi çekişmeler, partiler, İtilaf Devletleri'nin Yüksek Komiserlerinin durumu, Müslim-gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının durumu, değerlendirilecektir. Özellikle çalışmamız siyasi faaliyetler üzerinde yoğunlaşacaktır. Osmanlı Devleti'nde siyasi partilerin ortaya çıkışı, bir döneme damgasını vuran İttihat ve Terakki Fırkası'nın faaliyetleri, bunun yanı sıra partilerin yol açtığı sorunlar, padişahın durumu ele alınacaktır. Diğer yandan Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesi ile başlayan Milli Mücadele süreci, Anadolu ile İstanbul arasındaki gelgitlere, çekişmelere de değinilecektir.

1918-1923 yılları arasında yaşanan işgal İstanbul'unun iç siyasi dinamikleri ve Anadolu'da kurulan TBMM ilişkileri Türk milletinin işgaller karşısında sessiz kalmayışı ve toparlanıp ana vatanını müdafaa edişi ele alınacaktır. Yine hükümet krizleri, kurulan hükümetleri işgallere karşı zayıf tutumu, devlet adamlarının o dönemki durumları da ele alınmıştır. Anadolu'da yaşanan diğer işgallerin Türk toplumu üzerindeki tesiri, İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinden sonra İstanbul halkının heyecanı ve zaman içerisinde İstanbul ahalisinin değişimi günümüz yapısını da oluşturacaktır.

İstanbul sadece işgal edilen bir şehir değildi. İstanbul aynı zamanda Türk milletinin bir dönemki kıyıl elmasıydı. Şimdi ise bu kıyıl elma ellerinden alınmaya çalışılıyordu. Türk milleti bunu engellemek, yurdunu kurtarmak için mücadeleye atılacak ve İstanbul'u kurtaracaktı.

Anahtar Kelimeler: İşgal, İstanbul, İtilaf Devletleri, Damat Ferit Paşa, Tevfik Paşa, Padişah, TBMM, Anadolu.

ABSTRACT

In this study, the political situation of Istanbul between 1918-1923 will be thin. Political conflicts arising from the occupation, partisanship, the situation of the High Commissioners of the Entente countries, the situation of the Muslim-non-Muslim Ottoman State will be evaluated. In particular, our work will focus on your field. The emergence of political parties in the Ottoman state, the operations of the Union and Progress Party, which left its mark on a period, for this reason, about the way of closeness, the situation of the sultan. On the other hand, in the process of Mustafa Kemal, the way to Anatolia and the process of national struggle, messages to Anatolia will also be mentioned.

The project deals with the internal political dynamics of Istanbul at home between 1918-1923 and the equipment in Anatolia, small versions of the Turkish nation, and the recovery and defense of the mother. Again, government crises, those whose governments are weak against occupations, the statesman's building at that time are also discussed. The effect of the home occupiers in Anatolia on the Turks, the excitement of Istanbul after the occupation of Izmir by their children, and the people of Istanbul in time will grow even further than the estimates.

Istanbul was just an occupied city. Istanbul was also the red apple of the Turkish nation for a while. Now this red apple was being tried to be taken from them. The Turkish nation would fight to save him and I would save Istanbul.

Keywords: Occupation, Istanbul, Entente America, Damat Ferit Pasha, Tefik Pasha, Sultan, TBMM, Anatolia.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1.....	3
OSMANLI DEVLETİNDE BAŞLICA SİYASİ PARTİLER VE CEMİYETLER.....	3
1.1.İttihat ve Terakki Fırkası	3
1.1.2.Mütarekeden Sonra İttihatçılar	11
1.1.3.Teceddüt Fırkası.....	13
1.2.Hürriyet ve İtilaf Fırkası	14
1.3.Ahrar Fırkası	15
1.4.Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)	16
1.5.Osmanlı Sosyalist Fırkası	18
1.6.Ahali Fırkası	19
1.2. CEMİYETLER.....	20
1.2.1.Manda Yanlısı Cemiyetler	20
1.2.2.Milli Kongre Cemiyeti.....	20
1.2.3.Wilson Prensipleri Cemiyeti.....	21
1.2.4.Vahdet-i Milliye Cemiyeti.....	23
1.2.5. Türk Fransız Muhipleri Cemiyeti.....	24
1.3.1.Himaye Yanlısı Cemiyetler	24
1.3.2.Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi	25
1.3.3.İngiliz Muhipleri Cemiyet.....	25
1.3.4.Bolşevik Yanlısı Fırka ve Cemiyetler.....	27
1.4.1.İstanbul da Faaliyet Gösteren Milli Cemiyetler	28
1.4.2.Karakol Cemiyeti.....	29
1.4.3.Hamza, Mücahid, Muharib ve Felah Grupları.....	30
1.4.3.Müdafa-i Milliye Teşkilatı (Mim Mim Grubu).....	31
BÖLÜM 2.....	32
MONDROS MÜTAREKESİNDEN SONRA BAŞLAYAN İŞGALLER.....	32
2.1.Mondros Mütarekesinin Bazı Hükümleri	34
2.2.Mondros Mütarekesi'nden Sonra İstanbul.....	43
2.3.Mülklere El konulması ve İşgal Kuvvetlerinin Sorumsuz Davranışları.....	46
2.4.Tutuklamalar Başlıyor	51
2.5.Mütarekeden Sonra Kurulan Hükümetler ve Politikaları	54

2.6.Mütareke Günlerinde Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'daki Faaliyetleri	69
2.7.Paris Barış Konferansı	75
2.8.İzmir'in İşgaline Tepkiler; İstanbul Mitingleri	78
2.9.İstanbul'da Rus Mülteciler	92
2.10.İstanbul'un Resmen İşgali	97
2.11.TBMM Açılması ve Ankara-İstanbul İlişkileri.....	112
BÖLÜM 3.....	139
İŞGAL SONRASI İSTANBUL'UN TAHLİYE SÜRECİ.....	139
3.1.Büyük Taarruz Sonrası İstanbul Politikası	139
3.2.Mudanya Mütarekesi Sonrası Değişen Politikalar	141
3.3.Lozan Konferansı Sonrası İstanbul'un Boşaltılma Süreci	146
SONUÇ	152
KAYNAKÇA	161

KISALTMALAR

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı dünyada yaşanan ekonomik, siyasi, askeri rekabetlerin bir sonucu oldu. Savaşın fitilini ateşleyen olay ise Avusturya Arşüdukası Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesiydi. İlk etapta savaş bir Avrupa savaşı gibi başlamış Osmanlı Devleti'nin dâhil olmasıyla Asya'ya ve Afrika'ya yayılmış, ABD'nin dâhil olmasıyla ise tam bir dünya savaşına dönmüştü.¹

Osmanlı Devleti bu savaş İttifak Devletleri safında katılmıştı. Osmanlı'nın savaşa katılmasıyla savaş birçok cepheye yayılmış ve Osmanlı Devleti cephelerin birçoğunda kısmi başarılar göstermişti. Lakin genel anlamda bakıldığında zaman Osmanlı Devleti bu savaşı kaybetmişti. 1917 yılında Rusya'da başlayan Bolşevik Devrimi ve sonrasında Rusya'nın savaştan çekilmesi ibreyi İttifaklar lehine çevirse de bu uzun sürmemiş, ABD'nin savaşa dâhil olmasıyla birlikte ibre tekrardan itilaflar safına dönmüştü. ABD Başkanı W. Wilson savaşa dâhil olduktan sonra savaşın kaderini belirleyecek 14 maddelik bir bildiri yayınlamıştı. Bu bildiri bir noktada kaybeden taraflar için umut olmuştu. Bildirinin içeriğine bakıldığında zaman onurlu bir barış gibi duruyordu lakin uygulaması itibarı ile İtilaflar bu bildiriye göre hareket etmeyeceklerdi.²

İtilaf orduları 15 Eylül 1918 yılında Bulgaristan'a karşı başlattığı taarruz, 19 Eylül'de Üsküp işgali ile sonuçlandı. Üsküp'ün işgalinden sonra Bulgaristan silah bırakmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti ile Almanya bağlantısı da böylelikle kesilmiş, hem Almanya hem de Avusturya-Macaristan güneyden kuşatılmıştı. Diğer yandan bağlantının kesilmesi ve Osmanlı cephelerinde de İtilaf ilerleyişinin devam etmesi Osmanlı Devleti'ni antlaşma yapmak zorunda bıraktı. 30 Ekim 1918 yılında Osmanlı Devleti, 3 Kasım'da Avusturya, 11 Kasım'da da Almanya silah bıraktı.³

Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı olan Mondros Ateşkes Antlaşması veya silah bırakılması imzalandıktan sonra Osmanlı toprakları antlaşmanın maddelerine dayanarak işgal edilmeye başlandı. Mondros Antlaşması'nın 7. ve 24. maddeleri tam manasıyla türlerin elinde kalan bölgelerin kendi elleriyle itilaflara teslim edilmesi anlamına geliyordu. Birinci Dünya Savaşı boyunca İtilaf Devletleri kendi aralarında

¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.IX., Ankara 1999, s.355.

² Oral Sander, **Siyasi Tarih**, C.I, Ankara 2012, s718

³ Ercüment Kuran, "*Birinci Dünya Savaşı*", **İslam Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul 1992, s196-200.

yaptıkları gizli antlaşmalara göre Osmanlı Devleti'ni paylaşmışlardı. Mondros Mütarekesi ile birlikte herkes kendi hissesine düşen bölgeyi 7. ve 24. maddelere dayanarak işgal etmeye başladı. İşgaller devam ettikçe bölgelerde halkın yerel direnişi de başlamıştı. Özellikle M. Kemal'in Anadolu'ya geçip örgütlü mücadeleyi başlatması ve sonrasında yapılan savaşlar, sonuçlarını vermiş ve düşman Anadolu'dan sökülüp atılmıştır.⁴

⁴ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara 1987 s202.

BÖLÜM 1

OSMANLI DEVLETİNDE BAŞLICA SİYASİ PARTİLER VE CEMİYETLER

Osmanlı Devleti'nde I. Meşrutiyetin ilanından sonra (1876) ilk defa parlamento açılmış ve çeşitli seçim bölgelerinden mebuslar seçilerek İstanbul'a gelmişlerdi. İlk parlamentonun mebus sayısı 130 olarak düşünülmüş, bunlar içerisinde gayrimüslim unsurlarda vardı. Diğer yandan parlamentonun açılışı ile birlikte katılan mebus sayısının belirlenen sayıdan az olduğu görülmektedir.

Meclis-i Mebussan 17 Mart 1877 günü padişahın katıldığı bir tören ile Dolmabahçe Sarayı'nın büyük salonunda yapılmıştı. Töreden sonra Meclis-i Mebussan ve Meclisi Ayan eski Darülfünun binasında kendilerine ayrılan bölümde çalışmalarına başladılar.⁵ İlk defa açılan bu parlamentonun ömrü uzun olmamış 1877-1878 Osmanlı Rus harbinden dolayı parlamento fesh edilmiş ve Kanuni Esasi askıya alınmıştı. İttihat ve Terakki Fırkasının çalışmaları sonrasında Sultan II. Abdülhamit, 1908 yılında ikinci defa Meşrutiyet ilan etmek zorunda kalmıştı.

Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında çok partili bir dönem başlayacak yönetim artık partilerin eline geçecekti. Padişahlar ise daha etkisiz bir hayat yaşayacaklardı.

1.1.İttihat ve Terakki Fırkası

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından Çukur Bostan'da kuruldu. Cemiyetin kurucuları arasında İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, İshak Sükûti ve Hüseyinzade Ali yer almışlardı. Cemiyeti kurma fikri İbrahim Temo'dan gelmiş, okul bahçesinde gezerken bu fikri ilk olarak İshak Sükûti'ye açmış ve daha sonrasında yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kişilerinde katılımıyla cemiyetin çekirdek kadrosu oluşmuştu. Cemiyet 1889 Mayıs ayında kurulmuştu. Cemiyetin kuruluş amacı olarak memleketin içine düştüğü durum belirtiliyor ve bu durumun müsebbibi olarak Sultan II. Abdülhamit'in yönetimi gösteriliyordu.⁶

⁵Bekir Sıtkı Baykal, "I. Meşrutiyet" e Dair Belgeler", **Bulleten**, Belge No: 10, T.T.K., No: 96, Ankara 1960.

⁶Bülent Demirbaş, **İbrahim Temo'nun İttihat ve terakki Anıları**, İstanbul 2000, s.13-16.

Cemiyetin zaman içerisinde sayısı artmaya başlayınca küçük çaplı toplantılarda başlamıştı. Bu toplantılarda genellikle “Devletin o gün ki içine düştüğü durum” ele alınıyordu. İşte bu toplantılardan birinde katılanların sayısı on ikiyi bulunca cemiyet başkanı ve yönetici kadro seçimi yapıldı. Başkanlığa Ali Rüştü Efendi, Şerafettin Mağmumi katipliğe, Asaf Derviş de tahsildarlığa getirildi. Cemiyetin asıl kurucusu olan İbrahim Temo ise görev almamıştı.⁷

Cemiyetin kurucuları o günlerin şartlarını göz önünde bulundurarak birde nizamname hazırlamışlardı. Nizamnamenin adı “Osmanlı İttihat Ve Terakki Nizamnamesi” olarak belirlenmişti.⁸

Cemiyet ilk zamanlarında herhangi bir olaya karışmadan taraftarlarını artırmaya önem vermişti. Lakin 1994’den itibaren Osmanlı Devleti’nde artan gösteriler ki - özellikle Ermeni olaylarının artması – Osmanlı Bankası saldırı ve Babı Ali Hücumu gibi- cemiyet üyelerini de harekete geçirdi. Özellikle bu olaylara karşı İngiltere ve Fransa hükümetlerinin takındığı tavır cemiyet üyelerini daha da cesaretlendirdi ve Osmanlı başkentinde eylemlere başladılar. Cami duvarlarına yapıştırdıkları çeşitli yazılar ve açıktan başlattıkları hutbeler ve muhalefetler sayesinde Osmanlı aydın zümresinin ve halkın dikkatini çekmeyi başarmışlardı. Tabi aynı zamanda Yıldız Sarayı’nın dikkatini çekmişlerdi. Bundan sonradır ki tutuklamalar başlamış ve İttihat ve Terakki üyelerinin birçoğu sürgüne gönderilmişti. Bir kısmı da artık ülkede yaşayamayacaklarına karar verdikleri için yurt dışına kaçtılar.⁹

1894-1895 yılında yurt dışına çıkan cemiyet üyeleri Paris’te kendilerine bir grup oluşturmayı başardılar. Daha önce yurt dışına çıkmış olan Halil Ganem ve Ahmet Rıza Bey bu koloniye katıldı. Bundan sonradır ki Paris’te Meşveret adı verilen bir gazete çıkarmaya başladılar.¹⁰ Diğer yandan Mizancı Murat Bey Paris’ten Mısır’a geçmiş ve burada Mizan adı verilen bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Mizan, Meşveret’in önüne geçmişti. Bunun üzerine cemiyetin faaliyetlerine hız vermek için Murat Bey tekrar

⁷ B. Demirbaş, s.16.

⁸ A. B. Kuran, s.45.

⁹ A. B. Kuran, s.48.

¹⁰ E. Ernest RAMSAUR, **Genç Türkler ve İttihat Terakki: 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi**, (Çev. Hasacan Yüncü), İstanbul 2001, s.33-35.

Paris'e döndü. Murat Beyin Paris'e dönmesini fırsat bilen Ahmet Rıza Bey muhalifleri harekete geçtiler ve yapılan oylama sonrasında Murat Bey başkanlığa getirildi.¹¹

İttihat ve Terakki cephesinde bunlar yaşanırken Sultan İkinci Abdülhamit tarihler 1897'yi gösterdiğinde Ahmet Celalettin Paşa'yı Paris'e yolladı ve Ahmet Celalettin Paşa burada Mizancı Murat Bey ve diğer İttihat Terakki taraftarları ile bir dizi görüşmeler yaptı. Bundan sonra başta Mizancı Murat Bey olmak üzere bazı İttihat Terakki taraftarı, yurda dönme kararı aldı. Diğer yandan İT taraftarı da Cenevre'de bulunmakta idi. Ahmet Celalettin Paşa bunlarla görüşmüş bir sonuç alamamıştı. Mizancı Murat Bey ve diğerlerinin yurda dönmesinden sonra Cenevre ve Paris grubu yeniden yakınlaşmaya başladı. Lakin Cenevre grubundan birçok kişi maddi imkansızlıklardan dolayı konsolosluklarda görev almak zorunda kaldı. Çıkardıkları Osmanlı Gazetesi de kapanmıştı.¹²

Jön Türkler'in Avrupa'da maddi açıdan bu kadar zor duruma düşmeleri faaliyetlerini de yavaşlatmıştı. Lakin bu uzun süreli olmayacaktı. Sultan Abdülhamit ile çeşitli nedenlerden dolayı arası açılan Damat Mahmut Paşa, oğullarının tahsilini bahane ederek Avrupa'ya geçmişti. Paris ve Cenevre'deki Jön Türkler onu bir kurtarıcı gibi karşılamışlar, Paşa da buna ilgisiz kalmamış ve onları desteklemeye başlamıştı. Paşa'yı tekrar yurda döndürmek isteyen Sultan birçok defa girişimlerde bulunmuş, en son Ahmet Celalettin Paşa'yı yollamıştı fakat o da başarılı olamadı. Bir müddet sonra Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın davetiyle Mısır'a burada da Hıdivin İstanbul'a dönem teskinlerinden rahatsız olunca oğulları Prens Sabahaddin ve Lütfullah Beyleri Avrupa'ya yollayıp kendi bir müddet daha kaldı. Daha sonra Hıdivi'n soğuk hareketlerinden dolayı kendisi Avrupa'ya döndü.¹³

Prens Sabahaddin, Paris'e geçtikten sonra bütün enerjisini bir kongre toplamaya harcamıştı. Bu kongre 4-9 Şubat 1902'de Fransız akademisi üyelerinden M. Lefevre Pountalis'in evinde 72 delegenin katılımıyla başladı. Kongrenin başladığı ilk günden itibaren fikir ayrılıkları su yüzüne çıktı. Bir kısım müdahalenin yapılmasını isterken bir kısım ise müdahaleyi uygun görmüyordu. Kongrede önemli kararlar alındı. Lakin kongrenin asıl toplanış amacı imparatorluğun içine düştüğü durumdu. Ama kongre

¹¹ M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürkler (1889-1902)**, İstanbul 1985. s.209-212.

¹²Sina Akşin, **100 Soruda Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1980, s.28.

¹³ A. B. Kuran, s.85-188.

üyeleri kendi aralarındaki çatışmayı önleyemeden ikiye bölünmüşlerdi. Yani kendileri bile fikir birliğine varamamıştı. Bir grup Ahmet Rıza Bey'in etrafında toplanıp "İttihat ve Terakki" adıyla yola devam ederken diğer grup ise Prens Sabahaddin'in etrafında toplanıp "Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyetini" kurdu.¹⁴

1905 yılından itibaren ise İttihat ve Terakki Cemiyeti yeni bir yapılanma içine girdi. Örgütün entelektüel kadrosu birçok noktada geri plana itilirken aksiyoner olanlar ön plana çıkmaya başladılar. Yani artık kuvveden fiile geçmişler ihtilalci bir yapıya bürünmüşlerdi.1905'ten itibaren teşkilat kendini yeniden düzenledi. Umur-ı Dahiliye Şubesi sorumluları Dr. Bahaddin Şakir ve Dr. Nazım Bey'e veriliyor, sekretarya görevi ise Seyyid Kenan Beye bırakılıyordu. Cemiyetin yeni örgütlenmesi ve artan faaliyetleri devam ederken, Selanik'te yeni bir yapı ortaya çıkıyordu. Hilal Cemiyeti adında bir cemiyet kuran Binbaşı Mehmet Tahir, posta baş kâtibi Talat Bey, Mustafa Rahmi Bey, Kazım Nami, Ömer Naci, Hakkı Baha ve İsmail Canbulat gibi isimler bu cemiyetin çatısı altında toplandı. Cemiyet üyelerinin birçoğu daha önceden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin propagandasını yapmaktan tutuklanmışlardı. Dolayısıyla şimdi başka bir isimle yeniden ortaya çıkıyorlardı fakat aradan uzun bir süre geçmeden iki cemiyette birleşecekti.¹⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle Makedonya'da 3. Ordu arasında hızlı bir şekilde yayılmıştı. Birçok küçük rütbeli asker bu gizli cemiyetin üyesi olmuştu. Cemiyet öyle gizli ve titiz hareket ediyordu ki yapılan soruşturmalar birkaç adamdan öteye gitmiyordu. Cemiyet ilişkin Nazım Bey'in yürüttüğü soruşturma ancak birkaç küçük rütbeli subayla sınırlı kalmıştı. İttihat ve Terakki dediğimiz gibi artık ihtilalci bir yapıya bürünmüştü. Dolayısıyla ihtilali yapmak için silah kullanmaktan çekinmiyordu. Albay Nazım Bey öldürülecek adamlar listesinin başında geliyordu ve canını güç bela kurtarmıştı.¹⁶

Albay Nazım Bey'e düzenlenen suikast İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın Reval'de yaptıkları görüşme gününe denk gelmişti. Bu görüşmede Osmanlı Devleti'nin Balkan Sorunu'nu çözemeyeceği ve büyük devletlerin bu konuya el koyması gibi konular ele alınmıştı. Bundan dolayıdır ki Osmanlı topraklarının

¹⁴ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul 1991, s.15-20.

¹⁵ Lütfi Özarslan, **İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Diğerleri**, İstanbul 2016, s.132-138.

¹⁶ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jöntürkler)**, İstanbul 1971, s17.

paylaşıldığına dair bir vehme kapılan Resneli Niyazi Bey yanına aldığı askerler ile birlikte Manastır'da dağa çıktı. Amaç meşrutiyetin ilan edilmesi ve Makedonya sorununun bu yolla çözerek büyük devletlerin duruma müdahil olmasını engellemektir. Diğer yandan Resneli Niyazi Bey, Ohri makamlarına yolladığı bildiriye isyanın nedenini “*memleketin içine düştüğü haksızlık eşitsizlik ve anayasanın yeniden ilanı*” olarak değerlendiriyordu. Padişah bu ayaklanmayı bastırmak için bölgeye önemli komutanlarından olan Şemsi Paşa'yı yolladı. Fakat Şemsi Paşa'da düzenlenen bir suikasta kurban gitmişti. Diğer yandan saray tarafından gönderilen diğer adamlarda etkisiz kalmıştı. İsyancılar artık taban bulmuş ve hızlı bir şekilde bölgede taraftar toplamışlardı. Müşir Osman Paşa'yı manastırdan kaçırarak İttihatçılar, 23 Temmuz günü Meşrutiyeti ilan ettiler. Daha sonra diğer vilayetlerde meşrutiyet ilan edildi. 24 Temmuz'da ise padişah halkın isteğine uyararak meşrutiyeti ilan etti ve 101 pare top atışıyla duyuruldu.¹⁷

II. Meşrutiyetin ilanı tüm yurttaki sevinç gösterileri ile karşılanmıştır. 1908 genel seçimleri yapılmış, Ayan ve Mebusan Meclisleri açılmıştır. Bütün dikkatler meclis çalışmalarına yoğunlaştığı sırada Rumeli'de feci hadiseler birbirini kovaladı. İlk etapta Bulgaristan bağımsız oldu, daha sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna'yı ilhak ettiğini duyurdu. Karadağ ve Sırbistan'da olaylar baş gösterdi ve Yunanistan, Girit'i ilhak ettiğini duyurdu.

Daha sonra 31 Mart Vakası diye bilinen isyan hareketi baş gösterdi, bu olayın sonucunda 33 yıllık mutlak iktidar sahibi Sultan II. Abdülhamit tahtını kaybetti. Diğer yandan Katolik Arnavutlar isyan etti (1909-1910). Aynı yıllar içinde Arabistan ve Yemen olayları patlak verdi ve daha sonra bunu İtalya'nın Trablusgarp işgali izledi ve en fecisi ise Balkan Savaşları'nın patlak vermesi oldu.¹⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutiyeti ilan ettikten sonra yönetime pek de dâhil olamadılar. Çünkü aralarında büyük devlet adamı yoktu. Asker sınıfından ise küçük rütbeli subaylar ve memurlar vardı. Babı Ali'nin büyük paşaları yönetimi ittihatçılara

¹⁷ F. Ahmad, s20-31.

¹⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul 1959, s.22-23.

bırakma niyetinden değildi. Özellikle Kâmil ve Sait Paşalar dönemin en önemli simalarıydı. Zaten hükümeti de Kâmil Paşa kurmuştu.¹⁹

Seçimlerden sonra İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet artacak yeni partiler ortaya çıkacaktı. Diğer yandan meşrutiyet karşıtlarının faaliyetleri ortamı oldukça germişti. Derviş Vahdeti'nin, Volkan gazetesi, meşrutiyet karşıtı propaganda yapıyor karşıt görüşlülere ateşliyordu. Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin vurulması ve faillerin bulunamaması olayı İttihat ve Terakki'nin üzerine yıkmıştı. Onlar da bunu yapmadıklarına dair doğru düzgün savunma yapmadılar. Olayların dozu iyice artmıştı.²⁰

Kâmil Paşa kabinesinin düşürülmesinden sonra muhalefetin şiddetlenmesi, dini de kullanarak başlatılan bu İttihat ve Terakki karşıtlığı kampanya kısa sürede ayaklanmaya dönüştü. 4. Avcı Tabur'unun ayaklanması ve Sultan Ahmet'e gelerek Meclisi Mebusan'ı kuşatması ve medrese softalarının dâhil olmasıyla olay tamamen bir isyana dönüştü.²¹

İstanbul'da olay çığırından çıkmıştı. İttihat ve Terakki'nin asıl gücü Makedonya'da olduğu için, isyanın bastırılması işi yine oradan gelen kuvvetlerle sağlandı. Komutanlığını Mahmut Şevket Paşa'nın, Kurmay Başkanlığını da Mustafa Kemal'in yaptığı Hareket Ordusu 23 Nisan'da dört bir koldan İstanbul'a girerek isyanı bastırmayı başarmıştı.²²

27 Nisan'da Ayan ve Mebusan Meclisleri Yeşilköy'de Sait Paşa'nın başkanlığında toplandılar. Padişah anayasayı koruyacağına söz vermiş lakin ayaklanmanın bastırılmasında önlem almamakla suçlanıyordu. Şeyhülislam Ziyaettin Efendi ve Fetva Emimi Hacı Nuri Efendi'den alınan fetva meclise gönderildi. Daha sonra alınan karar üzerine Sultan Abdülhamit hal edilerek Selanik'e gönderildi. Yerine Mehmet Reşat, padişah olarak seçildi. Bu aynı zamanda parlamentonun seçtiği ilk padişahı.²³

31 Mart Vakası'ndan sonra Mahmut Şevket Paşa tek hâkim güç olarak yerini almış ittihatçılara karşı mesafeli davranıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti nazırlıklarda

¹⁹ S. Akşin, s.75.

²⁰ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, İstanbul 1972, s.49.

²¹ S. Akşin, s.54.

²² E. Z. Karal, s.102.

²³ E. Z. Karal, s.106-107.

önemli bir görev almamıştı. Birkaç tane önemsiz nazırlık almışlardı o kadar. Diğer yandan parlamentoda çoğunluk ittihatçılardan yanaydı ve muhalefet diye bir şey yoktu.1909 Haziran'ına gelindiğinde ittihatçılar nazırlık yerine müsteşarlıkları doldurmaya çalışıyorlardı. Mebusların müsteşarlık yapabilmeleri için Talat ve Cavit Beyler önce Mahmut Şevket Paşa ile görüşmüşler bir sonuç alamayınca sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile bir görüşme yapmışlardı lakin bir sonuca varamamışlardı, daha sonra kanun değişikliği önergesini meclise taşıdılar. O dönemde kanun teklifi önergesi kanun haline gelmesi için üçte iki çoğunluk lazımdı. Hal böyle iken teklif meclise sunuldu ve şiddetli tartışmalar sonucunda yapılan oylamada 133 evet, 74 hayır aldı. Daha sonra yapılan şiddetli tartışma yüzünden Talat Paşa teklifi geri almak zorunda kaldı.²⁴

Meşrutiyetin ilanından 27 Ağustos 1909 yılına kadar geçen süre içinde yetmiş üç kanun tasarısı meclise getirilmiş; bunun elli üç tanesi kabul edilmiş olup, geri kalanları ise komisyona gönderilmişti. Öte yandan mebusların getirdiği 668 önergeden 158 tanesi kabul edilip ilgili nezaretlerde kurulan komisyona devredilmişti.²⁵

II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart Vakası'ndan sonra iyice etkin bir konuma geçmişti. İttihatçıların otoriter bir tavır takınmaları kendilerine karşı muhalif grupların doğmasını da sağlamıştı. Bunlar içinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası önemli bir yere sahipti.18 Ocak 1912 yılında yapılan “sopalı seçimleri” İttihat ve Terakki Cemiyeti kazanmıştı. Diğer yandan Arnavutluk'ta isyanı bastırmak için gönderilen askerler Halaskaran veya Halaskaran-ı Zabitan adında grup kurup dağlara çıktılar. Grubun İstanbul'daki temsilcileri meclisin dağıtılmasını ve Kâmil Paşa tarafından yeni bir kabinenin kurulmasını istediler. İttihatçılar bunu kabul etmek zorunda kaldı. Lakin Sait Paşa'nın istifasından sonra hükümeti Gazi Ahmet Muhtar Paşa kurdu. Kurulan bu kabine “*Babaoğul*” ya da “*Büyük Kabine*” adını aldı. Lakin mecliste yapılan güven oylaması ittihatçıların çoğunluğu elde tutmaları nedeniyle başarısız oldu ve Ahmet Muhtar Paşa kabinesi güvenoyu alamadığı için padişah tarafından feshedildi.²⁶

²⁴ F. Ahmad, s.86-87.

²⁵ F. Ahmad, s.95.

²⁶ Cevdet Küçük, “*Bab-ı ali Baskını*”, **İslam Ansiklopedisi**, CIV, İstanbul 1991, s389-390

Öte yandan orduda İttihatçı- Hürriyetçi çekişmesi hat safhaya ulaşmıştı. 8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi siyasi ayrılıklarla parçalanmış Osmanlı ordusunu gafil avladı. Balkan cephesinde ordu birçok bölgede bozgunlar yaşadı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bulgar ordusu artık Çatalca'ya dayanmış bulunuyordu. Avrupalı devletler ile yapılan Londra Görüşmesi, Edirne ve Adalar yüzünden bir sonuç alınamadan dağılmıştı. Avrupalı devletler bu defa Edirne'yi Bulgaristan'a, Adaları da kendilerine bırakılmasını Osmanlı Devleti'nden bir nota ile talep ettiler.²⁷

Avrupalı elçilere cevabi bir nota yazılması için Babı Ali'de bir toplantının yapıldığı gün Enver Paşa ve yanında bir grup subay Babı Ali'yi basarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürdü. Ve Kâmil Paşa'dan istifa dilekçesini alarak Padişah Mehmet Reşat'a götürdüler. Bu olay Osmanlı Devleti'nde bir hükümet darbesi olarak tarihe geçti. İşte bundan sonradır ki İttihat ve Terakkinin yönetimde ağırlığı iyice artacaktır. Artık İttihat ve Terakki Cemiyeti devlette tek söz sahibi haline gelecektir.²⁸

Tarihler 1914 yılını gösterdiğinde Birinci Dünya Savaşı'nın kasvetli havası olanca ağırlığı ile dünyanın üzerine çökmüştü. Savaşın birçok nedeni vardı. Olayın patlaması ise 28 Haziran'da Avusturya Veliht Prensi'nin Saraybosna'da öldürülmesi oldu. I. Dünya Savaşı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a saldırısıyla başlamış daha sonra Rusya'nın seferberliği, Almanya'nın Rusya'ya savaş ilanı ve Fransa'nın dahil olmasıyla bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Almanya Fransa'yı işgal için Belçika topraklarına girince İngiltere'de savaşa dahil olmuştu.²⁹

Osmanlı Devleti henüz taraf değildi ama taraf olmak içinde Almanlar ile gizli bir antlaşma imzalamıştı. Bu gizli antlaşma Enver Paşa ve Talat Bey tarafından biliniyordu. Hatta Sadrazamın bile antlaşma yapıldıktan sonra haberi olmuştu öte yandan savaş bütün şiddetiyle devam ederken, İngilizlerden kaçan iki Alman zırhlısının da Osmanlı Boğazları'na intikali ve bunun sonrasında Rus Limanları'nı bombalaması ile Osmanlı Devleti savaşa dahil oldu (29 Ekim 1914).³⁰

Osmanlı Devleti, Birinci Cihan Harbi'nde birçok cephede savaşmak zorunda kaldı. Savaştığı bu cephelerde kısmi başarılar elde etse de genel manada savaşı kaybetti.

²⁷C. Küçük, s.389-390.

²⁸ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 2010, s.77-80.

²⁹Oral Sander, **Siyasi Tarih**, C.I, Ankara 2012, s.655-656.

³⁰ T. Çavdar, s.82-83.

Savaşın sonlarına doğru Sait Halim Paşa'nın istifası üzerine Talat Paşa sadrazamlık makamına geldi (22 Ocak 1917). Talat Paşa kendi kabinesini oluşturdu ve çalışmalarına başladı. 1918 yılının Haziran ayından vefat etti ve yerine Vahdeddin padişah oldu. Sultan Vahdeddin, Talat Paşa'yı yeniden kabine kurmakla görevlendirdi. Talat Paşa 1 Kasım 1918'de İTC'nin son kabinesi ile birlikte istifa etti. Artık Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelmiş İttifak Devletleri yenilmiş, yapacak bir şey kalmamıştı. 2 Kasım'da Talat, Enver ve Cemal Paşa bir Alman zırhlısı ile İstanbul'dan uzaklaştılar.³¹

1.1.2.Mütarekeden Sonra İttihatçılar

İttihat ve Terakki'nin en önemli özelliği teşkilatçı olmalarıydı. Dolayısıyla ittihatçılar yurdu terk ettikten sonra yerleştikleri ülkelerde faaliyette bulunmaya başlamışlardı. Kurdukları en önemli cemiyetlerden bir tanesi 1919'da Berlin'de "*İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı*" idi. Cemiyet başkanlığını Enver Paşa üstlenmiş cemiyetin kadrosunu çoğunluğu ise Teşkilatı Mahsusacılar tarafından oluşturulmuştu cemiyetin amacı işgal altındaki Müslüman ülkelerde ihtilaller çıkararak İngiltere'nin ve Fransa'nın Ankara üzerindeki baskısını azaltmaktı. Bu cemiyet Bakü'de düzenlenen Doğu halkları Kongresi ne Dr. Nazım, Enver Paşa, Azmi Bey katılmışlardı. İttihatçılar, Anadolu'da da "*Halk Şuraları Fırkası*" adında bir yapı kurmuşlardı Fırkan'ın çekirdek kadrosu Halil Paşa'nın yönetiminde Trabzon'da ortaya çıkmıştı. Yine TBMM içinde "*Halk Zümresi*" oluşturulmuştu halk zümresi Enver Paşa taraftarlarınca kurulmuştu. Bu da Müdafa-i Hukukçular ile çeşitli çatışmalar çıkmasına neden olmuştu.³²

İttihatçıların yurt dışında kurduğu bir başka örgüt de Halil Paşa tarafından Taşkent'te Bolşeviklerin izniyle kurulan "*Orta Asya İttihat ve Terakki İhtilal Cemiyeti'dir*". İttihat ve Terakki gibi gizli bir yeminle oluşturulan cemiyeti programı ve tüzüğü hazırlanarak Orta Asya'daki birçok Türk lehçesine çevrilip boylara dağıtılmıştı.³³

Millî Mücadele hareketi birçok noktada İttihat ve Terakki üyeleri üzerinde yükseldiği yadsınamaz bir gerçektir. Millî Mücadele'nin lider kadrosu, askeri kadrosu, sivil bürokrasi ağırlıklı olarak İttihatçılardan oluşmaktaydı. Mondros Mütarekesi'nden

³¹ T. Çavdar, s.84-85.

³² T. Çavdar, s.122.

³³ T. Çavdar, s.122.

sonra Anadolu ve İstanbul işgal edilince ittihatçılar birçok faaliyette bulunmuşlar istihbarat, silah temini, propaganda noktasında önemli hizmetler yapmışlardı.

Yurttan ayrılan İttihatçı liderler Talat Paşa, Dr. Bahaddin Şakir, Cemal Azmi Bey Almanya'da yaşamaya başlamışlardı. Talat Paşa burada birçok faaliyet içerisinde bulunmuş özellikle hedefleri arasında SSCB ile Anadolu hareketinin dostluk kurmasını sağlamak vardı. Bunda da birçok yönde başarı sağlamıştı. Diğer yandan Ankara'nın Avrupa temsilcisi Cami Bey ile de görüşmeler yapmış, Anadolu hareketini destekleyen faaliyetlerde bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile de mektuplaşmışlardı. Tüm bu faaliyetleri devam ederken Ermenileri başlattığı Nemesis operasyonu çerçevesinde 15 Mart 1921 yılında Ermeni terörist Tarleryan tarafından Berlin'de şehit edilmişti. Diğer yandan Dr. Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beyler de Nisan 1922 yılında yine bu operasyon çerçevesinde şehit edilmişti.³⁴

Cemal Paşa ise yurt dışına çıktıktan sonra önce İsviçre'ye yerleşmiş daha sonra buradan SSCB'ye geçmiş ve oradan da Afganistan'a geçmişti. Özellikle Afganistan'daki faaliyetleri oldukça dikkat çekicidir. Afganistan ile SSCB arasında dostluk antlaşmasının imzalanmasını sağlamış ve İngilizlerin bölgede ki politikalarına zarar vermeye başlamıştı. Paşa Afganistan faaliyetlerinden sonra Avrupa'ya geçmiş burada bir çeşit Afgan temsilcisi olarak çeşitli faaliyetlerde bulunmuştu. Daha sonra SSCB ile arası açılan Paşa, Tiflis'e geçmiş, buradan M. Kemal Paşa ile görüşmek için temaslarda bulunmuştu. Türk temsilciliğinden çıktıktan sonra yaveri ile birlikte şehit edilmiştir.³⁵

Enver Paşa ise Sivastopol Limanı'na ayak bastıktan sonra arkadaşlarından ayrıldı. Amacı oradan SSCB'ye gitmekti. Lakin çeşitli aksiliklerden dolayı Almanya'ya geri dönmek zorunda kaldı. Bir müddet Almanya'da kaldıktan sonra tekrardan Moskova'ya geçti. Burada çok iyi karşılanan Enver Paşa, Lenin, Radek, Çiçerin gibi önemli isimlerle görüşmeler yaptı. SSCB'nin yoğun desteğini alan Paşa, Bakü'de önemli bir kongre düzenledi ve burada oldukça ateşli konuşmalar yaptı. Bu dönemde Anadolu harekâtı için destek toplamaya gayret etmiş, hatta bir dönem Anadolu'ya gelip milli hareketin liderliğini üstlenmeyi düşünmüştü. Bu girişimi olumlu sonuçlanmamıştı.

³⁴ T. Çavdar, s118.

³⁵ T. Çavdar, s119.

Bu süreç içerisinde sosyalistlerle de arası açılan Paşa Türkistan'a geçip Basmacılarla katılmıştı. Burada epey faaliyette bulunmuş Orta Asya Türklerinin bağımsızlığı için mücadele etmişti. Bazı başarılar elde etse de daha sonra Tacikistan'da 4 Ağustos 1922 yılında bir Kurban Bayramı sabahı Rusların kuşatmasında şehit olmuştu.³⁶

Sait Halim Paşa ise mütarekeden sonra İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi. Ermeni olaylarından dolayı yargılanan paşa delil yetersizliğinden dolayı serbest bırakıldı. Bunun sonrasında İstanbul'a dönmesi ve Mısır'a yerleşmesi sakıncalı görüldüğünden Roma'ya yerleşti. Burada çeşitli faaliyetlerde bulunan paşa, Nemesis Operasyonu kapsamında Ermeni terörist Arvaşir Şıracıyan tarafından 29 Ocak 1921 yılında şehit edildi.³⁷

1.1.3.Teceddüt Fırkası

İttihat ve Terakki Fırkası, 5 Kasım 1918'deki kongrede alınan karar doğrultusunda feshedildi. Bundan sonra bazı parti üyeleri Teceddüt Fırkası adında yeni bir fırka kurdular.

Kurucuları arasında Hüseyin Hüsnü Paşa, İsmail Canbulat, Mehmet Şemsettin (Günaltay), Faik (Kaltakkıran), Yunus Nadi, Tevfik Rüştü (Aras), Orfanidi Efendi, Barsamyan Efendi, Sason Efendi, gibi dönemin önemli mebusları vardı.³⁸

Lakin savaşın bütün sorumlusu ittihatçılar görüldüğü için partinin devam etmesi oldukça zor görülüyordu. Parti, İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğindedeydi. Ve ittihat ve Terakki'nin mal varlığının da mirasçısıydı. Fırkanın programı, İsmail Canbulat başkanlığında bir komisyon tarafında hazırlanmıştı. İttihat ve Terakki'nin inkılapçı anlayışından daha farklı liberal bir program hazırlanmıştı.

Yeni fırka Hüseyin Hüsnü Paşa'nın başkanlığında kurulmuştu. Fırka içerisinde Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin de olması fırkanın bir propaganda amacı taşıdığını göstermekteydi. Aynı zamanda bu azınlıkların fırkanın 18 kişilik idari heyet içerisinde de yer alması ilginçti. Fırka kurulduktan sonra muhalifler fırkayı İttihat ve Terakkinin devamı olmakla suçlaması bu minvalde propaganda yapmışlardı. Fırka kurucuları bunu reddeden açıklamalar yapmış, aynı zamanda fırkaya girmeyi de şarta bağlamışlardı. Çeşitli suçlar ile itham edilen ittihatçıların fırkaya alınmayacağını beyan ettiler. Alınan

³⁶ T. Çavdar, s120.

³⁷ M. Hanefi Bostan, Sait Halim Paşa, **TDVİA**, C.35, İstanbul 2008, s.557-560.

³⁸ T. Z. Tunaya, C.II.s.92-93.

çeşitli tedbirlere rağmen Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyetinin mal varlığının mirasçısı ve partinin teşkilatları, üyeleri eski İttihat ve Terakki üyeleri idi.³⁹

Fırkanın Mebusan Meclisi içinde de vekilleri bulunmaktaydı. Aynı zamanda bu dönemde parasal manada da en kuvvetli fırkaydı. Gerek Ahmet İzzet Paşa Hükümeti gerekse Tevfik Paşa Hükümetleri ile diyalog halinde bulunmuşlardı. Fırka birçok noktadan tepkilerin odağı olmuştu. Dolayısıyla fazla uzun ömürlü de olmamıştı. Mütareke yıllarının hengamesi içerisinde meclis feshedilmiş, fırka da 5 Mayıs 1919 tarihli Meclisi Vükela kararı ile feshedilmişti.⁴⁰

1.2.Hürriyet ve İtilaf Fırkası

II. Meşrutiyetin ilanından sonra açılan ilk mecliste çoğunluk ittihatçılardan oluşmaktaydı. Geri kalan mebuslar ise İttihat ve Terakkiye yakın olanlardandı. Başka bir fırkanın mensubu olarak sadece Ahrar Fırkası'ndan bir mebus bulunmaktaydı. İttihat ve Terakki'nin tek elçi politikası kendisine karşı şiddetli muhalefetin de oluşmasını sağlamıştı. Aynı zamanda bu sert ve tahakkümcü politika aydınlar ve gazeteciler çevresinde de İttihat ve Terakki'ye muhalif bir zümrenin doğmasına neden oldu. Özellikle bazı cinayetlerde devreye girince yeni bir muhalefet fırkasının doğması kaçınılmaz oldu.⁴¹

Öte yandan İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması fırkanın kuruluşundan on gün önceye denk gelmiş, meclis karışıklık içindeydi. İstifa eden sabık Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Divanı Aliye verilmesi istenmekteydi. Sadarete Sait Paşa getirilmiş, Trablusgarp savunmasız bırakılmıştı. Bu durum basında büyük yankı bulmuş dış basın bile ittihatçıları ağır eleştiriye tutmuştu. Bu şartlar altında 21 Kasım 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştu.⁴²

Fırkanın kuruluşuna Osmanlı tebaasından olan etnik köken bakımından farklı birçok mebusta büyük ilgi gösterdi. Özellikle Arap mebuslar, Rum, Ermeni, Arnavut velhasıl İttihat ve Terakki karşıtı herkes bu fırka içerisinde konsolide olmaya ve kendilerini konumlandırmaya başladılar. Diğer yandan mecliste bulunan Mutedil

³⁹ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/teceddut-firkasi/>

⁴⁰ T. Z. Tunaya, C.II.s.101.

⁴¹ Ali Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *İslam Ansiklopedisi*, C.28, İstanbul 1998, s.507-511.

⁴² T. Z. Tunaya, s.264.

Hürriyet Perveran ve Ahali Fırkası'nın yanı sıra meclis dışından bazı fırkalarda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldılar. Katılımların yoğunlaşması fırkayı bir hayli güçlendirdi.⁴³ Kurucular arasında Damat Ferit Paşa, Rıza Nur, Müşir Fuat Paşa, Mustafa Sabri Efendi vs. gibi mebus ve dönemin önemli simaları vardı.⁴⁴

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir siyasi parti olup olmadığı meclis içinde de birçok defa tartışma konusu olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası gibi homojen bir yapıya sahip olmayışı geniş bir yelpaze oluşturması ve birçok farklı yapıyı birleştirmesi aslında amacın tek olduğunu göstermektedir. O da İttihat ve Terakki'yi devirmek.⁴⁵

Babı Ali Baskını'ndan sonra İttihat ve Terakki yönetimi ele geçirmiş Kâmil Paşa Hükümeti'ni devirip yerine, Mahmut Şevket Paşa getirilmişti. Mahmut Şevket Paşa kabinesi birçok ittihatçıdan oluşmuştu. Haziran 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa bir suikast sonucu öldürülmüş ve yerine ittihatçılar tarafından Sait Halim Paşa sadrazamlığa getirilmişti. Sait Halim Paşa'nın sadrazam olmasından sonra ittihatçılar yönetimi tamamen ele geçirmişlerdi. Bundan sonradır ki Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve diğer muhalifler üzerine gitmişler bir kısım hürriyetçi yurdu terk etmek zorunda kalmıştı. Diğer yandan hürriyetçi birçok kişi tutuklanmış ve fırkanın faaliyetlerine son verilmişti. Fırkanın tamamen feshedilişi ile alakalı herhangi bir belge yoktur. Lakin taşra yapılanmasının dağıtılması bilinmektedir. Diğer yandan fırka mütareke döneminde tekrar ortaya çıkacaktı.⁴⁶

1.3.Ahrar Fırkası

Osmanlı Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin'den etkilenen gençlerin İttihat ve Terakki'ye olan muhalefetinden doğmuştu. Bu muhalefet hareketinin ilk girişimi Nurettin Ferruh Bey ve öldürülen gazeteci Ahmet Samim Bey'dir. Fırka 1908 Eylül'ünde kurulmuş 1908 seçimleri öncesinde o dönemde ilk defa gerçek partileşmeye yakın bir teşebbüs olmuştu. Kurucuları arasında Nurettin Ferruh, Kıbrıslı Tevfik, Celalettin Arif, Mahir Sait Bey, Ahmet Fazıl, Nazım ve Şevket Beyler vardı.⁴⁷

⁴³ Gülşah Al, *II Meşrutiyet Döneminde En Büyük Muhalefet Hürriyet ve itilaf Fırkası*, (Yüksek Lisans tezi), Eskişehir 2006. S20

⁴⁴ G. Al, s.21.

⁴⁵ T. Z. Tunaya, s.266.

⁴⁶ G. Al, s.59.

⁴⁷ T. Z. Tunaya, s.142-143.

Fırkanın manen başkanı Prens Sabahaddin olmakla birlikte fırkanın fikri yapısını da Ademi merkeziyetçilik oluşturuyordu.⁴⁸

Fırkanın kuruluş nizamnamesinden merkez ve taşra örgütlerinin yapılandırılacağı mevcut iken fırka İttihat ve Terakki'nin baskısından dolayı sadece merkez örgütünü oluştura bilmişti. Bunun dışında İzmir'de teşkilatlanmaya çalışmışsa da İttihat ve Terakki'nin baskısından dolayı başarılı olamamıştı. Lakin İzmir, Trabzon gibi vilayetlerde taraftar toplamayı başarmıştı.⁴⁹

Ahrar Fırkası'nın programı Osmanlılığı kavrayan ve Prens Sabahaddin Bey'in görüşlerinizde içine alan bir şekilde oluşturulmuştu. Bunlara göre Osmanlı Devleti'nin Federal Almanya ya da Birleşik Amerika gibi bir model ile yaşatmak mümkün olabilirdi.⁵⁰

Ahrar Fırkası programı halkın sempatisini toplamış bir yapı arz etmektedir. Seçimlerde İttihat ve Terakki karşıtlarının sempatisini kazanmış fakat çok da başarılı olamamıştır. Lakin İttihat ve Terakki karşıtlarının partide konsolide olmasını sağlamış Türk, Müslüman, gayrimüslim unsurlar partide kendilerine yer bulmuşlardı. Partinin programının Osmanlılık olması bunda büyük etkiye neden olmuştur. Fırka 31 Mart Vakası'nın müsebbipleri arasında gösterilmiş lakin fırka hiçbir zaman açıktan bir isyan taraftarı olmamakla birlikte içindeki bazılarının 31 Mart Vakası'na karışmasına engel olamamıştı. Bundan dolayıdır ki 31 Mart Vakası'ndan sonra ortaya çıkan gelişmeler Ahrar Fırkası'nı da süpürmüştür. Ahrar Fırkası baskılara dayanamayıp dağılmış, parti bir daha kendini toparlayamamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk siyasal partisi olan Ahrar Fırkası bir yaşını doldurmadan tarihe karışmıştır.⁵¹

1.4.Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)

Osmanlı Demokrat Fırkası, Selameti Umumiye Kulübü'nün evrilmesi ile İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İbrahim Naci, Fuat Şükrü gibi dönemim önemli

⁴⁸ Oğuz Kaan, *II Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, (Doktora Tezi), İstanbul 2008, s.135.

⁴⁹ O. Kaan, s.137.

⁵⁰ O. Kaan, s.145.

⁵¹ Şenol Kaluç, "Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu Faaliyetleri ve Sonu", S53-54, (2009) s.177-213.

şahsiyetleri tarafından Sultanahmet'te Fuat Şükrü Bey'in evinde 6 Şubat 1908'de kurulmuştur.⁵²

Fırkanın kurucuları arasında İbrahim Temo gibi İttihat ve Terakki'nin ileri gelen isimlerinin bulunması fırkanın çabuk örgütlenmesine ve halk tarafından taraftar toplamasına neden olmuştu. Fırka kısa zamanda 16 şubeye kadar ulaşmıştır. Fırka 1908 seçimlerine girmemiş Fuat Şükrü tek başına İstanbul'dan aday olmuş lakin kazanamamıştır. Bunun yanı sıra mecliste temsil hakkı olmuştu. Manastır vilayetinin Görice sancağından seçilmiş olan Şahin Taki fırkayı mecliste tek başına temsil etmişti.⁵³

Fırkanın resmi yayın organı olarak ise İstanbul da "Türkiye", İzmir'de "Feryat", Manastır'da "Hukuk-ı İbad", Halep'te "Ahali" gazeteleri olmuştu. 1911 yılından sonra diğer siyasi fırkalarda olduğu gibi Demokrat Fırka'ya da İttihat ve Terakki baskısı olmuş bundan dolayı da fırka gazeteleri kapatılmıştı. Fırka hakkında yayın yapacak gazete kalmamıştı.⁵⁴

1911'den sonra İttihat ve Terakki'nin baskısından dolayı gazeteleri kapatılan ve faaliyet alanı bulamayan fırka yavaş yavaş erimeye ve taraftar kaybetmeye başladı. Diğer yandan yeni kurulan ve muhalefet partilerini bir bir yutan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Demokrat Fırkası'nı da yutacaktı. Bu doğrultuda Hürriyet ve İtilaf ile görüşmeler yapıldı lakin ilk görüşme olumsuz oldu. Yapılan ikinci görüşmede Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki'ye karşı birlikte mücadele etmeyi, iktidarı aldıktan sonra demokratların ayrışarak partilerini yeniden kurması teklif edilince bu teklif kabul edildi ve Demokrat Fırka, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı. Ancak daha sonra İttihat ve Terakki'nin iktidarında baskının artması demokratları hiçbir zaman Hürriyet ve İtilaf'tan ayırmadı.⁵⁵

Osmanlı Demokrat Fırkası kuruluşu parti nizamnamesi faaliyetleri açısından Türk demokrasisine katkıda bulunmuş bir siyasi parti idi. Kısa ömürlüde olsa Türk

⁵²Gökhan Kaya, **II. Meşrutiyetin Siyasal Hayatında Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)**, (Doktora Tezi), Ankara 2009, s.84-85.

⁵³G. Kaya, s.101-105.

⁵⁴T. Z. Tunaya, s.176.

⁵⁵Mesude Sezer Özdilli, **Osmanlı Demokrat Fırkası**, (Doktora Tezi), İzmir 2012, s.320.

siyasi hayatına bir katkı sağlamış yapıcı bir muhalefet partisi görevini yerine getirmişti.⁵⁶

1.5.Osmanlı Sosyalist Fırkası

Osmanlı Sosyalist Fırkası diğer fırkalar gibi 1908’de II. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük havası içerisinde kendine yer bulmuştu. Birçok Osmanlı aydını bu tarihlerde Osmanlı işçi hareketlerinin Avrupa’daki gibi etkili olamayacağını savunmuş, bir kısım aydın ise köylü ve amele taifesinin birleşiminden önemli bir güç doğacağına inanmıştı. 1908 yılının sonralarında yaşanan işçi grevleri sonrasında Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın tabanı oluşmuştu. Fırka 1910 yılında parlamento dışından resmen kurulmuştu. Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın en önemli özelliklerinden bir tanesi de bu ad ile kurulan ilk fırka olmasıydı.⁵⁷

Partinin kurucu kadrosu arasında “İştirakçi Hilmi” diye nam salan Hüseyin Hilmi Bey bilinmekle birlikte diğer kurucu üyeler tam olarak bilinmemektedir. Hüseyin Hilmi Bey partinin hem kurucusu hem yöneticisi hem de bir numaralı adamı olduğu bilinmektedir. Fırka İttihat ve Terakki’ye karşı soldan bir mücadele yürütmüş sert bir rakip olmuştu.⁵⁸

1910-1913 yılları arasında varlığını sürdüren İştirak gazetesi ve onun bağlı olduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası bu yıllar içerisinde siyasi ve toplumsal hayatta pek bir etki gösterememiş, basın yayın ve matbuat yolu ile sesini duyurmak ve etki yaratmak istemişti. Hükümet baskıları ve Divanı Harbi Örfi kararları doğrultusunda birçok defa çıkardıkları gazeteler kapatılmış matbuatları yasaklanmıştı. Buna rağmen faaliyette bulunmaya devam etmişlerdi.⁵⁹

Mondros Mütarekesi’nden sonra sürgün hayatı biten, Hüseyin Hilmi de İstanbul’a gelerek Osmanlı Sosyalist Fırkası’nı yeniden canlandırmaya çalışmıştı. Çabaları sonuç vermiş, Türkiye Sosyalist Fırkası adında yeni bir fırka kurmuştu. Bu

⁵⁶M. S. Özdilli, s.333.

⁵⁷T. Z. Tunaya, s.247-249.

⁵⁸ Haydar Temür, **Kendi Yayınları (İştirak, İnsaniyet, Sosyalist ve Medeniyet) Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası**, (Yüksek lisans tezi), Ankara 2010. s 82.

⁵⁹H. Temür, s.120.

fırkada Hürriyet ve İtilaf 'tan destek görmüş Hüseyin Hilmi itilafçılar tarafından himaye edilmişti.⁶⁰

Mütareke dönemi boyunca çeşitli işçi gruplarından destek alan TSF hayatta kalmayı başarmıştı. Lakin bu yıllar boyunca Hüseyin Hilmi'nin diktatörce tavırları ve parti içerisinde kimseyi hesaba almaması çevresindeki insanların ve işçi gruplarının uzaklaşmasını sağlamıştı. Böylelikle parti 1922 yıllarına gelindiğinde önemli ölçüde güç kaybetmişti. Hüseyin Hilmi'nin nedeni bilinmeyen bir şekilde öldürülmesi ile TSF tamamen dağılmıştır.⁶¹

1.6.Ahali Fırkası

II. Meşrutiyet ortamının getirdiği özgürlük havası içerisinde parlamento içinden kurulan ikinci parti olması hasebiyle önemli bir partidir. İttihat ve Terakki'den kopan milletvekilleri tarafından kurulmuş, 1911 yılına değin mecliste adını duyurmuştu. Partinin merkezi İstanbul olmakla birlikte kurucuları arasında Gümülcine Mebusu İsmail Bey, Vasfi Bey, Ömer Feyzi gibi isimler vardır. Liderliğini Gümülcine mebusu İsmail Bey yapmıştır.⁶²

Ahali Fırkası ideolojik bir yapı olmadığı için ideolojik açıdan partinin değerlendirilmesi zordur. Lakin parti mebuslarının birçoğunun İttihat ve Terakki kökenli olması "Türkçülük" ideolojisine yakın oldukları görünmektedir. Bunu söylerken partinin genel programının bu meyanda olduğundan söz edilemez. Lakin Ahali Fırkası mebuslarının parlamento içindeki söylemlerinden yola çıkarsa bazı mebusların "Türkçü" ideoloji taşıdıkları anlaşılacaktır.⁶³

Ahali Fırkası parlamento içinde İttihat ve Terakki'ye karşı sert bir muhalefet rolü izlemişti. Buna paralel olarak parlamento dışında eylemlere adı karışmamıştı. Diğer yandan sert eleştirilerine rağmen iktidar muhalefet ilişkisi kurmaya gayret göstermiş bir parti olması hasebiyle önemlidir.⁶⁴

⁶⁰Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar, (1908-1925)**, Ankara 1978, s.70.

⁶¹ M. Tunçay, s.83.

⁶²T. Z. Tunaya, s.234-235.

⁶³ Mustafa Akdağ, **Ahali Fırkası**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s.110-113.

⁶⁴T. Z. Tunaya, s.238.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması ile birlikte, diğer muhalefet partileri gibi Ahali Fırkası'ndan da kopmalar yaşanmış ve partililer Hürriyet İtilaf Fırkasına katılmıştır.⁶⁵

1.2. CEMİYETLER

Mütareke yılları içerisinde Osmanlı devletinde birçok cemiyet, fırka kurulmuş faaliyet göstermişti. Bunlardan bazıları vatanın kurtuluşu için faaliyetler göstermiş, bazıları manda ve himayeyi desteklemiş bazıları da kurtuluşu halifenin şahsiyetinde ve manevi kişiliğinde aramışlardı. Kurulan bu cemiyetler işgallere karşı bazen sokak eylemleri, protesto mitingleri düzenlemiş bazen de doğrudan Millî Mücadele'nin ihtiyaçlarını gidermeye, silah, istihbarat, iaşe, sağlık malzemesi ve en önemlisi insan ihtiyacını gidermeye çalışmıştı.

Diğer yandan azınlıkları kurduğu ve işgalleri genele yaymak için faaliyette bulunan cemiyetlerde vardı. Özellikle Rum ve Ermeni azınlıkların kurduğu cemiyetler Anadolu'nun birçok noktasında tedhiş faaliyeti, isyan, terör eylemleri, nüfus göçü gibi önemli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Bunlara karşı olarak ise Türkler de kendi cemiyetlerini kurmuş yapılan işgalleri ve azınlıkların faaliyetlerini dünya kamuoyuna anlatmaya çalışmışlardı.

1.2.1.Manda Yanlısı Cemiyetler

Manda; I Dünya Savaşı'ndan sonra yenilen devletlerin parçalanmış toprakları içerisinde bulunan gelişmemiş halkların, gelişmiş bir Avrupa devletinin yönetimi altına alınarak eğitilmesi ve çağdaş uygarlık seviyesine çıkarılması olarak tanımlana bilir.

İşgal yılları içerisinde aydınlar arasında manda fikrini savunanlar azımsanmayacak derecede çoktu. Bunlar arasında Amerikan mandasını savunanların yanı sıra İtalyan ve Fransız mandasını savunanlarda vardı. Tabii olarak işgallerin getirdiği olumsuz infial havası içerisinde insanlar kurtuluş çareleri aramışlar ve bunun getirdiği psikolojik durum bu tarz oluşumları ortaya çıkarmıştı.

1.2.2.Milli Kongre Cemiyeti

⁶⁵M. Akdağ, s.139.

İstanbul'un ilk işgalinden birkaç hafta sonra kurulmuş bir cemiyetti. Merkezi İstanbul olan cemiyetin kuruluş tarihi 29 Kasım 1918 olarak bildirilmişti. Kurucuları arasında Doktor Esat (Işık), Halide Edip (Adıvar), İsmail Bey, Cami (Baykut), Dr. Besim Ömer Paşa, Ömer Fevzi Bey, Servet Bey, Hamit Bey (eski Dahiliye Müsteşarı) gibi dönemin önemli aydınları ve bürokratları vardı. Milli Kongre partiler üstü bir oluşum olarak karşımıza çıkmıştır. Hemen her partiden olan insanların kurduğu bir oluşumdur. Bunun yanı sıra oluşum içerisinde sosyal yardım, öğrenci, meslek ve kültür dernekleri gibi farklı kuruluşlardan kişilerin bir araya gelmesi ile oluşturulmuştur.⁶⁶

Cemiyetin kuruluş amacı farklı partileri ve kuruluşları memleket menfaatleri için bir araya getirmektir. Bu amacını birkaç kere de gerçekleştirmişti.⁶⁷

Cemiyetin başkanlığı "Göz Doktoru" Esat (Işık) Bey'in çalışmaları ve onun faaliyetleri ile sınırlı kalmıştı. Cemiyet milli bilinç noktasından yayınlar yapmış, Trakya ve Anadolu'nun Türk çoğunluğa sahip olduğunu savunmuştu. Ayrıca bu noktada birçok yabancı makaleler bildiriler yayınlamışlardı.⁶⁸

Milli Kongre Cemiyeti Müdafai Hukukçular ve İttihat Terakki üyeleri ile bağlantılı gibi görünmese de onlara sempati duyduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ayrılıklarının olduğu bilinmektedir. Ayrıca Heyeti Temsiliye ye çektiği telgraf yüzünden de Anadolu ile arası açılmıştı. Diğer yandan Halide Edip Adıvar gibi Amerikan mandasını savunanlarda cemiyetin içinde oldukça fazla idi. Bundan dolayı Amerika'ya bir sempati duydukları anlaşılmaktaydı.⁶⁹

1919 seçimlerinden sonra meclisin feshedilmesi üzerine cemiyet çalışmalarını sonlandırmış kendisini feshetmişti.

1.2.3. Wilson Prensipleri Cemiyeti

Wilson Prensipleri Cemiyeti, İstanbul'da 14 Ocak 1919 tarihinde kurulmuştu. Cemiyetin kurucuları arasında Halide Edip (Adıvar), Celalettin Muhtar Bey, Ali Kemal

⁶⁶ T. Z. Tunaya, C.II.s.150.

⁶⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk, Hayatı ve Eseri I. (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar)**, Ankara 1963, s.200.

⁶⁸ Kadir Kamalak, **Millî Mücadele de Manda ve Himaye Meselesi**, (Doktora Tezi), Ankara 1991, s.67.

⁶⁹ K. Kasalak, s.67.

Bey, Hüseyin Hulusi Bey, Refik Halit Karay, Yunus Nadi, Celal Nuri, Necmettin Sadık, gibi önemli simalar vardı.⁷⁰

Cemiyetin kuruluş amacını ve hedefini ABD Başkanı Wilson'a gönderdikleri mektupta görmek mümkündür. Gönderilen bu muhtıradan Amerika'dan yardım adı altında 9 maddede tespit ettikleri mandater anlayışı açıklamışlardır. Onlara göre Türk İmparatorluk'u geri kalmış bir imparatorluktu, bu geri kalmışlığı dünyada düzeltebilecek ülke de Osmanlı devleti ile fiili olarak hiç savaşmamış Amerika Birleşik Devletleri idi.⁷¹

Diğer yandan ABD birçok etnik ve dini insan topluluklarının tıpkı Osmanlı gibi bir arada yaşadığı bir devlettir. Buna rağmen kısa tarihlerinde Avrupa'nın büyük devletleri statüsüne çıkmış hızlı bir gelişim yakalamış bir devlettir. Osmanlı Devleti de bu durumdan ABD'nin liderliğinde kurtulabilirdi. ABD'den gelecek uzman kadrolar Türkiye'ye belirli bir süre (15-25 yıl) rehberlik edecek bu süre zarfında Türkiye gelişimini sağlayacaktı. Muhtıraya göre amaç bağımsızlığa son vermek değil saltanatın ve meşrutiyetin korunması bunun yanı sıra gelişmemiş bir halk olan Türk halkının gelişmiş Dünya uluslarının "şerefli bir üyesi" haline getirmek olduğu belirtilmişti. Amerika'dan gelecek bir başdanışman ve oluşturulacak bir komisyon çerçevesinde maliye, tarım, ziraat, ekonomi, ticaret, bayındırlık, sanayi gibi alanlarda reformlar yapılarak ülke kalkındırılmaya çalışılacaktı.⁷²

Yine muhtıraya göre başdanışman Avrupa'dan gelecek heyetler ile birlikte yargı reformu yapacak, polis ve jandarma Amerikalı başmüfettişler tarafından idare edilerek ıslah edilecekti. Yaklaşık 15-25 yıl sürecek bu süreçte Türkiye'nin **tarafsızlığı kabul** edilecek ve uluslararası garantilerle desteklenecekti. Diğer yandan sınırlar ile ilgili konular ise Paris Barış Konferansı'nda belirlenecekti.⁷³

Muhtıra incelendiği zaman hazırlayanların umutsuzluğu dikkat çekmekteydi. Diğer yandan hem Türkiye'nin bağımsızlığına dikkat çekiliyor ve şart olarak öne sürülüyor hem de Amerikan mandasından bahsediliyordu. Bu çelişkili durum dönemin aydınlarının Amerika'yı diğer emperyal devletlerden daha farklı bir konuma

⁷⁰ T. Z. Tunaya, C.II.s.245.

⁷¹ K. Kasalak, s.68.

⁷² Sırrı Emrah Üçer, **Mütareke Döneminde Osmanlı Kamuoyunda Amerikan İmgesi ve Tesiri (Eylül 1918-Mayıs 1919)**, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s.149.

⁷³ Sırrı Emrah Üçer, s.149.

oturtmasıydı. Haklı olarak Osmanlı Devleti ile şimdiye kadar herhangi bir savaşın içine girmemiş ve dünyada bir yayılmacı emperyal politika gütmemiş ABD diğer Avrupalı devletlere göre daha güvenilir addediliyordu.

ABD başkanına gönderilen bu mektubun dışında başka bir mektup da Fransa başkanı Clemenceau'ya gönderilmişti. Gönderilen mektupta ABD'ye gönderilen mektubun açıklaması yapılmış bu konuda özgürlükler ülkesi Fransa'dan anlayış beklenildiği belirtilmişti.⁷⁴

Cemiyet bu faaliyetlerini Anadolu ile de paylaşmıştı. Sivas Kongresi esnasında manda ve himaye düşüncesi ele alınmış, tartışmalar olmuş fakat bu bahis üstü bir daha açılmamak üzere kapatılmıştı. Bundan sonra cemiyet mütareke döneminin sancılı sürecinde Halide Edip ve Yunus Nadi'nin Anadolu'ya geçmesinden sonra kendiliğinden kaybolmuştu.⁷⁵

1.2.4.Vahdet-i Milliye Cemiyeti

İttihat ve Terakki Fırkası'nın önemli isimlerinden Ahmet Rıza Bey karizmatik liderliğini de kullanarak partiler üstü olan bu oluşumu ortaya çıkarmıştı. Ahmet Rıza Bey 1908'te yurda döndükten sonra İttihat ve Terakki tarafından İstanbul mebusu seçilmiş hatta Meclisi Mebusan reisliği bile yapmıştı.1912 yılından itibaren İttihat ve Terakki ile araları açılmaya başlamıştı. Daha sonra ayan üyeliğine seçilen Ahmet Rıza Bey, 1919 yılına kadar bunu sürdürmüştü.⁷⁶

Cemiyetin kurucuları içerisinde manda yanlısı birçok kişi vardı. Bunun dışında kurucuları olarak; Ahmet Rıza Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa, Cevat Paşa, Nabi Bey, Reşit Sadi Bey, Celalettin Arif Bey, Abdurrahman Şeref Beyler vardı.⁷⁷

Mütareke döneminin zorlu şartları içinde Ahmet Rıza Bey de bireysel olarak faaliyet yürütenlerdendi. Ayan üyesi olması eski jöntürk liderlerinden olması kendisine karizmatik bir liderlik vermişti. Bundan dolayıdır ki partiler üstü bir oluşum içerisinde

⁷⁴ K. Kasalak, s.69.

⁷⁵ T. Z. Tunaya, C.II.s.248.

⁷⁶ T. Z. Tunaya, C.II.s.337-338.

⁷⁷ K. Kasalak, s.72.

girmişti. Kurduğu cemiyete bütün partilerden destek istemiş ilk toplantısına ise Hürriyet ve İtilaf Partisi dışında hemen hemen bütün partiler katılım sağlamıştı.⁷⁸

Heyet kurulduktan sonra kendisini parti ya da dernek saymadığını bir muhtıra ile halka bildirmişti. Aynı zaman da İstanbul da ki işgal kuvvetleri komutanlarına bir muhtıra vererek “*Wilson prensiplerinin Osmanlı Devleti, üzerinden adil bir şekilde uygulanmasını, Arap coğrafyasına muhtariyet verilmesi gibi*” tekliflerde bulunulmuştu. Yine Ahmet Rıza Bey, Wilson Prensipleri Cemiyeti ile eşit doğrultuda ama onlara nazaran daha ılımlı bir eğiticilik talep etmişti. Diğer yandan Saltanat Şurası’nda Vahdeti Milliye Heyeti temsilci manda yönetimini savunmuş fakat Anadolu ile Rumeli’nin birbirinden ayrılmasına karşı çıkmıştı. Eğer bir manda oluşturulacaksa Anadolu ve Rumeli birbirinden ayrılmadan tek elden olmalıydı.⁷⁹

Aynı zamanda Çürüksulu Mahmut Paşa’nın, Müdafa-i Hukukçulara karşı Ermeni politikasında tavizler vermesi Müdafai- Hukukçuların tepkisine neden olmuş bunun sonrasında ise Ahmet Rıza Bey 19 Eylül 1919’da yurt dışına çıkmıştı amacı çalışmalarını oradan devam ettirmektir. Ahmet Rıza Bey’in yurt dışına çıkmasından sonra cemiyet de faaliyetlerini durdurmuş ve zaman içinde kaybolmuştu.⁸⁰

1.2.5. Türk Fransız Muhipleri Cemiyeti

Cemiyet kuruluşundan başka bir faaliyette bulunmamıştır. Sadece kâğıt üzerinde kalan bir cemiyettir. Amaç Türk-Fransız tarihsel dostluğunu yeniden canlandırmaktır. Fransızlar tarafından Celâlettin Arif Bey’e kurdurulan cemiyet pek bir faaliyet göstermemiştir. Bir başka Türk-Fransız dostluk cemiyeti ise Pier Loti Cemiyeti’ydi. Bu cemiyet de istenilen başarıyı yakalayamamıştı.⁸¹

1.3.1.Himaye Yanlısı Cemiyetler

Himaye; “*bir devletin başka bir yabancı ülkede bulunan vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini yapılan karşılıklı antlaşmalar ile konsolosluk ya da elçilikler vasıtasıyla koruması*” anlamında kullanılabilir.

⁷⁸ T. Z. Tunaya, C.II.s.338.

⁷⁹ K. Kasalak, s.73.

⁸⁰ K. Kasalak, s.74.

⁸¹ K. Kasalak, s.74.

Himaye Taraftarı Cemiyetler içerisinde en bilindiği ve ülke politikasının önemli bir aktörü olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası en başta gelmekteydi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı yukarıda ele aldığımız için burada bu konuya değinmeyeceğiz.

1.3.2.Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi

“Askerlerin Bekçileri” adına gelen Nigehban-ı Askeri Cemiyeti Ocak 1919 da kurulmuştu. Kurucuları arasında; Kiraz Hamdi Paşa, Miralay Refik Bey, Topçu Binbaşı İsmail Hakkı Efendi, Nevres Bey, Fettah Bey gibi dönemin önemli emekli ve görevli askerlerinden oluşmaktaydı. Cemiyetin kuruluş amacı; askerlerin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak ve ordunun siyasetten uzaklaştırılmasını sağlamaktı. Fakat İttihatçı düşmanlıkları Müdafaa-i Hukuk düşmanlığına dönüşmüştü. Cemiyetin kuruluş amacı kendilerine göre siyasal değildi lakin faaliyetlerine bakıldığı zaman siyasal bir amaç gütmüşlerdi.⁸²

Cemiyetin merkezi olarak Harbiye Nezareti belirlenmişti. Böylelikle Anadolu'dan gelen haberleri alabiliyorlar aynı zamanda milli direnişe karşıt propaganda yapabiliyorlardı. Cemiyet yayınladıkları bildiri ile Anadolu'da faaliyette bulunanların ordu mensubu olamayacaklarını şaki eşkıya olabileceklerini halka beyan etmişti.

Ayrıca bazı üyelerinin Anadolu'da İngilizler lehine faaliyette buldukları ve İngilizlere istihbarat sağladıkları tespit edilmişti. Heyeti Temsiliye'nin bu cemiyet hakkında yaptığı uyarılar ve daha sonra da sarayın tavrı cemiyetin feshedilmesinde etkili olmuştu.⁸³

1.3.3.İngiliz Muhipleri Cemiyet

20 Mayıs 1919 yılında İstanbul'da kurulan bir cemiyettir. Kurucuları arasında Memduh Paşa, Cemil Paşa, Ahmet Zülkefil Paşa, Ali Rüştü Efendi, Kamilpaşazade Abdullah Efendi, Eski Şurayı Devlet Reisi Said Molla, Enver Bey, Safiyettin Bey gibi devrin önemli simaları vardı.⁸⁴

⁸² T. Z. Tunaya, C.II.s.337-338.

⁸³Servet Aşar, **Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)**, (Doktora Tezi), Isparta 2010, s.352-353.

⁸⁴ T. Z. Tunaya, C.II.s.472-473.

İngiltere uzun yıllardan beri Osmanlı Devleti üzerinde etki kurmaya hedeflemiş ve Birinci Cihan Harbi'nden sonra fiili olarak Osmanlı Devleti'nin başkentini işgal altına almış ve çeşitli bölgelere de asker çıkarmıştı. Diğer yandan ise kendi güdümündeki Yunanistan'ı Osmanlı Anadolu'suna doğru sürmüştü. Bunun yanı sıra içeriden kendisine de destek arayışına girmişti. İşte bu noktada İngiliz Muhipleri Cemiyeti çok önemli bir yere sahipti.⁸⁵

Mustafa Kemal Paşa cemiyet hakkında şöyle söylemektedir; *“Bence bu Cemiyeti teşkil edenler, kendi şahıslarını ve şahsi menfaatlerini sevenler ve şahıslarıyla menfaatlerinin dokunulmazlık çaresini Loyd Corc hükümeti marifetiyle İngiliz himayesini teminde arayanlardır. Bu bedbahtların İngiltere devletinin, bütün halinde bir Osmanlı Devleti muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olmayacağını bir defa düşünüp düşünmedikleri üzerinde durulmalıdır.”* Yine Mustafa Kemal'e göre cemiyetin asıl reisinin Rahip Frew olduğunu da belirtmekteydi.⁸⁶

Yine Mustafa Kemal'in belirttiğine göre cemiyetin iki kolu vardı birisi açık olan kolu idi. Bunlara göre medeni bir şekilde İngiliz himayesi istenmekteydi. Diğer gizli ve karanlık olan kolu ise memleket dahilinde isyan, fesat, ihtilal çıkararak milli düşüncüyü felce uğratmayı hedeflemişti. Asıl mesele bu ikinci kolun yürüttüğü faaliyetlerdeydi.⁸⁷

Celal Bayar ise cemiyetin kuruluşunun Lloyd George'un Türkiye hakkındaki düşüncelerinin faaliyete geçirmek için bir araç olarak kurulmuştu.⁸⁸

Cemiyet ise kuruluş amacını yayınladığı beyannamede İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ki geçmişten gelen dostluk bağlarını kuvvetlendirmek olarak tanımlamıştı.⁸⁹ Ancak cemiyet daha çok İngiliz çıkarlarının aracı olarak tasarlanmış ve İngiliz sermayesi ile kurulmuştu.⁹⁰

Papaz Frew, Sultan ile yaptığı görüşmesinde İngiliz muhipleri Cemiyeti kurulu din adamları buraya katılırsa İngiltere'nin dostluğunun kazanılmasının kolay olacağını ve bu doğrultuda yapılacak olan barış antlaşmasının da hafif şartlar da kaleme alınacağını belirtmişti. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin, İngiliz mandası altında

⁸⁵ T. Z. Tunaya, C.II.s.473.

⁸⁶ NUTUK, s.34-35.

⁸⁷ Nutuk, s.35.

⁸⁸ Celal Bayar, **Ben de Yazdım (Millî Mücadeleye Giriş)**, C.VII, İstanbul 1997, s.85.

⁸⁹ K. Kasalak, s.81.

⁹⁰ T. Z. Tunaya, C.II.s.473.

bütün İslam alemine hükmeden bir devlet olarak kalabileceğini söylemişti. Cemiyetin kuruluşunda din adamlarının özellikle katılması isteniyor, Anadolu halkının dini hassasiyetinin kullanılmasına dikkat çekiyordu.⁹¹

Yine Sait Molla İngilizlerden aldığı direktifler doğrultusunda Millî Mücadele karşıtı isyanlar çıkarılmasında propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu. Bu yolla birçok din adamını da cemiyetin propagandacısı haline getirmişti. Anadolu halkının dini duygularını sömürerek milli direnişe karşı isyan faaliyetlerinin çıkmasında büyük etki sahibiydi.⁹²

Cemiyet işgal yıllarında oldukça faal çalışmış ve bu noktada milli direnişi önemli ölçüde zor durumunda bırakmıştı. Millî Mücadele başarıya ulaştıkça cemiyet içinde çözümlerde başlamıştı. Öncelikle kendi aralarında ayrılıklar yaşanmış Sait Molla başkanlıktan tart edilmişti. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra ise bir kısmı yurt dışına kaçmış, Ali Kemal linç edilmiş, diğer bir kısmı ise vatan hainliği ile "*Yüzellilikler*" listesine alınmıştır.

1.3.4.Bolşevik Yanlısı Fırka ve Cemiyetler

Çarlık rejiminin 1917 yılında yıkılmasından sonra sosyalist ideoloji çerçevesinde kurulan SSCB bu döneme kadar sosyalist ideolojinin örgütlenerek oluşturduğu ilk devlet teşekkülüydü. 19 yy. ikinci yarısından itibaren dünyada yayılan Sosyalist-Komünist görüş ilk defa meyvesini vermişti. Dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan komünistler kolları sıvamış kendi ülkelerinde bu görüş doğrultusunda faaliyetlerini hızlandırmıştı. Bunlardan bir tanesi de Osmanlı Devleti içinde bulunan sosyalistler yani Bolşeviklerdi. Birinci Cihan Harbi'nin yarattığı ağır travma devam ediyor, ülke içerisindeki bazı sosyalist aydınlar bütün dünya halkalarının kardeşliğini ezilen sınıfların işçi ve yoksul köylü sınıfı olduğunu savunuyor, bütün alt sınıfların birleşmesinin gerekliliğini vurguluyordu. Bunlar doğrudan Rus mandası istememek ile birlikte Enternasyonal toplantı kararlarını benimsemişlerdi.

⁹¹ S. Avşar, s.324.

⁹² Nutuk, s.228-235.

1918 yılından itibaren çeşitli sosyalist fırkalar kurulmaya ve faaliyet göstermeye başlamışlardı. Bunlar içerisinde Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası göze çarpanları arasındaydı.

Özellikle Hüseyin Hilmi tarafından Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yerine kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası işgal yıllarında çeşitli faaliyetlerde bulunmuştu. Tabii İstanbul Hükümetlerinin sıkı denetimi ve baskıları sosyalistlerin faaliyet alanlarını daraltsa da yine de çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Bu faaliyetlerin başında grevler gelmişti. Bu grevler genel bir greve dönüşmesi işgal kuvvetlerini de korkutmuştu. Bundan dolayı çeşitli önlemler almışlardı.⁹³

Yine Sovyet yönetimi İstanbul'daki bu gelişmeleri dikkatle takip etmiş hatta Lenin İstanbul'a bir temsilci dahi göndermişti. Sovyetlerin Anadolu ihtilali yanlısı bu tutumu M Kemal'in de SSCB yönetimi ile iş birliği yapmasına zemin hazırlamıştı.⁹⁴

İşgal yılları boyunca yaptıkları yayınlarla ve toplantılar ile emperyalizme karşı durmaya gayret göstermişler, bir kısmı kendi içerisinde bile enternasyonale katılıp katılmama noktasında tartışma yaşamıştı. Hatta bundan dolayı kendi içlerinde bile ayrılıklar yaşanmıştı. Anadolu hareketi güç kazanmaya başlayınca sosyalistlerin önemli bir kısmı Anadolu'ya geçerek milli direnişe katılmışlardı.⁹⁵

1.4.1.İstanbul da Faaliyet Gösteren Milli Cemiyetler

İşgal yıllarında İstanbul'da milli menfaatler noktasında faaliyet gösteren birçok cemiyet vardı. Bunların bir kısmı gizli olarak örgütlenmişler ve Anadolu'ya geçmek isteyen millicileri kaçırmışlar, aynı zamanda Anadolu'nun ihtiyacı olan silah, mühimmat, istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bunların birçoğu Teşkilatı Mahsusa'cılar tarafından kurulmuştu. Diğer yandan yapılan işgallere karşı da faaliyetler yürütmüşler protesto mitingleri ve gösteriler düzenlemişlerdi.

⁹³ Sedef Bulut, "İşgal İstanbul'unda Bolşevik Faaliyetler: İtilaf Devletleri'nin Bolşevizm Endişesi Uyguladıkları Politikalar", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2013, S.9, s207-233.

⁹⁴ S. Bulut, s.215.

⁹⁵ K. Kasalak, s.83-84.

1.4.2.Karakol Cemiyeti

İttihat ve Terakki fırkası fesih olunduktan sonra bir kısım ittihatçı Teceddüt Fırkasını kurup siyasete devam etmişti. Bir kısmı ise Karakol Cemiyeti adında gizli bir oluşum kurmuştu. Karakol Cemiyeti ilk etapta başsız kalan ittihatçıların bir çatı altında toplanması için kurulmuştu. Lakin daha sonra Millî Mücadele'yi destekleyen bir kuruluş haline gelmişti. Kurucuları arasında Kara Vasıf, Kara Kemal, Refik İsmail Bey, Baha Sait, Ali (Çetinkaya), Yenibahçeli Şükrü, Çerkez Reşid, gibi önemli isimler vardı.⁹⁶

Cemiyet ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte 1918 yıllarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Cemiyetin faaliyetleri ise 16 Mart 1920 İstanbul'un resmen işgaline kadar devam etmiş bu tarihten sonra önemli üyeleri Anadolu'ya geçmişti. İstanbul'un işgalinden sonra cemiyet dağılmış daha sonra Yüzbaşı Emin Ali Bey cemiyeti toplamaya çalışsa da başarılı olamamıştı.⁹⁷

“Vatanın selameti ve milletin istiklalini temin” maksadı ile hareket eden karakol cemiyeti Türk milletine karşı zararlı faaliyetlerde bulunan gizli cemiyet dernek gibi yapıların tespiti ve istihbarat faaliyetlerinde önemli rol oynamışlardı.⁹⁸ Diğer yandan cemiyet İstanbul'da birçok silahlı eylemde gerçekleştirmişti.⁹⁹ Aynı zamanda İstanbul'daki propaganda faaliyetlerinde de etkin rol oynamışlardı. Bunların en bilineni Büyük Sultan Ahmet Mitingiydi.¹⁰⁰

Karakol Cemiyeti kuruluşundan itibaren önemli faaliyetler ifa etmişti. Lakin Baha Said Bey 11 Ocak 1920 yılında Bakü'de Karakol Cemiyeti ve Uşak Heyeti İcraiyesi adına Bolşeviklerle yaptığı antlaşma bardağı taşıran son damla oldu. Bundan sonradır ki Karakol Cemiyeti kapatılmış bir kısım üyesi Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ve Mim Mim grubu içerisinde görevlendirilmişlerdi.¹⁰¹

⁹⁶ Fethi Tevettoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara 1988, s.4-5.

⁹⁷ Mesut Aydın, **Millî Mücadele Döneminde İstanbul da Faaliyette Gösteren Gizli Gruplar**, (Doktora Tezi), Ankara 1989, s.25-30.

⁹⁸ M. Aydın, s.27.

⁹⁹ Betül Aslan, *“Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyetinin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma”*, **Atatürk Dergisi**, 4 (1), 29-63

¹⁰⁰ M. Aydın, s.28.

¹⁰¹ F. Tevettoğlu, s.19-20.

Diğer yandan Karakol Cemiyeti'nin tasfiyesinden sonra bu cemiyetin devamı olarak Yavuz, Zabitan gibi gruplarda ortaya çıkmıştı. Bu grupların yürüttükleri faaliyetler bir noktadan sonra risk teşkil etmeye başlamış dolayısıyla tasfiye olmuşlardı.

1.4.3.Hamza, Mücahid, Muharib ve Felah Grupları

İlk kurulduğu dönemde “*Moltke*” adı ile anılmış daha sonra Hamza, Mücahid Muharip ve en son Felah adını almıştı. 23 Eylül 1920'de Hamza grubu ilk olarak kurulmuştu. Grubun kurucusu Yüzbaşı Neşet Bey'dir. Neşet Bey'in kurduğu bu oluşu M. Kemal Paşa'dan olur almış daha sonra Erkanı Harbiye Reisi İsmet Bey'inde olurlu almıştı.¹⁰²Grup kurulduktan sonra ilk faaliyetleri genel olarak istihbarat üzerine yoğunlaşmıştı. Silah ve cephaneye sevkiyatı daha çok 10 Mayıs 1921 yıllarından itibaren yapılmaya başlanmıştı.¹⁰³

Karakol grubunun devamı niteliğinde ortaya çıkan bu grup çeşitli dönemlerde isim değişiklikleri yaparak yoluna devam etmişti. Hamza grubu kurulduğu tarihten itibaren Ankara'nın İstanbul'da ki en önemli istihbarat kurumu haline gelmişti. Ankara'dan gelen emirler doğrultusunda harita tedariki, propaganda, matbuat faaliyetleri gibi önemli faaliyetlerde bulunmuştu. Yine grubun İstanbul şubesi Ankara'da basılan gazeteleri İstanbul'a ulaştırmak halkı Millî Mücadele konusunda aydınlatmak ve bu minvalde propaganda faaliyeti yürütmüştü.¹⁰⁴

Grup kısa süre sonra adını değiştirmek zorunda kalmış Muharib adını almış ve faaliyetlerine devam etmişti. Diğer gruplar gibi kuryeler vasıtasıyla haberleşme faaliyeti yürütmüşlerdi. İngilizlerin İstanbul'da istihbarat faaliyetlerini artırması bu grubun daha dikkatli hareket etmesi neden olmuştu. Ancak İngiliz istihbaratı İstanbul ile Anadolu arasındaki kuryeleri ihbar edene 1000 lira ödül vereceğini açıklaması Muharib grubunun iki üyesinin yakalanmasına neden olmuştu. 31 Ağustos'tan sonra grup adını Felah olarak değiştirmek zorunda kalmıştı.¹⁰⁵

Felah grubu Erkanı Harp Binbaşısı Ekrem (Baydar) önderliğinde kuruluktan sonra ilk etapta istihbarat faaliyetleri ile uğraşsa da bir dönemden sonra Anadolu'ya

¹⁰² M.Aydın.s29.

¹⁰³ Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C.I., Ülkü matb. İstanbul 1975, s.168.

¹⁰⁴ Mesut Aydın, “*Hamza Grubu 23 Eylül-15 Aralık 1920*”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.I. S.3, s.384-385.

¹⁰⁵ N. Aysal, s74-75.

silah nakliyatı yapmaya başlamıştı. Kurulduğu günden itibaren Anadolu ile kesintisiz iletişimde olmuş Anadolu'ya silah ve cephane sevkiyatı ve aynı zaman da İstanbul'da Millî Mücadele lehine propaganda faaliyetleri yürütmüştü. Grup 4 Ekim 1923 yılında lağvedilmişti.¹⁰⁶

1.4.3.Müdafa-i Milliye Teşkilatı (Mim Mim Grubu)

İşgal yılları içerisinde istihbarat silah ve mühimmat sağlamak amacıyla kurulan gruplardan bir tanesi de Müdafa-i Milliye Teşkilatı veya grubudur. Teşkilat Anadolu'ya silah cephane asker sevkiyatı sağlamış aynı zamanda sızmaları önlemek için “K.G.” rumuzunu kullanmıştı. Grubun faaliyet alanı içerişimde İstanbul'dan Anadolu'ya askeri ve siyasi istihbarat sağlamak, Anadolu'da faaliyette bulunan karşıt istihbaratçıları açığa çıkarmak gibi faaliyetleri vardı.¹⁰⁷

Diğer bir önemli özellikleri ise sadece sivillerden oluşmalarıydı. Aynı zamanda grup üyelerinin iyi ahlak sahibi olmalarına da dikkat etmişlerdi.

Yine örgüt toplumun her kesimi ile iletişim kurarak istihbarat teminine çalışmıştı. Hatta “Çocukları Çalıştırma Derneği” isimli bir cemiyet ile irtibatta olarak çok önemli bilgiler elde etmeyi başarmışlardı. Gurubun en önemli faaliyeti karşıt propagandadan ziyade karşı tarafa yanlı bilgiler vererek yanlış propaganda yapmasını sağlamaktı. Yine 25 Şubat 1922'de İtilaf istihbaratçılarının eşkâli ile birlikte listelerini Ankara'ya ulaştırmışlardı. İstanbul'da bulunan zararlı cemiyetleri ve bu cemiyetlerin bağlantılarını, faaliyetlerini Ankara'ya rapor etmişti.¹⁰⁸ 2 Mayıs 1921 yılında resmen onaylanan grubun faaliyetleri 5 Ekim 1923 yılına kadar devam etmişti.

¹⁰⁶ S. Avşar, s.176.

¹⁰⁷ S. Avşar, s.177.

¹⁰⁸ S. Avşar, s.178-179.

BÖLÜM 2

MONDROS MÜTAREKESİNDEN SONRA BAŞLAYAN İŞGALLER

Tarihler 1918 yılını gösterdiğinde I. Dünya Savaşı bitme noktasına gelmiş savaşın galipleri ve mağlupları artık belli olmaya başlamıştı. 1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin başlaması ibreyi bir dönem İttifak bloğuna doğru çevirse de ABD'nin savaşa girmesi ile birlikte ibre yeniden İtilaf Devletleri'nden taraf dönmüş ve savaşın kazananı İtilaf Devletleri olmuştu.

1918 yılında Osmanlı Devleti için tabiri caizse sonun başlangıcı olmuştu. 3 Temmuz 1918 yılında Sultan Mehmet Reşat hayatını kaybetmiş, yerine VI. Mehmet Vahdeddin padişah olmuştu. Sultan Reşat iktidarda kaldığı yıllar boyunca İttihat ve Terakki'nin söylediklerinden başka bir şey yapmamış, iktidarda sadece gölge gibi kalmıştı. İttihat ve Terakki bütün gücün ve yetkinin sahibi durumundaydı. Talat Paşa kabinesinin istifasından sonra yeni kabineyi kimin kuracağı tartışma konusu olmuş bir hayli zaman almıştı. Sultan Vahdettin ile Tefvik Paşa yeni kabine doğrultusunda görüşmeler yapmışlar lakin yeni kabineyi Tefvik Paşa değil, Ahmet İzzet Paşa kurmuştu.¹⁰⁹ Diğer yandan İttihat ve Terakki Fırkası feshedilmiş, fırkanın önde gelen liderleri Enver, Cemal ve Talat Paşalar yurdu terk etmek zorunda kalmışlardı.¹¹⁰

Ahmet İzzet Paşa kabinesini oluşturduktan sonra mütareke görüşmeleri için çareler aramaya başlamıştı. Bazı mütareke teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştı bu sıkıntılı zamanlarda Osmanlı ordularının Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Kutul Amara'da esir aldığı İngiliz Generali Thowsend, Bahriye Nazırı Rauf Paşa'ya bir mektup göndererek "*esirliği boyunca gördüğü iyi muameleden ötürü*" gerek duyulması halinde yardım edeceğini bildirmişti.¹¹¹ Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa, Thowsend ile görüşmüş bu görüşme oldukça samimi bir havada geçmişti. Ahmet İzzet Paşa bu görüşmede Generale "*şerefli bir barış*" için yapılması gerekeni yapacağını, kendilerinin de bu meyanda girişimde bulunmalarını rica etmişti. Ahmet İzzet Paşa hala bu durumdan kendilerini bir İngiliz subayının kurtaracağından ümitvari idi.¹¹²

¹⁰⁹ A. F. Türkgeldi, s.151-153.

¹¹⁰ T. Çavdar, s.84-85.

¹¹¹ Lord KINROSS, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul 2003, s.161.

¹¹² Selahaddin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, Ankara 1977. s.18.

Diğer yandan Thowsend görüşmesi öncesinde Ahmet İzzet Paşa'nın çeşitli yollara başvurduğunu söylemiştik. Bunlardan bazıları şöyleydi; Şam'da görevli iken tanıştığı Fransız konsolosluğu yapmış olan banka direktörü Marcel Savoie'yı, Franhet d'Esperey'e gönderdi. Fakat bu girişim sonuçsuz kaldı. Diğer yandan ABD ile görüşmeler yapması için haham başı Naum Efendi görevlendirildi. Bu girişimde sonuçsuz kalmıştı.¹¹³ Şimdi tek umut General Thowsend'di.

General, Midilli Adası'na doğru yola çıkmış, Ahmet İzzet Paşa ile yaptığı görüşmeyi ve Türk tarafının isteklerini geniş bir rapor halinde, Britanya Hariciye Nezareti'ne yollamıştı. Daha sonra Amiral Seymour'un misafiri olarak donanmada kalmıştı.

Türk tarafının mütareke istekleri çeşitli başlıklar altında toplanmıştı. Bunlar; Yunanistan'a ait savaş gemileri dışında, Boğazların diğer savaş ve ticaret gemilerine açık olacağı, Boğaz istihkamlarının Osmanlı kontrolünde olacağı, bu teklif kabul edilmezse kontrol amaçlı İngiliz subaylarının da bulunabileceği teklif edilecekti. Türk ordusunun terhisi noktasında güvenliği sağlayan kuvvetler dışında kalan Türk ordusu terhis edilecekti. Mütarekenin akdinden sonraki gün cephelerde savaş duracak Türk topraklarında herhangi bir bölge işgal edilmeyecek ve son olarak da Osmanlı Devleti'ne İtilaf Devletleri'nden para yardımı sağlanacaktı.¹¹⁴ Diğer yandan General Thowsend'in temasları sonuç vermiş ve Büyük Britanya mütarekenin esaslarının görüşülmesi ve mütarekenin imzası için Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe görevlendirmişti. Amiral, Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta Türk delegasyonunun Limni Adası'na gönderilmesini bildiriyordu.¹¹⁵

Osmanlı heyeti, 26 Ekim 1918 yılında Muzaffer römorkörü ile hareket etti. Yolda İngilizlere ait Liverpool Kruvazörüne geçen heyet aynı akşam Limni Adası'nın Mondros Limanı'na varmıştı.¹¹⁶ Türk heyetini başkan olarak Rauf Bey (Orbay), Hariciyeden Reşad Hikmet Bey, Erkanı Harbiye'den Sadullah Beyler temsil edecekti.¹¹⁷

Türk Delegasyon Başkanı Rauf Bey, İngiliz heyeti başkanını ziyaret etmiş görüşmelere 27 Ekim'de başlanacağı karara bağlanmıştı. 27 Ekim'den itibaren başlayan

¹¹³ Gotthard Jaeschke, "Mondros'a Giden Yol", *Bellekten* C.28. S.10, s141-152.

¹¹⁴ S. Tansel, s.22.

¹¹⁵ Türk İstiklal Harbi, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Gen.Kur.Yay. C.I, s29, Ankara 1962

¹¹⁶ Türk İstiklal Harbi,s31.

¹¹⁷ A. F. Türkgeldi, s.155.

görüşmelerde, İtilaf Devletleri'nin talepleri oldukça ağırdı. Daha önceden hazırlanan mütareke metni Türk delegasyonunun önüne konulmuş üzerinde değişiklik yapılmasına müsaade edilmemişti. Amiral Calthorpe sadece imzaya memur olduğunu söylüyor diğer türlü bir pazarlık yetkisinin olmadığını beyan ediyordu.¹¹⁸

Türk tarafının isteklerinin hiçbiri dikkate alınmamıştı. Sadece İzmir ve İstanbul Limanlarına Yunan gemilerinin girmeyeceğini Amiral Calthorpe sözlü olarak beyan etmişti. Sonradan anlaşıldı ki görüşmelerin uzaması sonrasında general bir an önce işi bitirmek için böyle bir cümle kurmuştu.¹¹⁹

Amiral Calthorpe 30 Ekim günü saat akşam dokuza kadar mütarekenin imzalanmasını veya reddedilmesini istemişti. Bu sırada ise Osmanlı heyeti İstanbul'dan telgraf bekliyordu. Rauf Bey ve delege heyeti bu kadar büyük bir sorumluluğun altına girmekten çekindikleri için olayı hükümete yazmışlar, onlarda karşı telgraf göndermişti. Amiralin bu tutumu işleri iyice zora sokmuştu. İstanbul'dan gelecek cevap gecikince heyet büyük bir risk olarak mütareke metnini imzalamıştı.¹²⁰

Amiral Calthorpe tarafından yazılan ve imzalanan bir belge sadece Sadrazam ve Padişah'a verilmesi üzere, Türk tarafına verilmişti. Bu belgede Amiral Çanakkale ve İstanbul Boğaz istihkâmlarının sadece Fransa ve İngiltere kuvvetleri tarafından işgal edileceği, bunun dışından Türk kuvvetlerinin de bulunmasını Britanya Hükümeti'nden istediğini, İstanbul ve İzmir'de Yunan askerinin gönderilmemesi hakkındaki görüşleri Britanya hükümetine ilettiğini, Osmanlı Devleti İstanbul'un güvenliğini sağladığı müddetçe İstanbul'un işgal edilmeyeceğini, İngiliz ve Osmanlı dostluğu için uğraşacağını da beyan ediyordu.¹²¹ Amiral, Osmanlı Devleti lehine gerçekten de kendi hükümetinden bazı taleplerde bulunmuştu.

2.1.Mondros Mütarekesinin Bazı Hükümleri

- 1) Çanakkale ve Karadeniz Boğazları savaş ve ticaret gemilerine açılacak, buna paralel olarak Boğaz istihkâmları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecek.

¹¹⁸ S. Tansel, s.3-24.

¹¹⁹ Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara 1948, s.60.

¹²⁰ A. F. Türkgeldi, s.60.

¹²¹ A. F. Türkgeldi, s.66.

- 2) Osmanlı karasularında bulunan mayınlar ve torpiller temizlenecek bu temizleme esnasında ihtiyaç duyulduğu takdirde Osmanlı Hükümeti buna iştirak edecek.
- 3) Savaş sırasında esir alınan itilaf askerleri serbest bırakılacak
- 4) Sınırların güvenliği dışında kalan askeri birlikler terhis edilecek gerek duyulması halinde ise İtilaf Devletlerince görüşülerek karar alınacak.
- 5) İtilaf Devletleri güvenliklerini tehlikeli gördükleri bölgeleri işgal etme hakkı saklı tutulacak. (7. madde)
- 6) Limanlar ve demir yolları itilaf devletlerince işgal edilecek.
- 7) Toros Tünelleri İtilaf Devletleri tarafından işgal edilecek.
- 8) Osmanlı Devleti 1914 sınırlarına çekilecek.
- 9) Hükümet haberleşmesi dışında kalan bütün posta ve telgraf haneler İtilaf Devletleri tarafından kontrol altında tutulacak.
- 10) Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı sağlandıktan sonra geriye kalan kömür ve deniz taşıtlarının hiçbirini ihraç edilmeyecek.
- 11) Suriye, Hicaz, Yemen ve Asir de bulunan askeri birlikler en yakın İtilaf Devleti kumandanlığına teslim olacak.
- 12) Almanya ve Avusturya-Macaristan askeri personeli ve sivil memuru Osmanlı sınırlarını bir ay içerisinde terk edecek.
- 13) Vilayeti Sitte'de herhangi bir sorun çıkması halinde İtilaf Devletleri işgal haklarını gizli tutacak. (24.madde)¹²²

Mütareke bu şartlar dahilinde imzalanmıştı. Birçok açıdan eleştiri konusu olmuştu. Özellikle İngiliz diplomasi geleneğine göre maddelerin muğlak ve ucu açık olması Osmanlı Devleti'ni birçok açıdan zor durumda bırakmıştır. Mütarekenin sonrasında yurda dönen heyet başkanı Rauf Orbay bir gazeteye verdiği demeçte; *"Bu mütarekenin bir galip ile mağlup arasında değil, belki savaşı bırakmak isteyen iki denk kuvvet arasında yapılan bir mütareke olduğunu"* söylemişti.¹²³ Mütarekenin şartları, Sadrazam ve bazı hükümet üyeleri tarafından da oldukça olumlu karşılanmıştı.¹²⁴ Hatta Padişah mütareke şartlarını öğrendiğinde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya: *"Bu koşullar, çok ağır olmalarına karşın, kabul edelim. Öyle tahmin ederim ki İngilizlerin doğuda yüzyıllarca*

¹²²A. F. Türkgeldi, s.69.

¹²³ **Yeni Gün**,2.11. 1918

¹²⁴ S. Tansel, s.28.

*süren dostluğu ve iyiliksever siyaseti değişmeyecektir. Biz onların hoşgörüsünü daha sonra elde ederiz” diyecekti.*¹²⁵

İngiltere tarafında ise durum biraz daha farklıydı. Dışişleri Bakanı James Balfour, 9 Kasım 1918’de Amiral Calthorpe gönderdiği talimatında mütarekenin Türklerin lehine olduğu izleniminin bertaraf edilmesinin gerekli olduğundan bahsetmiş, İngiliz sömürgesi konumunda olan Mısır ve Hindistan’daki Müslümanların, Türklerin tamamen yenildikleri anlayacaklarından bu halin Panislamizm’e öldürücü bir darbe olacağından bahsetmişti. İngilizler için mütareke sadece Türklerin yenilmesi ya da öldürücü darbeyi almasına anlamına gelmiyordu. Bütün İslam aleminin bundan sonra Türklerden herhangi bir medet ummaması anlamını da yüklemek gerekiyordu.¹²⁶ Bundan dolayıdır ki mütareke sadece bir ateşkes olarak kalmayacaktı. Diğer yandan İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Tom Hohler, 5 Aralık 1918 yılında İngiltere Dışişleri Bakanlığı Şefi George Kindston’a yazdığı mektubunda İstanbul’un Türklerin idaresinden alınması için mütareke şartlarından faydalanmanın gerekliliğini vurguluyor bunun bir fırsat olduğunu söylüyordu.¹²⁷

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa mütarekenin imzalandığını Osmanlı ordularına 31 Ekim 1918 tarihli telgraf ile bildirdi. Bu telgrafta “*Osmanlı ordularını yapılan mütarekeye katıyen uyması gerektiğini mütarekede belirtilen bölgelerdeki orduların bir an önce terhis edilmesi gerektiğini*” vurgulamıştı.¹²⁸ Medine Kahramanı olarak da bilinen Fahrettin Paşa mütarekenin şartlarına uymamış bizzat padişahın gelecek ferman üzerine Medine’yi terk edeceğini cevabi olarak sadrazama bildirmişti. Bunun üzerine İstanbul’dan Haydar Molla başkanlığında bir heyet gönderilmiş, heyet tebligatı yaptıktan sonra Medine’deki Osmanlı askeri iki üç ay sonra teslim olmuştu.¹²⁹

Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevinde bulunan Mustafa Kemal Paşa’da, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’ya çektiği bir telgrafta “*mütarekede ki Toros Tünellerinden kasıt ne olduğunu, tünellerin işgal mi edileceği yoksa işletileceği mi veya hangi tünellerin işgal edileceğini*” soruyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın çektiği telgraftan da anlaşıldığı üzere, Mondros Mütarekesi’nin maddeleri tam da İngiliz diplomasi

¹²⁵ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşında İngiliz Belgeleri 1**, İstanbul 2001, s21.

¹²⁶ Gotthard Jaeschke, C.I, s.21-22.

¹²⁷ Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.I, Ankara 1973, s11.

¹²⁸ Türk İstiklal Harbi, s46.

¹²⁹ Türk İstiklal Harbi, s47.

geleneğine yakışan bir şekilde muğlak ve ucu açık hazırlanmıştı.¹³⁰ Zaten mütareke uygulama safhasına geçtiği ve işgaller başladığı zaman olayın boyutu daha iyi anlaşılacaktı.

Anlaşmanın bu şartlar dâhilinde imzalanmasından başka çare görmeyen Türk Delegasyon Başkanı Rauf Bey; “*Harbin devam etmesi durumunda vahametinin boyutunun daha da büyüyeceğini sonuç itibari ile daha ağır bir yenilginin alınacağı ve bunun sonrasında daha ağır şartlı bir antlaşmanın imzalanacağını da*” hatıratlarında anlatmaktadır.¹³¹ Diğer yandan mütareke metni Mebusan ve Ayan Meclisleri’nde okunmuş ve olur kararı alınmıştır.¹³²

Mütarekenin imzasından yaklaşık on gün sonra Ahmet İzzet Paşa görevinden istifa edecekti. Ahmet İzzet Paşa’nın istifa etme nedeni ise İttihat ve Terakkinin üç önemli lideri Talat, Enver ve Cemal Paşaların kaçmalarıydı. Bundan dolayı Padişah ve İttihat ve Terakki karşıtı saray görevlilerinin, Padişah’ı Ahmet İzzet Paşa aleyhinde kışkırtmalarıydı. Aslında Ahmet İzzet Paşa’dan istenen hükümette bulunan ittihatçı üyelerin istifa ettirilmesi idi. Lakin Ahmet İzzet Paşa böyle bir şeyin olmayacağını istifa gerektirecek bir durum var ise kabinenin birlikte istifa etmesi gerektiğini Padişah’a bildirmiş ve baskılar devam edince de kabine üyeleri ile aldıkları ortak bir karar doğrultusunda 8 Kasım 1918’de istifa etmişti.¹³³

Ahmet İzzet Paşa’nın kısa süreli sadrazamlığı döneminde mütareke esasları mucibince mütarekenin İstanbul ile alakalı olan kısımları fena sayılmazdı. Boğazlar ve çevresinde Osmanlı ordusu yerinde bırakılmış, Boğazlardan geçerek İstanbul’a gelen İngiliz Albay Murphy ve General Wilson antlaşmanın şartları mucibince hareket etmişlerdi. Fransızlar ise mütareke görüşmelerinde kendilerinin olmadığından dolayı Osmanlı Devleti’ne karşı tavırlıydı. Bundan dolayıdır ki İstanbul’da bir vapur göndermişler ve olmayacak isteklerde bulunmuşlardı. Bu hareket karşısında İngilizler aracı olarak Fransız tarafını yatıştırmıştı.¹³⁴

İngilizler Musul mütarekenin imzasından bir gün sonra Musul’u işgal etmişlerdi. Musul’daki Osmanlı Komutanı Ali İhsan Paşa’nın, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa işgal

¹³⁰ Türk İstiklal Harbi, s50.

¹³¹ H. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, C.I, İstanbul 1993, s.140.

¹³² Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, (hzl. Süheyl İzzet Furkaç-Yüksel Kanar), C.II, İstanbul 2017, s.33.

¹³³ Ahmet İzzet Paşa, s.34-43.

¹³⁴ Ahmet İzzet Paşa, s.37.

noktasında yaptığı uyarı Ahmet İzzet Paşa tarafından “*mütarekeye aykırı davranılmasın, İngilizler zorla almaya kalkışırsa kan dökülmesin*” karşılığı ile geçirilmiştir. Bundan sonradır ki İngilizler kurşun atmadan Musul’u işgal etmişlerdi.¹³⁵

İngilizler, İskenderun bölgesini de buna benzer bir şekilde işgal edeceklerdi. Özellikle İngilizlerin tehditleri hükümet nezdinde büyük etki yapıyordu. İskenderun 15 kişilik bir İngiliz kuvveti ile işgal edilmiş. Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Komutanı olarak Sadrazama gönderdiği telgraflarda “*işgallerin haksız olduğunu, mütarekeye göre böyle bir yetkilerinin olmadığını*” beyan etse de Ahmet İzzet Paşa “*bir İskenderun yüzünden bütün mütarekenin tehlikeye atılmayacağını*” dolayısıyla denilenin yapılmasında ısrar etmişti. Mustafa Kemal’in ısrarı sonrasında ise Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı’ndan alınmış, Erkanı Harbiye emrine verilmişti. Sonrasında ise Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı lağvedilmişti.¹³⁶

İngilizlerin İskenderun’u işgal etmekteki temel hedefleri Halep yolunun güvenliği olarak bildirilse de asıl amaçlarının Kilikya bölgesine doğru işgalleri genişletmek olduğu kısa zamanda anlaşılacaktı.¹³⁷

Ahmet İzzet Paşa’nın istifasından sonra yeni kabine 11 Kasım 1918’de Tevfik Paşa tarafından kurulmuştu. Paşa daha önce de II. Meşrutiyet döneminde sadaret makamında bulunmuştu. Bu defa ki sadaret dönemi oldukça sıkıntılı bir döneme tekabül etmişti. Sadaret makamına avdetinden iki gün sonra 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan ve 4 Yunan gemisinden müteşekkil İtilaf donanması, Çanakkale Boğazı’ndan geçerek İstanbul Limanı’na demir atmıştı.¹³⁸

Diğer taraftan İtilaf Devletleri 1916 yılında yaptıkları gizli antlaşmalara göre işgallere de başlamıştı. İtilaf Devletleri mütarekeyi hatırlatarak, önce İskenderun’u işgal etmişler daha sonra 11 Aralık 1918’de Dörtyol, 17 Aralık Mersin, 21 Aralık Adana, 27 Aralık’ta Pozantı’yı işgal ettiler. İşin kötü tarafı Fransız birlikleri içerisinde “Ermeni

¹³⁵ Ahmet İzzet Paşa, s.38.

¹³⁶ Türk İstiklal Harbi,s57-61.

¹³⁷ Türk İstiklal Harbi, s59

¹³⁸İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C.IV, İstanbul 1962, s 1717.

Lejyonu” adı ile kurulan Ermeni birliği idi. Çünkü bu birlikler Ermenilere yapılanları iddia ederek masum halka zarar vermeye başlamışlardı.¹³⁹

İşgaller sadece buralar ile sınırlı kalmamış Antep, Maraş, Urfa’ya doğru genişletilmişti. 15 Eylül 1919 yılında İngiltere ile Fransa arasında yapılan Suriye İtilaf Namesi ile İngiltere tek başına Musul’u elde ediyor, Fransa ise Antep, Maraş, Urfa bölgesini alıyordu. Aslında İngiltere burada Fransa’yı sonuçsuz bir maceraya sevk etmişti. Kendisi Musul petrollerini alırken, Fransa ise bu bölgede geniş ve oldukça verimli araziyi elde etmenin sevincini yaşıyordu. O kadar ki Fransızlar şimdiye kadar kazandıkları “*en büyük koloni olarak Çukurova’yı*” gösteriyordu.¹⁴⁰

Elviyey-i Selase’de ise durumlar biraz daha farklıydı. Bu bölge 93 Harbi’nden (1877-1878 Osmanlı Rus Harbi) sonra Rusların eline geçmiş, 1917 yılında Rusya’da başlayan Bolşevik İhtilali’nden sonra Ruslar Brest Litvoks Antlaşması ile bölgeden çekilince Türk orduları tarafından zapt edilmişti.¹⁴¹

Fakat yeni kurulan SSCB yönetiminin Brest Litvoks Antlaşması’nı tanımaması İtilaf Devletleri’ni bu yönde tedbir almaya sevk etmiş ve İtilaf Devletleri gerek Almanya ile yaptıkları ateşkese gerekse Osmanlı Devleti ile yaptıkları ateşkes antlaşmasında Brest Litvoks Antlaşması’nın geçersizliğini kabul ettirmişlerdi.¹⁴²

Mondros Mütarekesi’nin 15. Maddesi gereğince Osmanlı orduları 1914 sınırlarına çekilecekti dolayısıyla bu madde İtilaf Devletleri’nin bölgedeki işgalinin önünü açmıştı. Halbuki Ruslar bölgeden çekildikten sonra bölgede halk oylamasına gidilmiş ve oylama sonucu bölgenin anavatana katılması kararlaştırılmıştı. İtilaf Devletleri yapılan plebisiti hesaba almaksızın bölgenin teslimini ve boşaltılmasını talep ettiler.¹⁴³ 7 Ocak 1919 günü İngiliz General Walker ile Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa arasında bölgenin genel durumu, askerinin terhisi ve ordunun geri çekilmesi ile alakalı bir görüşme yapıldı. Görüşmede şartların kabul edilmesinden sonra 13 Ocak’ta İngiliz komutanı General Pitah, Kars’a gelmişti. 25 Ocak’a kadar ise Türk

¹³⁹S. Tansel, s.50.

¹⁴⁰Yaşar Akbıyık, “*Milli Mücadele’de Güney Cephesi*”, **Türkler** C.15, s.811-819.

¹⁴¹Mustafa Gül, “*Elviye-i Selase’nin Osmanlı Devleti’ne İadesi ve Bazı Uygulamalar*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 4(15) s.367-380.

¹⁴²S. Tansel, s.53.

¹⁴³Mahir Aydın, “*Elviye-i Selase*”, **İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul 1995, s.68.

ordusu bölgeyi boşaltacaktı. Böylelikle İtilaf Devletleri Elviye-i Selase'yi Gürcülere ve Ermenilere bırakacaktı.¹⁴⁴

Batı Anadolu bölgesinde başlayan işgallere gelince; Birinci Dünya Savaşı esnasında yapılan St. Jean de Maurienne Gizli Antlaşması'na göre Antalya, Menteşe Sancağı, Konya'nın büyük bir kısmı, İzmir ve çevresi İtalyan işgal bölgesi olarak belirlenmişti. Lakin bu bölgede güçlü bir İtalya'nın bulunması İngiltere ve Fransa'nın Boğaz güvenliğini ve Anadolu'daki menfaatlerini tehlikeye atacağı için İtalya'yı bölgeden uzaklaştırılması daha doğrusu törpülenmesi gerekcekti. Bundan dolayı yapılan gizli antlaşmaya Rusya'nın imza atmamasını bahane ederek antlaşmayı geçersiz kabul etmişlerdi.¹⁴⁵

İngiltere ve Fransa, İzmir ve çevresinden İtalya'yı uzak tutma amacıyla yaptıkları girişimler başarılı olmuş bunun sonrasında İngiliz Amiral Calthorpe, 14 Mayıs 1919 tarihinde, 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa'ya bir telgraf göndererek İzmir müstahkemlerinin İtilaf Devletleri'ne teslimini talep etmişti. Ali Nadir Paşa bu notayı merkeze bildirmiş merkezden aldığı talimat ise *“Amiralin bu teklifi mütareke hükümleri icabınca olmakla, muvafakat edilmesi lüzumu tabiidir Şeklinde olmuştur.”*¹⁴⁶ İzmir'in işgal edileceğinin hazırlıkları Nurettin Paşa'nın görevinden azli ve onun yerine Kambur İzzet Paşa'nın atanmasıyla bir noktaya kadar anlaşılmıştı. Çünkü Nurettin Paşa bölgedeki taşkınlıkların önüne geçebiliyor, bölgede gayrimüslim Rumların faaliyetlerini önlüyordu. Bundan dolayı da baskılar sonucu görevinden uzaklaştırılmış yerine Kambur İzzet Paşa atanmıştı.¹⁴⁷ 14 Mayıs'ta Ali Nadir Paşa'ya verilen notadan dolayı Vali İzzet Paşa İzmir'in işgal edileceğini anlamıştı. Amiral Calthorpe ile Iron Duke Gemisinde bir görüşme yapmış, görüşmede İzmir'in 15 Mayıs'ta işgal edileceğini anlamıştı. Lakin bu olayı gizli tutmuş ve kimseye haber vermemişti.¹⁴⁸ Yine İstanbul'da bulunan İngiliz Amiral Webb, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne bu noktada bir nota vermiş ve İzmir'in işgal edileceğini bildirmişti.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Türk İstiklal Harbi, s162-166.

¹⁴⁵ Mustafa Turan, *“İzmir'in İşgali Üzerine”*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.12(36), s.741

¹⁴⁶ Bayar Celal, *Bende Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*, C.6, İstanbul 1997, s.37.

¹⁴⁷ Ali Çetinkaya, *Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Ankara 1993, s.6.

¹⁴⁸ M. Turan, s.745.

¹⁴⁹ C. Bayar, s.37.

İşte bu olaylar neticesinde ilk etapta İngiliz askerleri ve hemen sonrasında da Yunan birlikleri 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgale başlamışlardı. İşgal günü İzmir'e çıkan Yunan ordusu yerli Rumların sevinç gösterileri ve "Zito Venizalos, Zito Venizalos" naraları eşliğinde Yunan ordusunu karşılamışlardı.¹⁵⁰ İzmir'in işgali sadece bölgede başlayacak olan Yunan işgalinin ilk ayağını oluşturuyordu bundan sonra 16 Mayıs Urla, 17 Mayıs Çeşme, 20 Mayıs'ta Torbalı, 22 Mayıs'ta Menemen'i, 25 Mayıs'ta Manisa, Bayındır ve Selçuk'u, 27 Mayıs'ta Aydın'ı, 28 Mayıs'ta Tire'yi, 29 Mayıs'ta Turgutlu ve Ayvalık'ı, 4 Haziran'da Nazilli'yi, 5 Haziran'da Akhisar'ı, 12 Haziran'da Bergama'yı işgal ettiler. Yunan tezine göre eğer İzmir'in çevresi ve etrafı işgal edilmezse elde tutulamazdı. Bölgede işgaller genişledikçe Yunan mezalimi de şiddetlenmiş, Yunan ordusu girdiği yerlerde tecavüzler, katliamlar ve zorla göç ettirme faaliyetleri yapmıştı. Amaç bölgedeki nüfusun iç bölgelere göçünü sağlamaktı.¹⁵¹

Bu tarihten kurtuluşu olan 9 Eylül 1922 yılına kadar İzmir ve çevresi Yunan ordusu denetiminde olacaktı. Yunan işgali İzmir'le sınırlı kalmayacak işgal buradan bütün Batı Anadolu'ya hatta Eskişehir'e kadar genişleyecekti.

Öte yandan İzmir'in güneyinden başlayıp Mersin'e kadar uzan bölge ise İtalya'nın işgaline uğramıştı. İtalyanlar 28 Mart 1919 günü Antalya'yı işgale başlamışlardı. Daha sonra; 26 Nisan Konya, 11 Mayıs Fethiye, Bodrum, Marmaris, 14 Mayıs Kuşadası ve Selçuk İstasyonu, Afyon, Akşehir, Milâs ve Güllük işgal edildi. 17 Mayıs'ta ise Söke, 28 Haziran'da Burdur, İtalyanlar tarafından işgal altına alındı.¹⁵²

Doğu Karadeniz bölgesinde ise işler biraz daha farklı idi. Burada İnebolu'dan Batum'a kadar uzanan sahada bir Pontus Devleti kurma çalışmaları başlamıştı. Trabzon metropoliti Hrisantos Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin ve Yunanistan'ın desteğini sağlamaya çalıştı. Trabzon bölgesinde Ermenilerinde istekleri olduğu için Venizalos, Batı Anadolu'da uygulayacağı *Enosise* karşılık Trabzon bölgesini Ermenilere bırakması noktasında el altından anlaşılmıştı.¹⁵³

Bu noktadan sonra Hrisantos farklı bir strateji uygulamaya başladı. Avrupa'dan Trabzon'a dönmesinden sonra bölgenin Türklere ait olduğunu ve Türkler ile Rumların kardeşçe yaşamaları gerektiği söylemeye başladı. Daha sonra ise Ermenilerle

¹⁵⁰ C. Bayar, s.49.

¹⁵¹ Metin Ayışığı, "Unutulan Soykırım: Batı Anadolu'da Yunan Mezalimi", **Türkler**, C15, s.776-789.

¹⁵² İzzettin Öztoprak, "Türkiye'nin İşgali ve Direniş Hareketleri", **Türkler**, C15, s.583-605.

¹⁵³ Mesut Çapa, "Milli Mücadelede Doğu Karadeniz", **Türkler**, C.15, s.661-678.

görüşmesinden sonra Trabzon ve çevresi için diplomatik pazarlıklara başladığı ortaya çıkacaktı.¹⁵⁴

Öte yandan bölgede faaliyet gösteren Rum cemiyetleri halka zulüm etmeye başlamışlardı. Bu bölgede uygulanan Yunan politikasının asıl amacı asayişsizlik yaratarak bölgenin işgaline ortam hazırlamaktı. Bölgenin İnebolu'dan Trabzon'a kadar olan kısmı İngiliz kontrolünde olmakla birlikte İngiliz ve Fransız gemileri Kasım 1918'de Samsun'a giderek mutasarrıftan bilgi almışlardı.¹⁵⁵ İtilaf donanmasının Karadeniz bölgesindeki faaliyetleri bölgede yaşayan Rumlara cesaretlendirmiş ve bölgede nümayişlere hız vermişlerdi. Bu da asayişin bozulmasını sağlamıştı. Samsun bölgesindeki Rum faaliyetlerini yöneten kişi de Metropolit Germanus'tan başkası değildi.¹⁵⁶

Bölgede nüfus değişimini sağlamak içinde çeşitli yerlerden göçmen getirilip iskân ediliyordu. Mesela Trabzon'a 8.000, Giresun'a ise 525 göçmen getirilip iskân edilmişti. Yine Samsun'da kırkı aşkın Rum çetesi mevcutken Trabzon'da Maçka dışında Rum çeteleri görünmemekteydi. Bunun ana nedeni de anlaşılacağı üzere bölgede haklı konuma geçme düşüncesiydi.¹⁵⁷

İtilaf Devletleri her yerde olduğu gibi bu bölgede de kontrolü elde tutmaya çalışmışlardı. Hatta o kadarki yolcu gemilerini bile denetliyorlardı. Tabii olarak bu durum Rum çetecileri cesaretlendirmişti. Rum çetelerine karşı bölge en önemli mücadele ise Topal Osman çetesi tarafından yürütülmüştü. Diğer yandan bölgede kurulan cemiyetler vasıtasıyla bölgenin nüfus yapısı bölgedeki nümayişlerin Rumlardan tarafından organize edildiği ve bölgenin nüfusunun ve tarihinin Türk olduğu anlatılmaya çalışılmıştı. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra bölgede sükûna kavuşmuştu.¹⁵⁸

Mütarekenin ardından Anadolu'nun dört bir yanı işgal altına alınırken işgal edilen bir diğere önemli bölgede Doğu Trakya'ydı. Aslında bölge Cihan Harbi'nde yapılan gizli antlaşmalarda Rusya'ya bırakılmıştı. Rusya'nın savaştan çekilmesi ile bölge boştaki kalmış ve İtilaf Devletleri özellikle de Fransa'nın işgaline uğramıştı.

¹⁵⁴ M. Çapa, s.665 vd.

¹⁵⁵ Tayyip Gökbiğlin, **Millî Mücadele Başlarken**, İstanbul 2019, s.24.

¹⁵⁶ **NUTUK**,

¹⁵⁷ M. Çapa, s.667, vd.

¹⁵⁸ M. Çapa, s.670 vd.

Aslında Fransa bu noktada kendi içinde haklıydı çünkü Fransız Komutan F. d'Esperey komutasındaki Fransız ordusu Bulgaristan'ı yenip savaştan çekilmesin, sağlamıştı. Tabi bu yenilgiden sonra Osmanlı Devleti ile İttifak Devletleri'nin bağda kesilmiş oluyordu. 7 Kasım 1918'de İtilaf öncü donanmasının İstanbul'a girdiği gün, F. d'Esperey Makedonya'da bulunan Fransız ordularına Trakya'nın işgal talimatını da vermişti. Fransa için doğu Trakya'nın en önemli durumu İstanbul için üst olarak kullanılacak olmasıydı.¹⁵⁹

Fransa'nın bölgeye girmesinden sonra Yunan ordusu da tren hatları denetimini bahane ederek bölgeye girmeye başlayacaktır. Zaman içerisinde peyderpey bölgenin işgali genişletilecekti. Ocak 1919'dan itibaren çekilen Fransız askerleri yerine Yunan ordusu gelmeye başlayacaktı. Yunanistan'ın bölgedeki asıl amacı işgal değil, ilhaktı. Yunan ordusunun bölgeyi işgale başlamasıyla birlikte bölgede asayiş gittikçe bozulacak ve Müslüman ahaliye zulüm artacaktı.¹⁶⁰

2.2.Mondros Mütarekesi'nden Sonra İstanbul

İstanbul, tarih boyunca bir cazibe merkezi konumundaydı. Özellikle stratejik ve coğrafik konumu İstanbul'u cazibenin merkezi yapmıştı. Uzun bir dönem Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentliğini yapmış daha sonrada Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştu. İstanbul sahip olduğu jeopolitik konumu itibari ile dikkatleri sürekli üzerinde tutmayı başarmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri İstanbul'a ayrı bir sayfa açacaklardı, bu konuda İngiliz Başkani Lloyd George 5 Ocak 1918 yılında yaptığı bir konuşmasında şunları söyleyecekti:

“Biz Türkiye'yi ne başkentinden ne de ırk bakımından Türk olan Anadolu'nun ve Trakya'nın zengin ve önemli topraklarından mahrum etmek için dövüşüyoruz. Biz Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul ile birlikte Türk ırkının anayurdunda

¹⁵⁹Nagihan Ebru Canbaz, **İtilaf Devletlerinin Doğu Trakya'da İşgal Uygulamaları**, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s.29-31.

¹⁶⁰ N. E. Canbaz, s.39-40.

kalmasına muhalif değiliz. Fakat Karadeniz ile Akdeniz arasındaki geçit milletler arası bir idare altında ve tarafsız olmalıdır.”¹⁶¹

Diğer yandan Lord Curzon ise bu demecin “*Türkleri savaştan çekmek için verildiğini, ancak savaşın devam etmesinden dolayı bunun bir anlam ifade etmediğini söylemişti.*”¹⁶²

Robert Cecil ise 5 Kasım 1918’de ABD basını için verilen bir yemekte verdiği röportajında “*Boyun Eğilen uluslar üzerinde ki Türk kontrolü kesin bir sonuca ulaşmalıdır.*” Bütün bunlara uygun olarak ise Balfour, Calthorpe’a gönderdiği talimatlarda amaçlarının; *Milyonlarca insanın gelecekteki mutluluğunu barış antlaşmasında güvenceye almak olduğunu söylüyordu.*”¹⁶³ Verilen demeçlerden ve yapılan konuşmalardan anlaşılacağı üzere işgal sonrası durum hesaplanmıştı. Türkleri İstanbul’da ve yurdun diğer bölgelerinde oldukça zor günler beklemekteydi.

Osmanlı Devleti yapısı itibarı ile bir imparatorluk olması, birçok ırktan ve dinden tebaasının olmasına neden olmuştu. Irklar ve dinler arasındaki uyumlu yönetimi önemliydi. Bundan dolayı Osmanlı Devleti’nin başkenti tarih boyunca birçok ırktan ve dinden nüfusun birlikte yaşadığı bir konumdaydı. İşgal yıllarında İstanbul’da yerleşik olan nüfus yaklaşık 1.200.000 civarındaydı. Bu nüfusun 560.434’ü Müslüman, 384.689’u Rum, 118.000’i Ermeni ve 44.765’i Yahudiler oluşturmaktaydı.¹⁶⁴

Görüldüğü üzere 1920 yılında İstanbul’un nüfus yapısı kozmopolitti ve insanlar beraber yaşam kültürü oluşturmayı başarmışlardı. Ta ki işgal kuvvetleri İstanbul’a gelene kadar. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri vakit kaybetmeden işgalleri başlatmışlardı. Mütarekeye göre Boğaz müstahkemleri İtilaf Devletleri’ne teslim edilecekti.

1 Kasım’da İngiliz Komutan Milne, İngiliz hükümetine bir telgraf göndererek boğazların bir an önce işgal altına alınmasını önerdi. Fransız hükümeti de bu durumu haber alınca Fransız kumandan F. d’Esperey’e durum bildirildi. İngiliz askerleri denizden, Fransızlar ise karadan İstanbul’a doğru ilerlemeye başladılar. 2 Kasım’da

¹⁶¹ Zekeriya Türkmen, “*İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.18, S.53, Temmuz 2002, s319-372.

¹⁶² Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, C.I, İstanbul 2001 s68

¹⁶³ Gotthard Jaeschke, s.69.

¹⁶⁴ Nur Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İstanbul 2008, s.28.

Çanakkale Boğazı'na gelen İtilaf subayları mayın taramasının yapılması ve tahkimatları teslim için hazırlıklara başladı.¹⁶⁵

Diğer yandan İtilaf orduları komuta kademesi içinde de çekişmeler görülmeye başlamıştı. Boğaz tahkimatlarının işgalinin gerekli olduğunu ilk ortaya atan Milne idi. d'Esperey ondan önce davranmış tahkimatları işgal emrini vermişti. Bu çekişmenin ana kaynağı İtilaf ordularının İstanbul'daki genel komutanlığını kimin yapacağıydı. d'Esperey komutanlığa bir adım daha yakın duruyordu. Komutanların bu çekişmesine İngiltere savaş bakanlığı müdahale edecek ve ne olursa olsun İstanbul'un işgalinin önemli olduğunu, bundan dolayı Fransızlarla uyum ve iş birliği içinde olunmasının gerekliliğini vurgulayacaktı.¹⁶⁶ İtalyanlar ise Batı Anadolu'nun işgaline yoğunlaştıkları için müttefiklerinin İstanbul'u işgal edeceğini kestirememiş, İstanbul'da az bir asker bulundurmışlardı. Asker sayısının azlığı ve işgale sonradan dahil olmaları, İstanbul'da İtalyan hükümetinin etkisiz olmasını sağlayacaktı.¹⁶⁷

Öncü birliklerin hazırlıkları devam ederken Çanakkale'ye gelen General Fuller ile müstahkem Mevki Komutanı Albay Selahaddin Adil Bey arasında bir protokol hazırlandı. 7 Kasım 1918 yılında küçük bir İtilaf donanması mayın temizlemeyi bahane ederek Çanakkale Boğazı'nı geçti. 8 Kasım'da ise "Aryan" isimli bir torpil gemisi Çinili Köşk yakınlarına demir attı. Bulunan dört gemiden inen Fransız subayları yaya olarak Galata'ya geçtiler. Oradan da Beyoğlu'na doğru yol aldılar. Fransız subayları Beyoğlu'nda Rumların "Zito" tezahüratları ile karşılandı. Rumlar taşkınlık yapmaya başlamışlardı. Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in gerekli önlemleri alması taşkınlıkları büyümeden engellemişti.¹⁶⁸

Bu öncü birliklerden sonra 13 Kasım 1918'de 55 parçadan müteşekkil itilaf donanması İstanbul'a gelmiş ve limana demir atmıştı. İtilaf donanması içerisinde 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan, 4 tane de Yunanistan'a ait gemi bulunmaktaydı. Yunanistan'a ait ve Balkan Harplerinden acı bir tecrübemiz olan "Averof" zırhlısı da vardı.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Ankara 2014, s.3-4.

¹⁶⁶ A. Bozkurt, s.4.

¹⁶⁷ A. Bozkurt s.5.

¹⁶⁸ Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler, (Yakın Bir Mazinin Hatıratı, Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922)**, İstanbul 1939, s.21-22.

¹⁶⁹ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (hzl. Cemal Kutay), İstanbul 1980, s264

18 Kasım 1918'de Beyoğlu Yunan kulübünde Rumlara hitaben bir konuşma yapan Yunan Amiral Kakolidi;

“Türkiye’de ki Yunanlığa anavatandan selam ile Parthenondan bir zeytin dalı getirmek şerefine kavuştuklarından dolayı, emrimdeki subaylar ve erler iftihar duymaktadırlar. Bunca zahmetten sonra Yunan hükümeti size teselliye medar olmak üzere, Yunan bayrağını getirmeye muvaffak olmuştur... Biz buraya kılıç değil zeytin dalı getirdik. Türkiye Rumluğu kendi menfaatlerine büyük hizmetler ifa edecektir” demişti.¹⁷⁰

Bu elim vaziyet içerisinde çıkan Rum gazeteleri de yerleşik Rumları Türklere karşı kışkırtıyordu. Hatta işler o kadar fenalaştı ki Rumlarla Türklerin birlikte yaşadığı karışık mahallelerde Türk çocukları Rum çocukların saldırılarına uğruyordu. Bu olay Meclisi Vükela’ya kadar intikal etmiş, Rum Patrikhanesi’nin uyarılması noktasında karar alınmıştı.¹⁷¹

2.3.Mülklere El konulması ve İşgal Kuvvetlerinin Sorumsuz Davranışları

İtilaf Devletleri’nin İstanbul’a çıkardığı asker sayısı ise 13 Kasım 1918 tarihi itibarı ile İngilizler:2616, Fransa:540, İtalya:470 idi. İşgal edilen binalar ve yerleştirilen askerler ise;

Taksim Kışlası: 237 İngiliz Süvari

Cadde-i Kebir Ayarlı Apartmanı: 120 İngiliz piyade

Bursa Sokaktaki Fransız Okulu: 250 Fransız piyade ve topçu

Tepebaşı Oteli Bevu: 150 İngiliz piyadesi

Polonya Sokaktaki Fransız Okulu: 250 İngiliz piyadesi

Posta Sokak Fransız Okulu: 250

Tulumba Sokak Eski Hukuk Fakültesi: 400 İtalyan piyade

Asmalı Mescit Kohut Brahanesi: 8 İngiliz piyade

¹⁷⁰ T. Gökbilgin, s.5-6.

¹⁷¹ Z. Türkmen, **İstanbul’un İşg.**.....s341, vd.

Merkez Rıhtım Han: 100 İngiliz

Kuledibi Hastanesi: 60 İngiliz

İtalyan Hastanesi: 70 İtalyan

Şişli Fransız Hastanesi: 10 Fransız

Karaköy Fransız Yetimhanesi: 8 Fransız

Mühendis Okulu: 12 Fransız

Bebek Darüleytam Binası:10 Fransız

Rumelikavağı Topçu Kışlası: 720 İngiliz

Rumelikavağı Sarıtabya: 170 İngiliz

Rumelikavağı Tellitabya: 42 İngiliz

Yenimahalle Kışlası: 25 İngiliz

B.dere Çayırbaşı Ask.Şb'de Yzb. Ali'nin Hanesi: 12 İngiliz

B.dere Nektar Bira Fabrikası: 100 İngiliz

Büyükderre Madam Hepi Hastanesi: 150 İngiliz

B.dere İtalyan Salamon Hanesi: 175 İngiliz

Bebek İtalyan Okulu ve Cadde-i Kebir'deki Lüksemburg Sineması üzerindeki 124 no'lu hane: 150 İngiliz¹⁷²

Yine Fransız General d'Esperey İstanbul'a geldikten sonra İstanbul'daki uygulamaları oldukça onur kırıcıydı. Frank d'Esperey, Beyoğlu'nda bir zafer alayı düzenletmiş bu da yetmezmiş gibi Bolşeviklere karşı savaşmak üzere İstanbul'a gelen 400 Fransız askeri için Ortaköy'de, şehzade ve sultan hanımlara ait olan sarayların boşlatılmasını istemişti.¹⁷³

Hatta Naciye Sultan'ın Kuruçeşme'deki yalısı d'Esperey tarafından işgal edilmiş, Sultan Sadaret Konağı'na nakledilmişti. Daha sonra burada işgal edilince

¹⁷² H. Himmetoğlu, s.67-68.

¹⁷³ S. Tansel, CI, s.61.

Sultan zorla buradan da çıkarılmıştı.¹⁷⁴ Diğer bir işgal komutanı Sir Henry Maitland Wilson ise karargahını Beyoğlu'ndaki İngiliz Kız Okulu'nda kurmuştu.¹⁷⁵

İngilizler ise Kasım 1918'de Harp Okulu binasını, 13 Aralık'ta Mekatibi Askeriye Müdüriyeti Umumiye ile Pendik ve Maltepe'deki Türk talimgahlarının boşlatılmasını istemiş ve buraları işgal etmişlerdi.¹⁷⁶ Yine İngilizler, Kilyos'ta bulunan Tahliyesi Hastanesi ile tahliyesi doktorunun bulunduğu hastanenin boşaltılmasını istemiş lakin Bahriye Nezareti bölgede başka hastanenin olmadığını belirterek, tahliyesi doktorunun evi boşaltılarak başka yere taşınmış, boşalan ev İngiliz askerlerine tahsis edilmişti.¹⁷⁷

İşgal kuvvetleri İstanbul'da işi o kadar çok abarttılar ki beğendikleri binaların işgallerini istiyorlar, bunun için hükümet nezdinde baskı kuruyorlar ve işgali sağlıyorlardı. Diğer önemli bir işgalde Halil Rıfat Paşa Konağı ile Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin ve ailesinin yaşadığı konaktı.¹⁷⁸ Yine İtilaf Devletleri Darüleytamı bile işgal edecek kadar ileri gitmişler içerisindeki öğrencileri apartopar kapı önüne atmışlardı.¹⁷⁹

El konulan ve gasp edilen binaların sayısı o kadar arttıkı müttefikler bazen el koyacakları binaları dahi karıştırmaya başladılar. Aynı zamanda birinin el koyacağı binaya, bir diğeri el koyuyordu. Bu da müttefikler arasında kriz yaşanmasına neden olabiliyordu. İşte bunu önlemek için Müttefiklerarası Elkoyma Bürosu dahi kurulmuştu.¹⁸⁰

Hatta karışıklıklar artınca bu büro çeşitli kararlar almıştı. Bu kararlardan bazıları ise :

"El konulacak bütün mülkler Osmanlı uyruklular ile sınırlandırılacak,

11 Kasım 1918 mütarekesinden sonra Osmanlı vatandaşlığından ayrılan yani milliyetini değiştirenlerin mallarına el konulmayacak,

¹⁷⁴ G. K. Söylemezoğlu, s.25.

¹⁷⁵ Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", **İlmi Araştırmalar**, S. (5), İstanbul 1997. s.81-105.

¹⁷⁶ H. Himmetoğlu, C.I, s.438.

¹⁷⁷ BOA.DH-KMS, Dos:50-1, nr.105.

¹⁷⁸ BOA, DH-KMS, Dos:50-1, nr.16.

¹⁷⁹ Refik Halit Karay, **Minelbab İelmihrap**, İstanbul 2009, s93.

¹⁸⁰ Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara 1998 s16.

mülkün sahibi İtilaf uyruklu ise bu mülkte Osmanlı vatandaşı tarafından kiralanmış ise mülk sahibinin rızası olmadan el konulmayacak,

Yine mülk sahibi Osmanlı, kiracı itilaf uyruklu ise elkonulmayacak”,

gibi maddeler yer almıştı.¹⁸¹

Bunlara ek olarak İngilizler, Ermeni yetimhanesi oluşturmak için bir çok binayı da işgal etmişlerdi. Kuleli Askeri İdadisi bile bir zaman sonra bu işgalden nasibini almıştı. İşgal edilen sadece binalar değildi. Birçok Türk çocuğu Ermeni olduğu iddiası ile kaçırılmış alıkonulmuştu. İstanbul Polis Müdüriyeti kaçırılan Türk çocuklarını anlatan bir rapor hazırlayıp bunu dahiliye nezaretine sunmuş ve bu konuda yetki dahi istemişti. Diğer yandan şeyhülislamlık makamı dahi bu noktada harekete geçmiş sadarete başvurarak alıkonulan bu Türk çocuklarının ailelerine iadesini istemişti.¹⁸²

İstanbul’da işgal edilen binaların kesin sayısı bilinmemekle birlikte oldukça fazla olduğu aşikardı. Bu el koymalar İstanbul’da yaşayan kişiler açısından oldukça zor ekonomik şartlar doğurmuştu. Maddi kayıpların giderilmesi için yetkili makamlara oldukça yoğun başvurular olmuştu.¹⁸³

Diğer yandan el konulan bu binaların ve mülkelerin yarattığı maddi kayıpları gidermek için Meclisi Vükela bir defter hazırlayarak, Paris Barış Konferansı’na zararların İtilaf Devletleri’nden tazmini için başvuruda bulunmuştu.¹⁸⁴

Öte yandan yapılan işgaller halk nazarında da oldukça tepki çekmeye başlamıştı. Özellikle İtilaf Devleti askerlerinin Türklere olan davranışları oldukça aşılıyıcı ve küstahça olmuştu.

Fransız General d’Esperey’in İstanbul’a gelmesinden sonra gerek devlet adamlarına, gerekse askeri personele karşı tutumu oldukça saygısızca idi. İkinci defa İstanbul’a gelmesinden sonra Beyoğlu’nda düzenlediği zafer alayında iki zenci askerin yularını çektiği atıyla muzaffer bir komutan edasıyla geçiyordu. Karşılama töreni esnasında Osmanlı bandosunun atını ürkütmesi üzerine kırbacını şaklatıp bandoyu

¹⁸¹ M. Temel, s.33.

¹⁸² Z. Türkmen, **İstanbul’un İşg.....**,s.335.

¹⁸³ M. Temel, s.33.

¹⁸⁴ BOA, DH-KMS, Dos:37-2, nr.32.

susturmuştu. Yine kendisinin Dolmabahçe Sarayı'nda kalmak istediğini ve Padişah'ın ordan çıkarılması gerektiğini de dillendirmişti.¹⁸⁵

Aynı general bir keresinde kendisini selamlamayan yüzbaşının istifasını istemişti. İşin tuhaf yanı Harbiye Nazırı'nın bu dileği kabul etmesi olmuştu. Lakin Padişah araya girmişti. Yine Harbiye Nazırını ayakta bekletmesi, Sadrazam Tevfik Paşa'yı Fransız elçiliğine çağırması ve küstah konuşmalar yapması, Generalin Türk milletine karşı tutumunu en iyi şekilde açıklayan örneklerdendi. General, Süleyman Nazif'in "*Kara Gün*" adlı makalesini okuduktan sonra "*onu tutuklayınız onu kurşuna diziniz*" tarzında talimatlar yağdırmaktan geri kalmamıştı.¹⁸⁶

Olay o kadar farklı boyutlara ulaşmıştı ki İtilaf Devletleri yersiz istekler ve baskılar yapmaya başlamışlardı. Fransızlar, İstanbul'da bulunan deniz kuvvetlerinin masrafları için Osmanlı Devleti'nden 120 bin, İstanbul'da bulunan işgalci Fransız askerlerin masrafları için 200 bin lira istemekten çekinmemişlerdi. Ne hazindir ki hükümet zor durumda olmasına rağmen bu meblayı ödemek zorunda kalmıştı.¹⁸⁷

İngilizler ise Ermeniler için Osmanlı yönetiminden sürekli talepte bulunuyorlardı. Diğer yandan Birinci Dünya Savaşı'nda Tehcir Kanunu'ndan dolayı göç ettirilen Ermenilerin talep etmeleri halinde hiçbir incelemeye tabi tutmadan malları ve mülkleri kimin olduğuna bakılmaksızın Ermenilere veriyorlardı.¹⁸⁸

En yetkili generalin bile bu tarz faaliyetlerde bulunması işgal askerlerini etkilemiş olacak ki onlarda gemi azıya almışlardı. Senagalli askerler tranvayda bir Türk hanımına sataşmışlar, orada bulunan bir Türk polisinin müdahale ermesi üzerine onu öldürmek istemişlerdi.¹⁸⁹ Bazı evleri basıp "*Ayşe, Fatma isteriz*" diyen Fransız askerleri dahi olmuştu.¹⁹⁰

İtilaf üniformasına bürünen Ermeni ve Rum askerlerin İstanbul'daki davranışlarına ilk tepki Harbiye Nezaretinden gelmişti. Daha sonra meclisteki milliyetçi mebuslar buna tepki göstermişlerdi. Harbiye Nazırı başkentte bulunan İtilaf

¹⁸⁵ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul 2004, s.155.

¹⁸⁶ S. Tansel, C.I, s.60.

¹⁸⁷ T. Gökbilgin, C.I, s.91.

¹⁸⁸ S. Tansel, C.I, s.63.

¹⁸⁹ S. Tansel, C.I, s.62.

¹⁹⁰ G. K. Söylemezoğlu, s.34.

subaylarının mütarekeyi istedikleri gibi tatbik edeceklerini herhangi bir subayın veya erin her istediği yapılacak mı diye soruyor ve yaşanan olayları kınıyordu.¹⁹¹

Yine Fransız General Brunon'un kullandığı "*İşgal kuvvetleri*" terimi Türk hariciyesi ile İtilaf komuta merkezi arasında kriz yaratıyordu. Ama Fransızlar bu ifadenin doğru olduğunu savunmuş kullanmaya da devam etmişlerdi. Diğer yandan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği, Hariciye Nezaretine gönderdiği bir yazıda asker çıkarmanın işgal amaçlı olmadığını savunuyordu. Fransız General Amte ise mütarekenin maddelerine aykırı herhangi bir davranışlarının olmadığını savunuyor, her şeyin mütareke ahkâmına göre yapıldığını ifade ediyordu.¹⁹²

22 Kasım'da uluslararası bırakışma toplantısı yapılmış bu toplantıda Calthorpe "*işgal*" kelimesinin yanlış izlenime neden olduğunu, İstanbul'da asker bulundurmalarının amacının gerekli askeri hareketin yapılması olduğunu ve yaşanan bu izlenimin kendisinde üzüntü yarattığını belirtmişti. Gerçekte ise Osmanlı Devleti'nin ağır ağır müttefik denetimine girdiği ABD Başkanı Wilson'un 17 Ocak 1919 yılında Harbiye nezaretine gönderdiği yazıdan anlaşılmaktaydı. Wilson bu yazıda "*Yerel yönetim yeterince çalışmadığından Osmanlı polisi General Fuiler'in yönetimindeki İtilaf Devletleri Kurulu'nun gözetimine verilmiştir*" deniliyordu.¹⁹³

İtilaf Devletleri İstanbul'daki faaliyetlerini eş güdüm ve çatışmasız yönetmek için 3 Aralık 1918'de Londra'da işgal komutanları arasında bir toplantı düzenledi. Burada alınan karara göre; Doğu Trakya ve İstanbul'daki kuvvetleri Franchet d'Esperey komuta edecek, İngiliz General Milne komutasındaki kuvvetler ise Kafkasya'ya kaydırılıcakti.¹⁹⁴

Franchet d'Esperey İstanbul'a yerleştikten sonra İstanbul'da tek söz sahibi olmak için faaliyetlerde bulunuyordu. Bu da İtilaflar arasında krize neden olan önemli olaylardandı. Yine Tevfik Paşa'yı sefarete çağırdığı gün Paşa'ya bir liste vererek bu listedeki kişilerin bir an önce tutuklanmasını istemişti.¹⁹⁵

2.4. Tutuklamalar Başlıyor

¹⁹¹ Z. Türkmen, *İstanbul'un İşg.*.....,s.342.

¹⁹² Z. Türkmen, *İstanbul'un İşg.*.....,s.342.

¹⁹³ Gotthard Jaeschke, s.59.

¹⁹⁴ Mustafa Budak, *Mütareke Dön.*..... s.86.

¹⁹⁵ Fethi Okyar, s.276.

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki faaliyetleri bunlar ile sınırlı değildi. Tutuklamaların ilk sinyali 31 Kasım 1919'da verilmişti. İtilaf Devletleri İstanbul'da İttihatçılara ait 150 kadar evi abluka altına almıştı.¹⁹⁶ 30 Ocak 1919 tarihinden itibaren içlerinde sadrazamlık, mebusluk, ayanlık yapmış olan bir çok önemli zevat tutuklanmaya başlamıştı. İlk tevkif edilenler yirmi yedi kişiydi. Aralarında Hüseyin Cahid, İsmail Canbulat, Ziya Gökalp, Kara Kemal gibi önemli simalarda vardı.¹⁹⁷

Daha sonra Tevfik Paşa'nın istifası üzerine kurulan Damat Ferit Paşa kabinesi döneminde, 10 Mart 1919'da tutuklama dalgası yeniden başladı. Bu ikinci dalgada tutuklananlar arasında, Fethi Okyar, Said Halim Paşa, (Şeyhülislam) Musa Kazım Efendi, Mebusan Meclisi Başkanı Halil (Menteşe), Ayan Reisi Rıfat Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey gibi dönemin önemli devlet adamları meşhur Bekir Ağa bölüğüne kapatılmışlardı.¹⁹⁸ Tehcir esnasında Doğu Anadolu Bölgesi'nde komutanlık ve valilik yapanlar; Mahmut Kamil, Halil ve Vehip Paşalar, Musul Valisi Memduh, Erzurum Valisi Tahsin, Sivas Valisi Muammer, Diyarbakır Vali Muavini Bedri Beyler'de tevkif edilenler arasında idi. Diyarbakır Valisi Reşid Bey teslim olmak yerine intihar etmeyi tercih etmişti.¹⁹⁹

Yine tutuklananlar arasında Celal Nuri ve Ahmet Emin Yalman gibi gazetecilerde vardı. Tabi bunlar sonradan 'bir yanlışlık oldu' denilerek serbest bırakılmıştı. Lakin bu fazla sürmeyecek Ahmet Emin Yalman yazdığı yazılardan dolayı Kütahya'ya sürgüne gönderilecekti.²⁰⁰

Daha sonra burda esir tutulan 67 kişi kaçırılıp Anadolu'ya gönderilecek endişesi ile 27 Mayıs 1919 Salı günü sabah erkenden Malta'ya sürgüne yollandı.²⁰¹

Tutuklamanların nedeni ise Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermenilerin tehcir edilmesi ve buna paralel olarak canlarına, mallarına tasallut edilmesi gösterilmişti. Bu tutukluların bazıları sürgüne gönderilirken bazıları da Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey gibi idam edilmişlerdi.

¹⁹⁶ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, İstanbul 1997, s.409.

¹⁹⁷ F. Okyar, s.270.

¹⁹⁸ F. Okyar, s.278.

¹⁹⁹ Halil Mentеше, **Halil Mentеше'nin Anıları**, İstanbul 1986, s.137.

²⁰⁰ A. E. Yalman, s.416

²⁰¹ F. Okyar, s.284.

Yozgat Tehcir davasında Divanı Harbi Örfi’de yargılanan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, bu yargılamaların en hazin örneğiydi. Yargılamalar sonrasında idam cezasına çarptırılmış, cezası Padişah tarafından onaylanmak üzere saraya gönderilmişti; lakin Padişah bu cezayı onaylamadan önce Şeyhülislamdan fetva istemiş, fetvayı aldıktan sonra da idamı onaylamıştı. ²⁰² Padişahın onayından sonra Bayezit Meydanı’nda mahşeri bir kalabalık toplanmıştı. Olayı gören Hüsamettin Ertürk manzarayı şöyle anlatıyor:

“Meydanı dolduran insan kalabalığını on binlerin üstünde buluyordum. Saat öğleden sonra beşi geçiyordu. Yollar, meydanlar, damlar mahşeri bir kalabalık halinde dolmuştu. Şimdiki üniversitenin rektörlük dairesinin önündeki çınarın altında üç ayaklı bir dar ağacı kurulmuştu. Bu idam sehbasının etrafı jandarma ve polisle koridor altına alınmıştı. binanın önünde İngiliz ve Fransız askeri kuvvetleri de yer almıştı.”²⁰³

Kemal Bey’e verilen bu ceza halkın vicdanında büyük tepki toplamıştı. Ermenilerin katlettiği binlerce müslüman Türk’ün hesabını sormak yerine Damat Ferit Paşa hükümeti müttefiklere yaranmak için alelacele Kemal Bey’i kurban seçmişler ve ceza imzalandıktan hemen bir gün sonra infaz etmişlerdi.²⁰⁴ Diğer yandan tıp öğrencileri Kemal Bey’in cenazesini büyük bir merasimle defnetmiş sonrasında ise protesto gösterileri düzenlemişlerdi. Dönemin bazı gazetelerinde gençlerin bu haksız katliama verdiği tepki dahi eleştirilmişti.²⁰⁵

Aslında bu yargılamalar gelecekte yaşanacak olaylarında ilk emareleriydi. İtilaf Devletleri bir noktada bizim milletimizi yine bize yargılatıyor, kendi istedikleri cezayı bizim elimizle onaylatıyordu. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey olayında Padişah’ın Ali Fuat Türkgeldi’ye söyledikleri de üzerinde düşünmesi gereken bir şeydi.

Padişah cezanın infazı için kararnamenin geldiğinde Ali Fuat Türkgeldi’ye ; *“Şimdi çirkin bir hal karşısında kaldık ama iş bununla bitmeyecek, tevali edecek. Onun için şimdiden yolun önünü kesmek lazım. Şehülislam Efendiyi telefonla arayın; bu kararı görmüş mü? Görmüş ise benim bunu imza etmem için yarın sabaha kadar bir fetvayı şerife itasını taahhüd ediyorlar mı? Sorun”* demişti. Aslında Padişah burada oluşan duruma Şeyhülislamı da ortak etmek istemişti. Padişaha göre iki durum ortaya

²⁰² A. F. Türkgeldi, s.202-203.

²⁰³ Hüsamettin Ertürk & S.N. Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 2011, s.282.

²⁰⁴ ATA, Ferudun, **İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları**, Ankara 2017, s.173.

²⁰⁵ F. Ata, s172.

çıkmişti: Kararnameyi hemen onaylarsa - ki onaylamada tereddüt etmeyeceğini de-
belirtmişti. Olayın genişleyip bir intikama dönüşebileceği endişesi oluşmuştu. Diğer
yandan onaylamaz ise bunları savunuyormuş gibi görüneceği. İşte bundandır ki Padişah
şeyhülislam fetvasına başvurmuştu.²⁰⁶

Zaten Padişah 24 Kasım 1918’de The Daily Mail gazetesine verdiği röportajda
Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesini ve Ermeni olaylarını şöyle değerlendirmişti:

“Türkiye’nin savaşa katılması bir tür kazadır.Siyasal durumumuzu, coğrafi konumumuzu ve
ulusal çıkarlarımızı ciddi olarak düşünmüş olsaydık, bunun tamamıyla akılsızca yapılmış bir davranış
olduğu apaçık anlaşılırdı.Ben tahtta olsaydım bunlar yaşanmazdı.İngiltere’nin Türklere karşı olan dostluk
duyguları savaş başladığı zaman hemen yok olmuş değildi.Ama Ermenilerin öldürülmeleri İngilizlerin
Türkiye’ye karşı duygularında derin bir değişiklik ortaya çıkarmıştır.Bu kötülükler yüreğimi
yaralamıştır.Adalet çok geçmeden yerini bulacaktır.”²⁰⁷

Sultan’ın buradaki röportajında Ermeniler noktasındaki sözleri Ermeni ve İtilaf
Devletleri’nin tezlerini destekler mahiyette idi. Padişah bunları söylerken hala İngiliz
hükümetinden umutluydu. Çünkü Padişah işgal yıllarında verdiği bir çok demecinde,
Türk-İngiliz dostluğuna vurgu yapmakta ve bu dostluğun asırlardır devam edegeldiğini
dillendirmekteydi.

2.5.Mütarekeden Sonra Kurulan Hükümetler ve Politikaları

Mütarekenin imzalanmasından İstanbul’un resmen işgaline kadar olan süre
boyunca sekiz defa hükümet kurulmuştu. Bunlar; Ahmet İzzet Paşa (14 Ekim 1918-11
kasım 1918), I. Tefik Paşa Kabinesi(11 kasım 1918-12 ocak 1919), II.Tefik Paşa
Kabinesi (12 Ocak 1919-4 Mart 1919), I. Damat Ferit Paşa Kabinesi (4 Mart 1919-16
Mayıs 1919), II. Damat Ferit Paşa Kabinesi (19 Mayıs 1919-20 Temmuz 1919), III.
Damat Ferit Paşa Kabinesi (21 Temmuz 1919-30 Eylül 1919), Ali Rıza Paşa Kabinesi
(2 Ekim 1919-8 Mart 1920), Salih Paşa Kabinesi (8 Mart 1920- 4 Nisan 1920). Bundan
sonra saltanatın TBMM tarafından kaldırılmasına kadar ikisi Damat Ferit Paşa, biri
Tefik Paşa olmak üzere üç kabine daha kurulacaktır.

Birinci Dünya Savaşı başladığında sadarete bulunan Sait Halim Paşa 1917’de
sağlık nedenlerinden dolayı istifa etmişti. Onun yerine yeni kabineyi Mehmet Talat Paşa

²⁰⁶ A. F. Türkgeldi, age. s.202-203.

²⁰⁷ Gotthard Jaeschke, s.23.

kurmuştu. Talat Paşa Şubat 1917'den Ekim 1918 yılına kadar iktidar olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve sonrasında İtilaf Devletleri'nin savaştan ittihatçıları sorumlu tutması, bu hükümetin istifasına ve yerine Ahmet İzzet Paşa tarafından yeni bir hükümetin kurulmasına neden olmuştu.

Ahmet İzzet Paşa, Osmanlı ordusu içerisinde önemli subaylardandı. Hatta müşirlik alan son askerdi. Birinci Cihan Harbi'nde Yemen'de bulunmuş, bundan dolayı "*Yemen Fatihi*" olarak da biliniyordu. İki defa Harbiye Nazırlığı görevinde bulunmuş, Balkan Harpleri esnasında başkomutan vekilliği ve Genel Kurmay Başkanlığı yapmıştı. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın kumandanıydı. Diğer yandan liberal fikirlere sahipti. Yeri geldiği zaman yönetimi eleştirmekten çekinmemişti. Sultan II. Abdülhamit'in politikalarını da İttihat ve Terakki'nin politikalarını da eleştirmişti.²⁰⁸

Ahmet İzzet Paşa Kabinesi 14 Ekim 1918 tarihinde kurulmuş, 11 Kasım 1918 yılına kadar görev yapmıştı. Bu kabinede: Adliye Nazırı; Hayri Efendi, Şuray-ı Devlet; Ayandan Reşid Akif Paşa, Dahiliye Nezaretine; Fethi Bey, Maliye Nezareti; Cavid Bey, Efkafe Nezareti; Ayandan Abdurrahman Şeref Efendi, Bahriye Nezaretine; Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Reisi; Rauf Bey, Maarif Nezaretine; Said Bey, Nafia Nezaretine; Ziya Paşa, İaş Nezareti; Doktor Celal Muhtar, Hariciye Nezaretine; vekaleten Nabi Bey tayin edilmişti. Nabi Bey'in durumu biraz farklı olduğu için vekaleten atanmıştı. Aslından onun yerine Rıfat ve Hüseyin Hilmi Paşalar düşünülmüş hatta teklif götürülmüştü. Lakin görevden aflarını isteyince Nabi Bey asaleten devam etmişti. Ayrıca Harbiye Nezaretini de Sadrazam üzerine almıştı.²⁰⁹

Aslında Talat Paşa'dan sonra yeni kabine kurulması noktasında Tefvik Paşa'ya görev verilmişti. Lakin Tefvik Paşa İttihatçılar ile anlaşamayınca görev Ahmet İzzet Paşa'ya verilmiş paşa da bir kısım İttihatçılardan oluşan kabinesini kurmuştu. İzzet Paşa kabinesini oluştururken İttihatçılardan çekiniyordu. Çünkü hala gerek bürokraside gerekse asker içinde yoğun bir şekilde İttihatçı ağırlık vardı.²¹⁰

Ahmet İzzet Paşa, İttihatçıların gücünden çekindiği için yeni kabinede onlara da yer vermişti. Hatta İttihatçıların İstanbul'da kurduğu Ali (Çetinkaya) ve İsmail Hakkı

²⁰⁸ Feridun Ergin, "*Mütareke Kabineleri*", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.7, S.21, Temmuz 1991. s.391-392.

²⁰⁹ A. Türkgeldi., age. s.153.

²¹⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, Ankara 1998, C.I. s23.

Paşa'nın yönettiği gizli teşkilattan çekincesinden de bahsetmişti.²¹¹ Rauf Bey'e İttihat ve Terakki mütarekenin koşullarını beğenmezse Balkan Harpleri'nden sonra yaptığı gibi Bab-ı Ali Baskını tarzında bir olayın yaşanmasından çekindiğini söylemişti. Lakin Rauf Bey, Talat Paşa'dan böyle bir şey yaşanmayacağına garantisini almıştı.²¹² Aslında ne Padişah ne de Ahmet İzzet Paşa İttihatçıları kabineye almak istemiyordu. Fakat devlet ve ordu içinde ki konjonktür bunu dayatıyordu. İttihatçıların yönetilirliğinin zor olması Padişah'ın otoritesini sarsıyordu. Çünkü Sultan Vahdeddin, Ağabeyi Sultan II. Abdülhamit gibi otoriter bir hükümdar olmak kararındaydı. Ama şartlar ve Meclisi Mebusan'daki ittihatçı çoğunluk kabinenin oluşumunda ittihatçıları bulmasını dayatmıştı. Lakin hem kamuoyuna hemde İtilaf Devletleri'ne karşı olabildiğince az İttihatçı bulundurulmuştu.²¹³

Padişah Vahdeddin, Sadaret Müstaşarı Emin Bey tarafından okunan Hattı Humayun'da yeni kurulacak hükümetten şu isteklere bulunuyordu:

“Talat Paşa Kabinesi'nin vuku 'ı isti 'fasına ve sizin derkar olan ehliyet ve kifayetinize binaen mesnedi sadaret rütbei samiyeyi vezaret ye müşiri ile uhdenize ve meşihati islamiyye dahi mahkemei temyizi şer'iyye dairesi reisi sudurdan Ömer Hülûsi Efendi uhdesine tevcih kılınmış ve Kanunî Esası'nın 27 inci maddesi mucibince: teşkil eylediğiniz. Hey'eti Cedidei Vükela tasdikimize iktiran etmiştir. Dört seneyi müteceviz zamandan beri kemali şiddetle devam eden harbı hazırın memleketimizin muamelatı umumiyesine ve asayiş ve inzibatına iras eylediği te'siratın izalesi ve sunufi ehalimizin arasında vifak ve muhadeneti samimiyyenin te 'sisi ahssı mekasıdımız olduğundan bu gayeye vusul için bir taraftan icrasına iktidar eylediğimiz teşebbüsâtı siyasiyenin netayici haseneye iktiranı esbabının istihsaline ve diğer taraftan şer'u kanunun hakimiyetini te'min ile emniyet ve asayişin istikrarı ve ehalimizin esbabı huzur ve rahatının istikmalı ve iâşe muamelatının bila ifatei vakt tanzimile ihtiyacı umumiyyenin tehvini için tedabiri kaviyye ve müessire ittihazına sarfı mezidi itina kılınması hamiyeti müsellemelerinden müntezardır. Heman Cenabı Hak müveffakı bilhayr buyursun âmin bilhurmeti seyyidülmürselin.”²¹⁴

Ahmet İzzet Paşa Kabinesi başkanlığını Halil (Menteşe) Bey'in yaptığı, Meclisi Mebusan'da oylanmış ve 131 kişinin katıldığı bu oylamada 121 evet oyu ile hükümet kurulmuştu. Ahmet İzzet Paşa bizatihi kendisinin okuduğu hükümet programında:

²¹¹ H.R. Orbay, s.75.

²¹² S. Akşin, s.23.

²¹³ S. Akşin, s.24.

²¹⁴ İ.M.K. İnal, C.IV.s.2004.

"Efendiler, Müttefiklerimiz Almanya ve Avusturya-Macaristan Hükümetleri ile birlikte Amerika Reiscumhuruna yapılan sulh teklifini müteakiben, Talat Paşa kabinesinin istifası üzerine şerefi sadır olan iradeyi seniyyeyi Hazreti Padişahı mucibince Heyetimiz mevkii iktidara geldi. Tarihimizin buhranlı devrinde, memleketimizin dahili müşkilat ve harici muhatarat ile mali olduğu bir zamanda deruhdei umur eden hükümetimiz kendisini bekleyen vazifenin ağırlığına vakıf tarihin muhakeme edeceği mesuliyetinin derecesini müdrük olarak müsteinün Billah işe başlamıştır.

"İçinde yaşadığımız tarihî saatlerde bizden ati için mufassal programlar talep etmeyeceğinize eminiz. Bugün bizim elimizde yalnız bir düstur vardır: Harici ve dahili sulh ve salahın temini.

"Sekiz seneden beri teşevvüşatı dahiliye ve hariciyeden mütezelzil olan mebnayi vatanın artık sükûna ve bilhassa dört seneden beri devam eden şu badirei uzmada hiçbir kavmin kolay kolay tahammül edemeyeceği elim mahrumiyetlere katlanan fedakar milletin de artık istirahatı ihzivacı vardır.

"Bu ihtiyacı temin etmek şimdilik bizim yegane vazifemizdir. Bıtevfikihilmüteal bu vazifenin ifası için bütün say ve gayretimizi sarf edeceğiz..

"Ahvali harbiye ve ilceatiyle memleket dahilinde bir mahalden diğer bir mahalle nakil ve tehcir edilmiş olan vatandaşlarımızın peyderpey ve mevayı kadimlerine avdet etmelerine karar verdik. Ve bunun icraatına başladık.

"Bir iki seneden beri pek büyük ıztıraplara maruz olan bu vatan evladının emvali menkule ve gayri menkuleleri kendilerine iade olunacak ve satılmış olan eşyalarının bedelleri de tediye edilecektir.

"İdarî ve askerî kararlarla tebid edilmiş olanların badema serbest bırakılmalarına karar verdik ve vilayata bu yolda tebligat icra eyledik. Mahkumini siyasîyye hakkında affı umumi ilan edilmek üzere icap eden layihai kanuniye tanzim ve Meclisi Alinize takdim olunacaktır.

"Memleketin selameti ve milletin temini huzur ve saadeti ancak kanunun muta olmasına ve buna tecavüz edenlerin düçarî mücazat olmalanna vabeste bulunduğundan, idare çarkını ihlal eyleyen müsavatsızlıklara, haksızlıklara ademi mesuliyetlere katiyen meydan vermeyeceğiz ve bu yoldaki efal ve icraatımızın hesabını vermek üzere daima muvacehenize çıkacağız. Mahaza bu babdaki icraatımızda tedrice riayet mecburiyetindeyiz. Bir şey yapmak tedabirini istikamal etmeden yıkmağa teşebbüs etmeyeceğiz.

"Sulhu hariciye gelince: Heyetimiz bütün efradı milletin atşan olduğu müsalemeti hariciyeyi biran evvel temin için sarfı mezidi mesai eylemektedir. Amerika Reiscumhuru tarafından ilan edilmiş olan hak ve adl esaslarına müstenid bir sulhu kemali hulus ile kabul edeceğiz.

"Mösyö Vilson'ın Washington'un mezarında irad eylediği nutukta dermeyan olunan arazi, Hakimiyeti Milliyye ve münasebatı siyasîyye, ihtilafatı iktisadiyye mesailinin kendi nüfüzu haricilerinin veya rüçhamı siyasîlerini temin etmek isteyen milel ve akvamın menfaatları esasına nazaran değil, doğrudan doğruya alakadar olan kavim tarafından serbestçe kabul olunacak bir şekilde hal ve tevsiyesi düsturuna tamamen taraftarız.

"Münasebatı düveliyede ilk defa olarak hak ve adalet düsturları kabul ve bihakkın tatbik olunursa, memleketimiz de ecanibin ihtirasatı istilacuyanesinden masun kalır ve teşeddüt ve ıslahat esasları temin edilirse bilcümle akvam ve anasır için yeni bir devrei refah ve huzur küşade edilmiş olur. Hükümetin şimdiden bila tefriki cins ve mezhep bilcümle anasırın hukuku siyasîyyei memlekette müsavaten istifadelerini, serbestii inkişaflarını ve idarei umuru memlekete her suretle iştiraklerini temin eyleyecek ve akallerinin muhafazai hukuku için kavanini intihabiyemizde icab eden tadilatı teklif edecektir.

"Vilayati Arabiyye meselesinin Makamı Hilafet ve Saltanata rabitaları mahfuz olmak üzere amal ve metalibi milliyeye muvafık bir muhtariyet temini sureti ile halline çalışacağız.

"İşte efendiler bize itimad ettiğiniz, takdirde dakika fevt etmeyerek deruhte eylediğimiz ve bu büyük ve güç vazifeyi neticelendirmeye gayret edeceğiz. Muvaffakiyet Cenabı Hak 'tandır.²¹⁵

Ahmet İzzet Paşa, hükümet programını okumasından sonra itiraz edenler, çekimser kalanlar olmuştu. Ama hükümet programı güvenoylamasına geçildikten sonra büyük çoğunlukla kabul edilmiş ve hükümet kurulmuştu.

Bu kabinenin ilk ve en öncelikli konusu mütarekeydi. ABD Başkanı Woodrow Wilson'un on dört ilkesine dayanarak taraflar mütareke imzalayacaklarını bildirmişlerdi. Her ne kadar Padişah Damat Ferit Paşa'yı mütarekeyi imza için göndermek istese de Ahmet İzzet Paşa ve mebusan karşı çıkmış, Rauf Bey heyet başkanı seçilmişti. İtilaf Devletleri adına Amiral Calthrope, Osmanlı Devleti adına Rauf Bey mütarekeyi imzalamıştı.²¹⁶

Mütarekenin imzasından sonra İtilaf Devletleri hız kesmeden Osmanlı topraklarını işgale başlamışlardı. Tabi işgaller büyük tepkilere neden olmuştu. Mebusan Meclisi'nde eski ittihatçı nazırlar eleştiriliyordu. Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki'nin üç lider ismi Enver, Talat ve Cemal Beyler gizlice ülkeden kaçmışlardı. Olayın duyulmasından sonra gazeteler ortalığı iyice ateşe vermişti. Ahmet İzzet Paşa bu olaydan sonra gerekli açıklamaları yapmışsa da Padişah ittihatçı nazırların değiştirilmesi noktasında baskı yapmaya başlamıştı. Hatta Kanuni Esasi'de Padişah'ın nazır değiştirmesine dair herhangi bir madde olmamasına rağmen bunun yapılacağı bile

²¹⁵ **MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I**, (1 Teşrinievvel 1334 (1918) Tarihli Birinci İnikaddan 2 1 Kânunuevvel 1334 (1918) Tarihli Yirmi dokuzuncu İnikada Kadar), Ankara 1992

²¹⁶ F. Ergin, "Mütareke Kab....." s.394, vd.

savunulmuştu. Sonrasında Ahmet İzzet Paşa, Rauf, Fethi ve diğerleri ile görüşmeler yaptıktan sonra istifasını vermişti.²¹⁷

İstifa kararı alınmadan önce Mebusan Meclisi'nde Enver, Talat ve Cemal Paşaların kaçtığı tartışılmış, çoğunluğu İttihat ve Terakki'den olan mebuslar birkaçı hariç üç paşayı da topa tutmuşlardı. Onları harbe girmekle suçlamışlardı. Halbuki harp başladığında meclis kapalı da olsa birçoğu harp boyunca çeşitli görevlerde bulunmuşlardı. Ve paşalar kaçana kadar hepsi ittihatçı olduklarını haykırıyorlardı.²¹⁸ Mecliste harp yıllarında görev yapan nazırların Divanı Aliye verilmesi konuşuluyordu. Halbuki İzzet Paşa Kabinesi'nde şu anda görevli Cavid Bey, Hayri Efendi'de bir dönem Talat Paşa kabinesinde görev yapmışlardı.²¹⁹

Mebuslar içinden bazıları o dönemlerde kendileride mebus oldukları için olayı fazlada büyötmek istememiş encümen kurulmasına karşı çıkmışlardı.

Göröldüğü gibi Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin ömrü pek uzun olmamıştı. Bundan sonra yeni kabine Tevfik Paşa tarafından kurulacaktı. Aslında Ahmet İzzet Paşa dengeli bir politika takip etmeye gayret göstermişti. Lakin dönemin konjonktürü olayların farklı seyretmesi, durumu bu noktaya getirmişti.

Ahmet İzzet Paşa'nın istifa etmesinden sonra yeni hükümeti kurma görevi Padişah tarafından Tevfik Paşa'ya verilmişti. 11 Kasım 1918 yılında kurulan Tevfik Paşa kabinesinde şu isimler yer almıştı. Meşihat Nazırı; Haydarizade İbrahim Efendi, Dahiliye Nazırı; Mustafa Arif Bey, Hariciye Nazırı; Mustafa Reşit Bey, Harbiye Nazırı; Abdullah Paşa, Maliye Nazırı; Abdurrahman Efendi, Adliye Nazırı; Gürcü Ali Haydar Efendi, Bahriye nazırı; Ali Rıza Paşa, Efka Nazırı; Ahmet İzzet Bey, Maarif Nazırı; Rıza Tefvik Bey, Ticaret Ve Ziraat Nazırı; Kostaki Vayani Efendi, Şura-yı Devlet Reisi; Mehmet Şerif Paşa, Telgraf Nazırı ve Posta Nazırı; Oskan Efendi/Yusuf Franko Paşa, İaşe Nazırı; Muzaffer Bey.²²⁰

Padişah, Tefvik Paşa'ya gönderdiği hattı humayununda dilek ve temennilerinin yanı sıra nasıl bir yol izleyeceğini de şöyle izah etmişti:

²¹⁷ Ahmet İzzet Paşa, s.34-37.

²¹⁸ H. R. Orbay, C.I, s.191.

²¹⁹ H. R. Orbay, C.I, s.193.

²²⁰ Selçuk Ural, "Tefvik Paşa Hükümetinin Programı ve Mebusan Meclisi'ndeki Yankıları", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.I, (I), Kars 2008, s.217-236.

“İzzet Paşa kabinesinin vuku-ı isti’fasına ve sizin der kâr olan vukuf ve tecaribinize ve itimad-ı âmmeye mazhariyetinize binaen mesned-i sadaret uhde-i revviyyetinize ve mekam-ı meşihat-i İslâmiyye dahi dar-ül’hükmet’il İslâmiyye âzasından Haydarî zade İbrahim Efendi uhdesine tevcih kılınmış ve Kanun-ı Esasi’nin yirmi yedinci maddesi mucibince teşkil eylediğiniz hey’et-i cedide-i vükelâ tasdikimize iktiran eylemiştir. Düvel-i İtilâfiyye ile ahiren akd eylediğimiz mütareke, hal-i harbe nihayet vermesile memleketimiz için kanunî ve meşrutî bir idare-i muntazama te’sisi zamanı hulûl etmiş olduğundan ahval-i harbiyyenin tevlid eylediği gayri kanunî ve gayri tabii muamelâtın serian izalesile memleketimizin her cihetinde ahkâm-ı şer’iyye ve kanuniyyenin fi’ilen ve tamamen tatbik ve icrası ve sunuf-ı ahâlimiz arasında ahenk ve vifak ve ittihadın te’mîn ve tevsiki ile âsar-ı nifak ve şikâk kâmilen ortadan kaldırılarak bil-umûm ahâlimizin yek di ve yek cihet olarak vatanımızın selâmet ve saadetine hasr-ı mesai eylemeleri esbab ve vesailinin istikmali ve muamelât-ı hükümetin dahilen ve haricen emniyet ve itimad-ı kâfil olacak hal-i intizama ifrağı ve her tarafda âsayişin takriri ile ihlâlî sükûn ve inzibata tasaddî edenlerin bilâ- ifate-i vakt kanun dairesinde men’i, ahval-i hazırada evvel beevvel icrası muktazi hususat-ı mühimmeden olduğundan hey’et-i vükelânızla bil-ittihad bu cihetlerin te’mîn-i tatbikatına son derecede itina kılınması hasafetinizden muntazardır”²²¹

Yeni Sadrazam Tevfik Paşa hükümetini kurmuş, 18 Kasım 1918 günü hükümet programı Meclisi Mebusan’a sunulmuştu. Tevfik Paşa Hükümeti’nin yol haritası aşağı yukarı Sultan Vahdettin’in isteklerine uygundu. Hükümet programı Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuş ve güvenoylamasına sunulmuştu. Program:

“Düvel-i İtilâfiyye ile akd-ı mütareke olunarak hal-i harb hitam bulduğu cihetle evvel be evvel devlet ve millet-i Osmaniyye’nin şeref ve haysiyeti ile kabil-i telif bir sulh akdi esbabını istihsale sarf-ı mezîdi gayret edeceğiz. Birkaç seneden beri devam eden gayr-i kanunî ve gayr-i tabii muamelat ve icraatın serian ref ve izalesi ile ahkâm-ı şer’iyye ve kanuniyyenin fiilen ve tamamen icrasına ve bilâ-tefrikî cins ve mezheb bilumûm sunuf-u ahali arasında samimi bir vifak ve muhadenetin her türlü vasait ile tesisi ve kaffe-i anasır-ı Osmaniyye’nin hukuk-u siyasiye-i memlekette temin-i istifadesi ile dahilen ciddi bir huzur ve sükûn takririne ve izale-i maznuniyetle telafi-i mağduriyete çalışacağız. Asayiş ve emniyetin iadeten takriri ve ihlal-i sükûn ve inzibata tasaddî edenlerin derhal meni için tedabir-i lazime ve ciddiyeye tevessül ettiğimiz gibi her an dahi bu noktayı pîş-i dikkatle bulunduracağız.

Daire-i Meşruiyet ve Meşrutiyet haricindeki muamelat ve icraat ne gibi netayic-i elime ve vahimeyi tevlid eylediği elyövm asarı ile aşikâr olduğundan, gerek idare-i memlekette, gerek tanzim ve teklifi kavaninde bu daireden zerre kadar inhiraf etmeyeceğiz.

“İhtikârın men’î ile iaşe umurunun tanzimi ve muamelat-ı ticariyyenin hal-i tabiiye iadesi için teşebbüsât-ı ciddiyede bulunuyoruz. Velhasıl kanun-u adl ve hakkın bihakkın tatbiki ile muamelat-ı umûmiyyenin dahilen ve haricen emn ve itimad-ı kâfil hali intizama irca-ı nuhbe-i makasidimiz olduğu

²²¹ İ.M.K. İnal, C.IV, s.1717.

cihetle Cenab-ı Hak'kın lütuf ve inayeti ve Meclis-i Milli'nin itimad ve müzahareti ile müşkilat-ı haziranın izalesine vakf-ı vücud edeceğiz”.

Tevfik Paşa'nın hükümet programı incelendiği zaman aşağı yukarı Padişah'ın hattı hümayunu ile aynı doğrultuda olduğu görülmekteydi. Tevfik Paşa hükümetinin parti programı gösteriyor ki Padişah'ın isteklerini yerine getirmek için kurulmuştu. Programın iç politikaya ait kısmında geçmiş dönemlerde yaşanan anayasa ihlallerinin önüne geçileceği, düzenin tekrardan tesis edileceği anlatılıyordu. Tabi bunu sağlarken İttihat ve Terakki ile bir hesaplaşmanın başlayacağı da okunabiliyordu. Dış politikada ise barış antlaşmasının yapılması hedefi belirlenmişti. Şunu unutmamak gerekir ki Tevfik Paşa Hükümeti çok kısa bir zamanda kurulduğu için uzun bir parti programı oluşturulamamıştı.²²²

Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasından bir gün sonra bir Fransız tugayı İstanbul'a geldi. 13 Kasım'da ise yaklaşık 60 parçalık İtilaf donanması İstanbul'a demirledi. İtilaf donanmasının İstanbul'a gelmesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gelmesi aynı güne tekabül etmişti.²²³

Mustafa Kemal bundan sonra ilk iş olarak Rauf Bey ile görüştü ve Ahmet İzzet Paşa'yı ziyarete gittiler.²²⁴ İzzet Paşa ile yapılan görüşmede Paşa kabinesinin neden çekildiğini açıkladı. Mustafa Kemal Paşa ise Tevfik Paşa'ya bir kabine kurdurmayıp, İzzet Paşa başkanlığında yeni bir kabinesinin kurulmasının gerekliliğini anlattı. İzzet Paşa, Padişah ile ters düşmenin doğru olmadığını anlatsa da Mustafa Kemal'in ısrarı karşısında kabul etmek zorunda kaldı.²²⁵ Bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal, Rauf, Fethi ve İsmail Canbolat Beyler iş bölümü yaparak çalışmalara başladı.²²⁶

Mustafa Kemal ve arkadaşları ilk iş olarak Tevfik Paşa Kabinesi'nin meclisten güvenoyu almasını önlemeye çalışmışlardı. Bunun için güven oylamasının yapılacağı gün meclise gitmişler ve burada tanıdık mebuslarla görüşmüşlerdi. Lakin karar pek M. Kemal ve arkadaşlarının istediği gibi olmamış sonuçta Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştu. Daha sonra M. Kemal, Sultan Vahdettin ile görüşme talebinde bulunmuşsa

²²² S. Ural, “Tevfik Paşa Hükü....”s.223, vd.

²²³ S. Akşin, Cl. s.53.

²²⁴ S. Akşin, s.54.

²²⁵ Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin**, İstanbul 2005 s.88.

²²⁶ S. Akşin, age. s56.

da Padişah bu görüşmeyi selamlık törenine ertelemişti. Bu törende de dişe dokunur bir konuşma olmamıştı.²²⁷ Bundan sonra M. Kemal, yakın arkadaşı Fethi Bey ile sürekli bir araya gelerek neler yapılabileceğini konuşuyordu. Aynı zamanda ortak çıkardıkları Minber gazetesinde çeşitli yazılar yazıyorlardı.²²⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa Hükümeti'ne güvensizlik oyu istemesindeki amacı kendisine göre:

“Tevfik Paşa iktidara geldikten sonra Meclisi Mebusan'ı dağıtacak ve meclissiz bir yönetim oluşturacaktı. Madem meclis zaten dağıtılacaktı o zaman mebusanın güvensizlik oyu ile hükümet kurulmamalı bunun yerine İzzet Paşa tarafından bir hükümet kurulmalıydı.”²²⁹

Diğer yandan Ayan Meclisi'nde de ortam bir hayli gergindi. Burada da İttihat ve Terakki mensupları ile Damat Ferit Paşa şürekâsı arasında sert tartışmalar cereyan ediyordu ki bu tartışmaların körükleyicisi de yine Damat Ferit Paşa'nın ta kendisiydi. 48 üyelik Ayan Meclisi'nde 32 ayan üyesi bulunuyordu. Bunlarında 24 tanesi İttihat ve Terakki'liydi. Doğal olarak Damat Ferit Paşa'ya göre her iki meclisinde yeniden seçime gitmesi gerekiyordu.²³⁰ 10 Ekim 1918-19 Aralık 1918 yılları arasından Ayan Meclisi 16 oturum düzenlemişti.²³¹

Mütarekeden sonra işgallerin başlaması ülkede büyük karışıklıklara neden olmuştu. 28 Ocak 1919'da Ayan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza dönemin siyasi parti liderlerinin katıldığı bir toplantı düzenlemişti. Bu toplantıda genel olarak ülkenin içine düştüğü durum tartışılmıştı. Asıl olay 29 Ocak'taki ikinci toplantıda olmuştu. Bu toplantıda Ahmet Rıza, “*hükümetin uyusukluğunu, kabinede tasfiye ve Padişah'a gereken uyarmaları yapmak üzere*” bir saltanat şurasının oluşturulmasından söz etmişti. Padişah ve ileri gelenler ve dahi basın bu öneriyi Kanuni Esasi'ye aykırı olduğu gerekçesi ile kabul etmemişti.²³²

²²⁷ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1987, C.I, s.202-203.

²²⁸ A. F. Okyar, s.268.

²²⁹ S. Selek, s.202.

²³⁰ S. Akşin, s.78.

²³¹ Tunca Özgişi, “*Mütareke Döneminde Ayan Meclisinin Çalışmaları*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2012.C:5, S:22.s.3.

²³² T. Özgişi, s.3.

Lakin Tevfik Paşa bu süreçte devlet menfaatlerini işaret ederek matbuata sansür uygulamasını kabul etmişti. 2 Aralık'tan itibaren çıkan gazetelerde İtilaf Devletleri'nin tepkisini çekmemek için aykırı yazılar sıkı bir sansürden geçirilmeye başlamıştı.²³³

Diğer yandan Tevfik Paşa kabinesinin kurulması ile birlikte İtilaf Devletleri işgallere hız vermişti. Mütarekeden sonra kısmi yapılan işgaller, Tevfik Paşa hükümeti döneminde hızlandırılmış ve yurdun birçok yeri işgal edilmeye başlanmıştı.

İşgallerin artması Tevfik Paşa hükümetine karşı Meclisi Mebusan'da güven oylaması isteme gündeme gelmişti. İşte bu dakikadan itibaren Tevfik Paşa'ya güvensizlik oyu verileceği ve hükümetin düşürüleceği ortaya çıkmıştı. 20 Aralık 1918 yılında yapılacak olan güvensizlik oyu müzakerelerine kabineden Tevfik Paşa'da dahil hiç kimse katılmamıştı. Bir sonraki gün padişah Kanuni Esasi'ye dayanarak Meclisi Mebusan'ı feshetti.²³⁴

Bu olağanüstü durumda meclisin dağıtılması büyük riskler taşıyordu. Osmanlı sınırları içinde birçok bölgenin işgal altına alınması yeni seçimlerin yapılamayacağı yapılsa dahi o bölgelerden mebus gelemeyeceği anlamı taşıyordu. Bu da Osmanlı Devleti'ni o bölgeleri savunmakta müşkül bir duruma düşürecekti. Padişah ve Tevfik Paşa bu olayın bilincinde olsalar da Tevfik Paşa'nın yeni kurulacak kabinesinin güvenoyu alamama endişesinden dolayı böyle bir yola başvurmuşlardı.²³⁵

Daha sonra 12 Ocak 1919'da Tevfik Paşa Padişah'a istifasını sundu. Bundan sonradır ki Padişah yine Tevfik Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Bu aynı zamanda Tevfik Paşa'nın üçüncü sadrazamlığıydı. Tevfik Paşa kabinesini kurmuştu. Yeni kabine Ahrar, Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası gibi İttihat ve Terakki karşıtı olan nazırlardan oluşuyordu. Kabinede Hürriyet ve İtilaf Fırkına da yer verilmişti. Ayrıca hiçbir İttihat ve Terakki mensubunun kabineye alınmamasına gayret gösterilmişti.²³⁶

Tevfik Paşa'nın ikinci kabinesinde; Harbiye Nezareti; Ferit Paşa, Bahriye Nezaretine; Ali Rıza Paşa, Adliye Nezareti ile Şurayı Devlet; Uryanizade Cemil Molla, Hariciye Nezareti; Yusuf Franko Paşa, Dahiliye Nezaretine; Reşid Bey, Maarif Nezareti; Yusuf Ziya Paşa, Nafia Nezaretine; Şevket Turgut Paşa, Evkaf Nezaretine;

²³³ S. Akşin, s.74.

²³⁴ A. F. Okyar, s.266.

²³⁵ S. Akşin, s.83.

²³⁶ A. F. Okyar, s.267.

İzzet Bey, Maliye Nezaretine; Ata Bey, Ticaret ve Ziraat Nezaretine; Abdullah Bey, Posta Telgraf ve Telefon Nezaretine; Ethem Bey yer almışlardı.²³⁷

Tevfik Paşa'nın kurduğu bu kabinede fazla uzun ömürlü olmayacaktı. Kabinenin kurulmasının ertesi günü Ali Fuat Bey (Türkgeldi), Padişah'a kabineyi nasıl bulduklarını sormuş Padişah'ta "*Tevfik Paşa talihsiz âdem...*" cevabını vermişti.²³⁸ Buradan da anlaşılıyordu ki Tevfik Paşa'nın kurduğu bu kabinede uzun ömürlü olmayacaktı.

Diğer yandan İtilaf Devletleri'nin Tevfik Paşa Hükümeti üzerindeki baskısı da gün geçtikçe artacak, İttihat ve Terakki mensuplarını tutuklanmaya başlayacaktı. Fuat Paşa başkanlığında Divanı Harbi Örfi kurulacak bu mahkemede İttihatçılar ve Ermeni Tehciri davaları görülecekti.²³⁹ Tabi bunlarda verilen birçok karar İtilaf Devletleri istediği için verilecekti.

Tevfik Paşa'nın bu defa ki iktidar süresi, yaklaşık dört aylık bir dönemi kapsayacaktı. Bu süre içerisinde işgaller artacak, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra Musul'u ve İskenderun'u işgal eden İngilizler,1 Ocak 1919'da Antep'i, 28 Şubat'ta Maraş'ı işgal edecekti. İşgallerin bu denli artması Tevfik Paşa'nın istifa etmesine neden olacaktı.²⁴⁰

Bu dönemin diğer bir önemli olayı da Tevfik Paşa'nın dört aylık sadrazamlığı boyunca yaklaşık 15 tane parti kurulmuş olmasıydı. Aralarında Ferit Paşa, Fethi (Okyar), Tevfik Rüştü (Aras), Ali Kemal, Refik Halit (Karay) gibi önemli simalarda vardı. ²⁴¹Kurulan partilerde gösteriyordu ki Tevfik Paşa'nın hükümeti kalıcı olmayacaktı. Aynı zamanda iç muhalefetine durumunu göstermesi açısından oldukça önemliydi.

Diğer bir önemli gelişmede kapitülasyonlar noktasındaydı. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında yayınladığı tek taraflı nota ile her türlü kapitülasyonları kaldırmıştı. İtilaf Devletleri savaştan galip ayrılınca mütarekenin sonucunda kapitülasyonları yeniden gündeme getirdi. Yapılan baskılar sonrasında

²³⁷ A. F Türkgeldi, s.184.

²³⁸ A. F. Türkgeldi, s.185.

²³⁹ Hatice Çelik, "*Son Sadrazam Tevfik Paşa*", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara 2018, s451-468.

²⁴⁰ F. Ergin, "**Mütareke kab.....**" s.391-406, vd.

²⁴¹ F. Ergin, "**Mütareke kab.....**" s.395.

kapitülasyonlar yeniden devreye girecekti. Burada sadece mali değil aynı zamanda adli ve hukuki boyutta olanlarda devreye girmişti. Diğer yandan iş öyle bir hal almıştı ki İtilaf Devletleri bazı Osmanlı valilerini bile baskı yolu ile değiştiriyorlardı.²⁴²

Tevfik Paşa'nın sadaret sürecinde işgal kuvvetlerinin uyguladığı aşağılayıcı politikalar kabinede istifalara neden olmuştu. Daha sonra ise işgallerin yapılması bardağı taşıran son damla oldu. Maraş'ın işgalinden sonra Tevfik Paşa, Padişaha istifasını sundu. Yeni kabine ise Damat Ferit Paşa tarafından kuruldu. Damat Ferit Paşa'nın birinci kabinesi Hürriyet ve İtilafçılardan oluşuyordu. Özellikle İttihat ve Terakki karşıtı nazırlar göze çarpmaktaydı. Tabii bunlar arasında İngiltere'ye bel bağlayanlarda vardı.

Damat Ferit Paşa hariciyede memur iken saraya damat olup hızlı bir yükseliş sağlamıştı. Damat Ferit Paşa'nın eylemlerinde ve yaptığı icraatlarında hiçbir şahsi meziyetinin olmadığı görüşmüştü. Hatta söylemleri o kadar ileri gidiyordu ki “*çocukça ve delice*” denilecek kadar aşırılıkları vardı. Damat Ferit Paşa'nın siyasi hayatı boyunca vatana yaptığı en büyük hizmet Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişine engel olmamasıydı. İktidarı boyunca birçok defa Millî Mücadele'ye zarar verici hareketler sergilemişti. Hatta öyle ki Mustafa Kemal Paşa'nın hakkında açıkça hücum etmekten çekinmediği tek sadrazamdı.²⁴³

Birinci Damat Ferit Paşa Kabinesi, 4 Mart 1919'da kurulmuş ve şunlardan oluşuyordu; Sadrazam, Damat Ferit Paşa aynı zamanda Hariciye Nezaretini de üzerine alıyordu. Harbiye Nezaretine; vekâleten Avni Paşa, Bahriye Nezaretine; Müşir Şakir Paşa, Şurayı Devlet; Seyyid Abdülkadir Efendi, Dahiliye Nezareti; Cemal Bey (Konya Valisi), Adliye Nezareti; İsmail Sıdkı Bey, Nafia Nezareti; Avni Paşa, Maliye Nezareti; Tevfik Bey, Ticaret ve Ziraat Nezaretine; Ethem Bey, Maarif Nezareti; Ali Kemal Bey, Evkaf Nezaretine; Hoca Vasfi Efendi, Posta ve Telgraf Nezaretine; Mehmet Ali Bey getirilmişti.²⁴⁴

²⁴² S. Akşin. s.101-102.

²⁴³ S. Selek, s.55.

²⁴⁴ A. F. Türkgeldi, s.197.

Daha sonra Harbiye Nezaretine atanan Ahmet Abuk Paşa istifa etmiş, onun yerine Bahriye Nazırı Şakir Paşa, Harbiye Nezaretine kaydırılmış; Şakir Paşadan boşalan koltuğa da Nafia Nazırı, Damadı Avni Paşa atanmıştır.²⁴⁵

Sultan Vahdettin'in Damat Ferit Paşa gibi bir adamı -ki kendisi de Damat Ferit Paşa'nın farkındaydı- sadarete getirmesinin altında yatan en önemli nedenlerden birisi; güven problemi, bir diğeri devleti bizatihi yönetme arzusuydu. Diğer yandan Padişah şehzadeliliğinden beri İttihat ve Terakki karşıtı idi. Bu karşıtlığını da kullanarak İtilaf Devletleri'nin gözüne girme arzusu da vardı. Tabi burada asıl amaç yapılacak olan barış antlaşmasının şartlarında Osmanlı Devleti lehine sonuçlar almaktı. Bundan dolayı Damat Ferit Paşa'ya beş, Tevfik Paşa'ya üç defa hükümet kurdurmuştu.²⁴⁶

Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin kurulması İttihat ve Terakki karşıtı çevrelerde bayram havası yaratmıştı. Çünkü artık intikam vaktiydi. Balkan Harplerinden sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın yönetimi ele geçirmesi ve diğer fırkaların kapatılması muhalifleri etkisiz bırakmış ve sindirmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ve savaştan İttihatçıların sorumlu tutulması bilahare Damat Ferit Paşa'nın da hükümet kurması intikam çanlarını çalmıştı. Bu hırsladır ki büyük hatalar yapacaklardı. İttihatçı düşmanlığı vatanperver insanlara olan düşmanlıklarının önüne geçecekti. Bu süreçte sanki tarih tekerrür edecek, Balkan Harpleri esnasında yaşanan parti ve hizip kavgalarının içine yeniden girilecekti. İşin acı tarafı artık ana vatan işgal altındayken, kurtarmaya çalışanlara karşı oluşturulan muhalefet ve saldırılardı.

Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulduktan sonra Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası hatta Türkiye Sosyalist Fırkası gibi fırkalar da İttihat ve Terakki düşmanlığından ötürü Damat Ferit Paşa hükümetine desteklerini açıklamışlardı.²⁴⁷

Tevfik Paşa Hükümeti, Fransızlar karşısında baskılara dayanamadığı için görevden uzaklaştırılmıştı. Yeni kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti ve dahi Padişah İngiliz eksenli bir politika takip edecekti.²⁴⁸

²⁴⁵ A. F. Türkgeldi, s.197.

²⁴⁶ Hülya Özkan, **Damat Ferit Paşa Sadaretleri Döneminde İstanbul Hükümetlerinin Milli Mücadele Karşısı Faaliyetleri**, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1992, s.39.

²⁴⁷ H. Özkan, s.42.

²⁴⁸ S. Akşin, s.113.

Diğer yandan Damat Ferit ilk iş olarak Ayan Meclisi'ndeki durumu kuvvetlendirmeyi hedeflemiş bunun için çaba harcamıştı. 16 Mart'ta ayan üyeliğine yedi kişinin atanması ile buradaki konumunu güçlendirmişti. Atanan bu kişiler Şeyhülislam Mustafa Sabri, Darül Hikmetül İslamiye Reisi Mustafa Asım, eski Konya mebusu Zeynel Abidin, Maliye Nazırı Tevfik, eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Kostaki ve eski Maarif Nazırı Rıza Tevfik beyler ve Hariciye Müsteşarı İzzet Fuat Paşalardı.²⁴⁹

Birinci Damat Ferit Paşa Kabinesi seçim kanunu üzerine de bir düzenleme yapmıştı. Aslına bakılırsa Damat Ferit Paşa Hükümeti mebus seçimlerine başlamayı prensip olarak kabul etmiş görünmekteydi. Azınlıkların haklarını da güvence altına alarak bir komisyon tarafından nispi temsil hakkında bir layiha hazırlattı. Hazırlanan layiha 25 Mart'ta uygulamaya kondu.²⁵⁰

Damat Ferit Paşa Hükümeti genel hatları itibari ile İngiliz yanlısı bir politika takip etme gayreti içerisindeydi. 30 Mart'ta Damat Ferit Paşa, General Calthorpe'yi ziyaretinde Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye boyun eğdiğini bildirmeye gitmişti. Her ne kadar Osmanlı Devleti resmi olarak diğer İtilaf Devletleri ile savaşmış olsa da fiiliyatta sadece İngiltere ile savaşmış ve ona yenilmişti. Bu da kendisini yenen devlet dışındaki devletlere bağımlı olmanın oldukça zor bir durum oluşturacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştı. Osmanlı'nın tek kurtuluş çaresi artık İngiltere olarak görülmekteydi.²⁵¹

İngiltere ise daha Birinci Cihan Harbi içinde yapılan gizli antlaşmalar ile Osmanlı Devleti'ni paylaşmıştı. Bunun dışında İngilizler, Osmanlı Devleti'ne karşı pek dostane davranmayacağını 9 Kasım'da Balfour'un Amiral Calthorpe gönderdiği mektubunda görmekteyiz. Bu mektupta; Türkler ile barış yapılıncaya kadar Türklerden gelecek hiçbir misafirperver teklifin kabul edilmeyeceği, müttefik kuvvetleri ile Türkler arasında münasebetlerin resmi bir şekilde devam etmesi gerektiği, gerektiği yerde tehdit edilecekleri hususu belirtilmişti.²⁵²

Damat Ferit Paşa sadrazam olduktan sonra Padişah, Damat Ferit Paşa ile bir himaye tasarısı üzerinde çalışmışlardı. Bundan sonra da Damat Ferit, İngiliz yüksek komiserine; *“Babası Abdülmecit'in, kendisini İngiliz devletine ve İngilizlere karşı*

²⁴⁹ T. Gökbilgin, s.57.

²⁵⁰ T. Gökbilgin, s.57.

²⁵¹ S. Akşin, s.157.

²⁵² Gotthard Jaeschke, s.47-48.

dostluk duygusu ile yetiştirdiğini, bugün güttüğü amacının Osmanlı Hükümetini yüce İngiltere Devletine kesin bir teslimiyet ile bağlamak olduğunu” söylemişti. Yüksek komiserin daha açık konuşmasını istemesiyle Damat Ferit hazırladıkları tasarıyı sundu. Bu tasarıda;

“İngiltere; Avrupa ve Asya’da gerek doğrudan doğruya Sultan’a bağlı olan (Türkçe konuşan) ve gerekse özerklikten yararlanan vilâyetlerde, Türkiye’nin yabancılara karşı bağımsızlığını ve ülke içinde olay çıkmamasını sağlamak için gerek gördüğü yerleri 15 yıl süreyle işgal edecektir... İngiltere, dostluk duygularıyla dolu olarak, Sultan’ın Osmanlı bakanlıklarında gerekli görülen yerlere İngiliz danışmanlarını atamasına onay verecektir. Bundan başka, İngiltere Hükümeti, her vilâyete birer İngiliz başkonsolosu atayacak ve bu konsoloslar, on beş yıl süreyle valiye danışmanlık görevi göreceklerdir. Vilâyet ve Belediye Meclisleri seçimleriyle Meclis üyelerinin seçimi, İngiliz konsoloslarının denetimleri altında da yapacaktır. İngiltere hem başkentte hem vilâyetlerde mâliyeyi sıkı biçimde denetleme hakkına sahip olacaktır. Anayasa yalınlaştırılacaktır...Padişah İmparatorluğun dış politikasını yürütmekle, kesinlikle özgür olacaktır.”²⁵³

Padişah, Damat Ferit Paşa’yı sadarete getirirken siyasetinin İngiltere üzerine kuracağı zaten anlaşılmıştı. Yine Padişah uluslararası basın kuruluşlarına verdiği röportajlarında İngiltere hakkında olumlu düşünceler beyan ediyordu.

Padişahın bütün olumlu tavır ve davranışlarına rağmen İstanbul’daki yüksek komiserlerin ve temsilcilerin tavırları değişse de İngiltere Hükümeti tavrını değiştirmemişti. Buna rağmen Damat Ferit Paşa her yaptığı icraatta İngiliz temsilcilerin görüşlerine başvurmaktan geri durmamıştı.²⁵⁴

Damat Ferit Paşa’nın bu ilk hükümetinde İttihatçılara karşı acımasız bir insan avı başlatılmıştı. Aslında ilk tutuklamalar Tevfik Paşa Hükümeti döneminde başlamıştı. Lakin Damat Ferit Paşa döneminde doruk noktasına ulaşacaktı. Tutuklular Bekirağa Bölüğü adı ile nam salan Harbiye Nezareti Ceza Evi’ne götürülmüşlerdi.²⁵⁵ Bekirağa Bölüğü’nde kaçma veya kaçırılma endişesi hasıl olunca buradaki tutuklular Malta Adası’na sürgün edilmişlerdi. Hatta İngiliz Hükümeti, Padişah ve hükümetin tutumundan oldukça memnun kaldı.

Damat Ferit Paşa İttihatçılardan o kadar nefret ediyordu ki -insanlık aleminin nefretini celp etmiş olan- “*Cinayet erbabı*” diye bahsediyor, bunların bir an önce

²⁵³ Gotthard Jaeschke, s.24-25.

²⁵⁴ H. Özkan, s.48.

²⁵⁵ A. F. Okyar, s.270.

cezalandırılmasını ve mahkeme kararlarının hızlı bir şekilde çıkmasını telkin ediyordu.²⁵⁶

Diğer yandan Maarif Nezareti bile ittihatçılara karşı savaş açmıştı. Nezaret, maarif müdürlüklerine gönderdiği bir tebligatta şöyle diyordu;

“Senelerden beri devam eden kötü bir idare sebebiyle Maarif memurlarından bir kısmının hala türlü türlü kisveler altında İttihat ve Terakki me’şum heyetinin gayretini gütmekte oldukları son zamanlarda bazı hareketlerden anlaşılmaktadır. Hakikat halde hiçbir ferdin siyasi kanaatine karışmak elimden gelmez. Fakat bence millet ve memleketi bu hale getiren menhus bir ocağa mensup olmakta devam etmek siyasi bir kanaat sayılmaz. Bilakis af olunmaz bir kabahattir. ...Memurlarımızdan ve muallimlerimizden İttihat ve Terakki çetesinin zihniyetini yaşatmaya çabalayanlar varsa şimdiden istifa ederek çekilmeleri ihtar olunur. Yoksa gidişleri anlaşılınca azledilmeleri mukarrerdir.”²⁵⁷

Damat Ferit Paşa Hükümeti, İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarının başka fırkalar içerisinde faaliyet gösterdiğinden emindi. İşte bu yüzden Teceddüt ve Hürriyetperver Avam Fırkaları da 5 Mayıs'ta Meclisi Vükela 'da alınan bir kara doğrultusunda kapatıldı.²⁵⁸

2.6.Mütareke Günlerinde Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'daki Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, Modros Mütarekesi imzalandığı zaman Adana'da bulunmaktaydı. Talat Paşa'nın istifasından sonra kurulacak hükümet için Tevfik Paşa'nın adının konuşulduğu dönemde Fahri Yaver sıfatı ile Sultan Vahdettin'e yolladığı şifreli telgrafta: “*Memleketin içine düştüğü hasas duruma değindikten sonra kurulacak olan hükümetin Ahmet İzzet Paşa başkanlığında olmasını ve bu kabinede Fethi, Tahsin, Rauf, İsmail Canbulat, şeyhülislam olarak da Hayri Efendi'nin yer alması gerektiğini*” belirtmişti. Bu tarz teşebbüsler sonrasında hükümeti kurma görevi Ahmet İzzet Paşa'ya verilmişti.²⁵⁹ Kurulan kabinde Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezaretini almak istemiş fakat çeşitli nedenlerden dolayı Mustafa Kemal Paşa'ya görev verilmemişti. Mustafa Kemal Paşa mütarekenin hemen sonrasında Limon Von Sanders'in yerine *Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına* atanmıştı.

²⁵⁶ H. Özkan, s.51.

²⁵⁷ T. Gökbilgin, s.61-62.

²⁵⁸ T. Gökbilgin, s.62.

²⁵⁹ Edip Semih Yalçın, “*Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)*”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.17, S.28, (1995) s.173-206.

Mustafa Kemal Paşa bu görevde bulunduğu süre içerisinde Mondros Mütarekesi'nin uygulanış şartlarından dolayı Ahmet İzzet Paşa ile sorun yaşamaya başlamıştı. Bundan dolayı da Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı lağvedilmişti. Bundan sonra padişah A. İzzet Paşa'dan kabinedeki İttihatçıları uzaklaştırmasını isteyince, A. İzzet Paşa istifa kararı almıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta ise onu İstanbul'a davet etmiş, istişare de bulunmak istemişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal, 10 Kasım'da İstanbul'a hareket etmiş, 13 Kasım'da İtilaf donanmasının Boğaz'da demirlediği gün İstanbul'a gelmişti. İtilaf donanmasını gördükten sonra Cevap Abbas'a “*geldikleri gibi giderler*” demiş, Dr. Rasim Ferit'e (Talay) ise; “*Hata Ettim İstanbula gelmemeliydim, ne yapıp edip anadoluya dönemenin çaresine bakmalı*” demişti.²⁶⁰

Mustafa Kemal İstanbul'a geldikten sonra Pera Palas Oteli'ne yerleşmiş ve daha sonra Ahmet İzzet Paşa ile bir araya gelmişti. Ahmet İzzet Paşa, padişahın İttihatçı bakanlardan dolayı rahatsızlığını dile getirmiş, Mustafa Kemal ise Ahmet İzzet Paşa'ya istifa etmemesini kararlı durmasını söylemişti. Hatta padişahın baskısına karşı kendisini destekleme sözü de vermişti. Bundan sonra Mustafa Kemal, Tevfik Paşa'nın hükümet kuramaması için lobi faaliyetlerine başlamıştı. Diğer yandan da Fethi Okyar'ın çıkarmakta olduğu *Minber* gazetesine ortak olmuş gazete vasıtasıyla çıkardığı makalelerde Tevfik Paşa aleyhinde yazılar yazmıştı. Yine aynı gazetede kendi politik tanıtımını da yapmaktan geri durmamıştı.²⁶¹

M. Kemal İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde gerek *Minber* gazetesinde gerekse diğer gazetelerde verdiği demeçlerde ve yazdığı makalelerde İngilizlerin politikaları ile alakalı olumlu görüşler beyan etmiş, lakin mütareke hükümlerinin uygulanış biçimini eleştirmekten çekinmemişti. Diğer yanda ise Genel Kurmay'a önderdiği telgrafta İngilizlerin faaliyetlerine dikkat çekmeye çalışmıştı. Burada anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa, daha ilk günlerden İngilizleri karşısına almaktan geri durmuş ve politik hareket etmeyi daha faydalı bulmuştu. Yine Tevfik Paşa yerine Ahmet İzzet Paşa'nın hükümet kurması için İngilizlerin baskısını azaltmak için de İngilizler aleyhinde konuşmalarında dikkatli davranmaya çalışmıştı.²⁶² Beri

²⁶⁰ E.S. Yalçın, s182.

²⁶¹ E.S. Yalçın, s.183.

²⁶² Şerafettin Turan, “*Mondros Mütarekesinin Ertesinde Mustafa Kemal'in Orduya, Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri*”, **Bellekten**, Nisan 1982, Cilt XLVI- S. 182. S337-346.

yandan Tevfik Paşa'nın güven oyu almaması için yapılan kulis ise başarısız olmuş yeni hükümeti Tevfik Paşa kurmuştu.

Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdettin ile görüşme girişimlerinde bulunmuş ve Cuma Selamlığında Padişah ile görüşme fırsatı bulmuştu. Burda geçen görüşme esnasında Mustafa Kemal Paşa aklından geçenleri Padişah'a söyleyememiş, ilk sözü padişah alarak Mustafa Kemal Paşa'ya "*Bilirim ki, ordunun zabitleri ve kumandanları sizi severler. Bana teminat verebilir misin ki, onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir*" demişti. Mustafa Kemal ise buna karşılık "*Gerçi ben İstanbul'a geleli birkaç gün oluyor. Buradaki vaziyeti tamamiyle bilmiyorum. Yalnız ordu kumanda ve zabitlerinde Zat-ı Şahanenize karşı bir cereyan olması için sebep göremiyorum*". Padişah ise "*Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden ve yarından...Siz akıllı bir kumandansınız, tecrübesiz arkadaşlarınızı tenvir edeceğinize (aydınlatacağınıza) eminim.*" Konuşma Padişah'ın bu sözlerinden sonra son bulmuştu.²⁶³

Buradan da anlaşıldığı gibi Padişah ordunun bakış açısını merak ediyor kendisini sağlama almak istiyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi hakkında düşüncelerini öğrenmek istiyordu. Çünkü; Paşa'nın İstanbul'a geldikten sonra ki yoğun faaliyetleri padişahı endişeye sevk etmişti.

Yine aynı günlerde Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in yeni bir kabine kuracağı konuşulmaya başlamıştı. Ahmet Rıza Bey kuracağı yeni kabine için Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Mustafa Kemal Paşa'dan fikirlerini sormuştu. Mustafa Kemal Paşa bunun isabetli olacağını mevcut Tevfik Paşa kabinesinin, işgallere karşı pasif kaldığını gerekli tepkiyi vermediğini söylemiş. Kurulacak kabinede kimlerin olacağı ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiğinden bahsetmişti. Bu günlerde M. Kemal Paşa'nın adı birçok defa yeni kabinelerde çeşitli makamlarda geçmişti. Buradan da bir sonuç çıkmamış, Ahmet Rıza Bey yeni bir kabine de kuramamıştı.²⁶⁴

Mustafa Kemal, İstanbul'a geldiği günden itibaren çeşitli girişimlerde bulunmuş ve bir türlü bazı konularda muvaffakiyet sağlayamamıştı. Ama pes etmemiş sürekli bir

²⁶³ Falih Rıfık Atay, **M. Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, İstanbul 1999, s.125.

²⁶⁴ E.S. Yalçın, s.188.

mücadele içine girmişti. Hatta Kara Kemal, Fethi Bey, İsmail Canbulat ve Rauf beyler ile birlikte bir ihtilal komitesi dahi kurmuşlardı. Bu komite üyeleri kendi aralarında padişahı değiştirmek hükümeti istifaya zorlamak, Tevfik Paşa'yı kaçırmak gibi çeşitli düşünceler ortaya atmışlar, lakin buradan da bir sonuç çıkmamış, kurulan bu komita bir şey yapamadan dağılmıştı.²⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunduğu dört beş aylık süre boyunca sürekli arkadaşları ile bir araya gelmiş, vatanın kurtuluşu noktasında neler yapılabilir? Nasıl bir yol izlenebilir? Sorularının cevabını aramışlardı. Girdiği çoğu teşebbüs sonuç vermemiş, son ümit komitacılık yapılabilir mi? Bunu bile masaya yatırmışlardı. Lakin buradan da bir sonuç çıkmayınca yeni bir girişimde bulunmayı planlamıştı. Bu girişim Anadolu'ya geçmek ve oradan bir mücadele başlatmak. İstanbul'a geldiği ilk gün arkadaşı Rasim Bey'e "*Hata ettim, İstanbul'a gelmemeliydim. Ne yapıp ne edip Anadolu'ya dönmenin çarelerini bulmalıyım*" demişti. Dolayısıyla Mustafa Kemal İstanbul'a gelmeden öncede mücadelenin Anadolu'dan başlaması fikrini savunuyor hatta Adana'da bulunduğu dönemde bu konu da çeşitli girişimlerde bulunmuştu.

30 Ocak'ta ilk tutuklamaların başlaması ve Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları Fethi Bey (Okyar), İsmail Canbulat gibi yaklaşık 35 aydın kişinin tutuklanıp Bekirağa Bölüğüne kapatılması, Mustafa Kemal Paşa'da artık Anadolu'ya geçmenin gerekliliği, İstanbul'da yapılacak bir şeyin kalmadığı düşüncesini doğurmuştu. Bundan sonra Anadolu'ya geçme fikrini arkadaşları ile de paylaşmış ama birçok konuştuğu arkadaşı olumlu yanıt vermemişti.

Yine Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'yı İstanbul'da akşam yemeğine davet etmiş, Rauf Bey'in (Orbay) de bulunduğu bu yemekte Mustafa Kemal Ali Fuat Paşa'ya "*artık İstanbul'da yapacak bir şeyin kalmadığını bir görev ile Anadolu'ya geçmenin gerekliliğinden*" bahsetmiş "*eğer böyle bir görev verilmezse, Anadolu'da itimat ettiği bir kumandanın yanına geçeceğini*" söylemişti. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, Kemal Paşa'ya "*kolordum ve ben emrinizdeyim*" karşılığını vermiş ve Mustafa Kemal, bu olay karşısın da çok sevinmişti. Rauf Bey (Orbay) bahriyeli olduğu için kendisinin

²⁶⁵ Erik Jan Zürcher, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Ankara 1987, s.206.

Anadolu'da bir göreve atanma ihtimali bulunmuyordu. Dolayısıyla istifa edip Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etme kararı almıştı.²⁶⁶

Diğer yandan XV. Kolordu komutanı Kazım (Karabekir) Paşa'da, Mustafa Kemal'i ziyaret etmiş ve Anadolu'da her türlü destekte bulunacağına söz vermişti.²⁶⁷ Bundan sonradır ki Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaya başlamıştı. Bunun için en uygun fırsat ise Samsun bölgesinde yaşanan olaylar olacak ve Mustafa Kemal buradaki olayları sonlandırmak için bölgeye gönderilecekti.

Millî Mücadele'nin Mondros Mütarekesi'nden sonra sıkıntılı bölgelerinden bir tanesi de Samsun Bölgesi'ydi, bölge etnik açıdan Rumların da bulunduğu bir bölge olmakla birlikte Yunanistan'ın Trabzon merkezli bir Pontus Devleti yaratmasının en önemli kilit noktalarından bir tanesiydi. Buradaki Rum çeteciler İtilaf Devletleri'nden ve Yunanistan'dan aldığı destek ile birlikte de bölgede asayişsizlik ve huzursuzluk çıkarmışlardı.²⁶⁸

Bölgede baş gösteren asayişsizliği önlemek ve Osmanlı Genelkurmay'ın orduyu sefer halinden hazar haline çevirmek gibi bir düşüncesi vardı. Bundan dolayı ordu müfettişliklerinin kurulmasını düşünmekteydi. Kurulacak olan bu müfettişlikler bölgelerde asayişi ve huzurlu sağlayacak dağıtılmamış orduları terhis edecek halkın elindeki mühimmat ve cephaneyi toplanacak ve bölgenin güvenliğini sağlayacaktı. Kurulacak olan müfettişliklerin geniş yetkileri olacaktı.²⁶⁹

İşte bu şartlar dahilinde Anadolu'ya kimin gönderileceği mevzubahis olmuştu. Bunun için en uygun adayın Mustafa Kemal Paşa olduğum düşünülmüştü. Çünkü Mustafa Kemal'in ittihatçılar ile pek arası yoktu. Bundan dolayı hem İtilaf temsilcileri hem de Damat Ferit Paşa'nın onayını almıştı, daha sonra Harbiye Nezareti Mustafa Kemal Paşa'yı 9. Ordu Müfettişliği 'ne tayin etmişti.²⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'nde Fevzi Paşa'yı ziyarete gittiğinde Fevzi Paşa'nın görevden alındığını öğrenmiş, yerine Cevat Paşa Genelkurmay Başkanı

²⁶⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s.40-41.

²⁶⁷ Ali Fuat Cebesoy, s.43.

²⁶⁸ Sabahattin Selek, *Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, İstanbul 1982, s.138-139.

²⁶⁹ S. Selek, s.140.

²⁷⁰ S. Tansel, C.I. s.228.

olmuştu. Paşa nezaretteyken İzmir'in işgal haberi gelmişti. Nezarette işgallere karşı düşüncesi sorulmuş, M. Kemal ana düşüncesini açık etmemişti. Buradan ayrıldıktan sonra Yıldız Sarayı'na gitmiş Padişah Vahdettin ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Sultan, Mustafa Kemal'e vatanın kurtuluşunun ona bağlı olduğunu söylemiş ve temennilerde bulunmuştu.²⁷¹ Mustafa Kemal bütün hazırlıklarını yaptıktan sonra Bandırma vapuruyla 16 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket etmiş, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ulaşmıştı.

Mustafa Kemal 1 Mayıs'ta Samsun'da yaptığı çalışma sonrasında, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporunda özetle; Samsun ve çevresinde yaşanan olayların müsebbibinin Rumlar olduğu belli ve buradaki Rum ve Ermeni çetecilerin teşkilatlanmasında, Samsun'daki Rum komitesi ve bilhassa Rum Metropolitleri Germanos'un payı büyüktür. Bunlar ve başka Pontusçular bölgeye Rum nüfusu getirmek için uğraşmaktadır. Bundan dolayı bölgede anarşi faaliyetlerini artırmaktadırlar. Türklerin kendini koruması için gerekli kuvvet bulunmamaktadır. Çetecilerin faaliyetleri yüzünden Türk ve Müslüman ahali panik içindedir, bunları koruyacak gerekli kuvvet yok gibidir. Müslüman ahali Trabzon ve civar bölgelerden para karşılığı Laz çetecileri güvenliklerini sağlaması için getirtmektedir.²⁷²

Mustafa Kemal Paşa'nın, Samsun ve çevresindeki faaliyetleri İngilizler nezdinde heyecan yaratmıştı. Samsun'dan gönderdiği raporda asayişsizliğin nedenini Yunan işgalleri ve Rumlara ait örgütlerin faaliyetleri olduğunu belirtmiş ve bu işgallere razı olunmayacağını İngiliz yetkililere bildirmişti. Daha sonra Mustafa Kemal, Samsun'da kendisini güvende hissetmemiş ve Samsun'dan Havza'ya hareket etmişti.²⁷³

Mustafa Kemal Paşa, Havza'ya geldikten sonra verdiği emirlerde ve talimatlarda halkın işgaller karşısında bilgilendirilmesini, protesto mitinglerinin düzenlenmesi ve işgallere sessiz kalınmamasını emri altındaki valilere bağımsız mutasarrıflıklara ve kolordulara bildirmiştir. İşte bundan sonradır ki işgallere karşı mitingler ve protesto gösterileri artmıştı. İstanbul Hükümeti'nin gösterilere ilk tepkisi İtilaf Devletleri tarafından tutuklanan kişilerin Malta'ya sürgüne gönderilmesi ve Mustafa Kemal'in İstanbul'a çağırılması olmuştur. Mustafa Kemal Paşa ise çeşitli bahaneler öne sürerek

²⁷¹ Gotthard Jaeschke, "Mustafa Ke....." s.65-66 vd.

²⁷² S. Tansel, C.I, s.237.

²⁷³ S. Tansel, C.I, s.238.

İstanbul'a gitmeyi reddetmiştir²⁷⁴ Bundan sonra M. Kemal Paşa Amasya'ya hareket etmiş, Amasya Tamimi'ni yayınlayarak Millî Mücadele'nin amaç, yöntem ve gerekçesini açıklamıştı.

2.7.Paris Barış Konferansı

Paris Barış Konferansı 18 Ocak 1919'da I. Dünya Savaşı'nın galipleri ile mağlupları arasında yapılacak barış antlaşmalarının görüşüldüğü konferanstır. I. Dünya Savaşı devam ederken 1916'da İtilaf Devletleri yaptıkları gizli antlaşmalar ile savaştan sonraki durumu belirlemişlerdi. Özellikle İngiltere'nin 1870'den itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı politikasının değişmesi, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa dâhil olması, İngiltere kamuoyunu ve yönetimini Osmanlı Devleti'ne karşı acımasız bir politika benimsemesine neden olmuştu.²⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik ayrılmasından sonra itilaf devletleri arasında en önemli sorun Osmanlı Devleti'ydi. Barış konferansında Doğu sorunu olarak Osmanlı Türkiye'sinin durumu, Ermeni, Kürt, Arap, Mezopotamya, Suriye ve Hicaz Devletler problemi, vardı. Konferansı; Türkiye'yi, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya arasında bölen gizli antlaşmalar, diğer taraftan da İngilizlerin Araplara verdiği sözler vardı. Savaş sırasında Bolşevik ihtilalinin çıkması ve gizli antlaşmaların SSCB tarafından açıklanması, ABD'nin savaşa dahil olması ile savaş yeni bir ivme kazanmıştı. Bundan dolayı da konferansta kuvvetler arasında anlaşmazlıklar çıkmasına neden oldu.²⁷⁶ Barış Konferansında söz sahibi Onlar Konseyi 'idi. Onlar Konseyi'nin üyeleri yani savaşın kazanan devletlerinin Başbakanları ve Dış İşleri bakanları kendi aralarında alttan alta çekişmeye başlamışlardı. Her ülke kendi menfaatleri çerçevesinde politika geliştirmeyordu. Dolayısıyla anlaşmazlık da kaçınılmaz olmuştu.

Müttefiklerin siyasi hesaplaşmalarının dışında İngiltere Dış işleri bakanlığı 1919 Ocak ayında konferansta nasıl bir politika izleyeceklerini Amiral Calthorpe gönderdikleri 12 maddelik yazıda açıklamışlardı. Bu metne göre “*İstanbul ve boğazlar bölgesi Türkiye'den alınarak uluslararası bir denetime veya ABD denetimine*

²⁷⁴ Z. Türkmen, “*Havza Genelgesi*”, **Atatürk Ansiklopedisi**,

(http://ataturkansiklopedisi.gov.tr/index.php?title=Havza_Genelgesi&oldid=3006)

²⁷⁵ Sabit Duman, “*Paris Barış Konferansında İstanbul*”, **III. Uluslararası Osmanlı Sempozyumu**, 2015. s.477-493.

²⁷⁶ Suat Akgül, “*Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1992, C.8, S.23, s.381-396.

birakılması, Boğazlardan geçişin düzenlenmesi ve boğazların bütün devletlere açık olması” belirtiliyordu. Yine yazının dördüncü maddesinde İstanbul ve İzmir’in serbest liman olması dile getiriliyordu.²⁷⁷

Yine Konferans başladıktan 12 gün sonra İngiliz heyetinin yaptığı çeşitli temaslar da “*Boğazlardan savaşta ve barışta her türlü geminin geçmesi, İstanbul’un serbest liman olması, Boğazlarda ki bütün istihkamların kaldırılması ve bunun sürdürülmesi için bir büyük devletin bulunmasının gerekliliği”* anlatılmıştı. Diğer yandan bu toplantılara katılan İngiliz generaller ve askeri yetkililer, Anadolu da güçlü bir devletin bulunması, İngiltere’nin Akdeniz politikasını zor duruma sokacağı tezini savunmuşlardı. Ancak İstanbul’da Osmanlı yönetiminin devam etmesi ise müttefiklerin İstanbul’da hakimiyetini zora sokacağını beyan etmişlerdi. Yine İstanbul’da kurulacak olan uluslararası yönetimde ABD’nin bulunması tartışılmış ve buna da benzer nedenlerden olumsuz bakılmıştı. Lakin İstanbul da kurulacak yönetimde ABD’nin bulunması istenmiyorsa boğazlar Marmara bölgesi ve Rumeli bölümünün de Osmanlı egemenliğine son verilmesi gerektiği savunulmuştu.²⁷⁸

İngilizler bütün siyasi hesaplarını kendi menfaatleri çerçevesinde inşa etmeye çalışıyorlardı. Özellikle Yakındoğu’daki menfaatlerini ve Uzakdoğu’nun yol güzergahlarını riske atmamak için Akdeniz havzası oldukça önemliydi. Bu yüzden Mondros mütarekesi esnasında Fransa ve İtalya’yı mütarekeye yakın tutmamışlardı. Mütarekenin hemen sonrasında İstanbul’a asker göndermiş ve dolayısıyla Paris Barış Konferansı’nda söz hakkının kendilerinde olmasının zeminini hazırlamıştı. Fransa ise Osmanlı topraklarında faaliyet yürütmek için İngiltere’ye ihtiyaç duyuyordu. Zaman zaman politikaları çakışsa da sert tartışmalar cereyan etse de her iki devletin birbirine ihtiyacı vardı. Lakin İstanbul’dan Osmanlı Devleti’nin çıkarılmasına rıza gösterse de Boğazların denetiminin İngilizlere bırakılmasına sıcak bakmayacaktı.²⁷⁹

Diğer yandan 21 Ocak 1919 ABD istihbarat raporlarında Boğazlar da Milletler Cemiyeti’nin kontrolünde bir devlet kurulması ve Marmara sahillerinin bu devletin sınırlarına dahil edilmesi öneriliyordu. ABD başkanı Wilson ise çeşitli nedenlerden dolayı bu fikre pek sıcak bakmıyordu. Birincisi kendi delegeleri içerisinde fikir birliğine

²⁷⁷ Resul Yavuz, **Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan Sevr Barış Antlaşmasına Giden Süreçte Türk Diplomasisi**, İzmir 2016, (Doktora Tezi), s.253.

²⁷⁸ R. Yavuz, s.255.

²⁷⁹ R. Yavuz, s.258.

varamamıştı. İkincisi ise ABD kamuoyunun buna hazır olmadığını düşünüyordu. Bütün bu ayrık fikirlere rağmen müttefikler Boğazların ve İstanbul'un Türklerden alınmasında birleşmişlerdi.²⁸⁰

Bu nokta da İtalyanlar ve Yunanistan'ın da Anadolu hakkındaki politikalarında bir düzenleme yapılması gerekiyordu. Her iki devletinde politikaları kesişmiş bir çıkmaz oluşmuştu. 21 Nisan 1919'da Wilson, Clemenceau ve Lloyd George İtalyan temsilcilerinin katılmadığı bir toplantı da iki devletin isteklerini uzlaştırmak için çeşitli fikirler ortaya atmıştı. Bunlardan en önemlisi "*İzmir ve İstanbul şehirleri ile Ermenilere ayrılan topraklar hariç Anadolu topraklarında hatırı sayılır bir miktarın İtalyanlara verilmesini*" teklif etti. Fakat Lloyd George'nin yaptığı bu teklifler ABD başkanı W. Wilson tarafından reddedildi.²⁸¹

Paris Barış Konferansı ilk toplantısını 18 Ocak 1919'da yapmıştı. 30 Mayıs 1919'da Sadrazam Damat Ferit Paşa, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini korumak için Osmanlı Devleti'nin dinlenmesini Yüksek Konsey'den talep etmişti. Konsey bu isteği kabul ettikten sonra Damat Ferit Paşa'nın başkanlığını yaptığı Osmanlı Heyeti konferansa katılmıştı. Konsey, Osmanlı Heyeti'nin aşırı isteklerde bulunduğunu gerekçe göstererek 28 Haziran 1919'da geri göndermişti.²⁸² İtilaf Devletleri'ne göre Osmanlı Devleti artık paylaşılmıştı. Cihan Harbi içinde yapılan gizli antlaşmaları uygulama zamanı gelmişti.

Tabi burada İtilafların safında savaşa katılan Yunan istekleri de önemliydi ve Yunanistan'a vadelidenler yerine getirilmeliydi.

Venizalos, Büyük Yunanistan'ı kuracağına inanmıştı. Bundan dolayı 3 Şubat 1919'da konferansa sunduğu toprak taleplerinde Epir'in kuzeyi, Adalar, Trakya ve Batı Anadolu vardı. İstanbul ve çevresinden herhangi bir talepte bulunmuyor, Kıbrıs'ı ise istemiyordu. Venizalos taleplerini küçük tutmasının nedeni İngiltere'nin tam desteğini almaktı.²⁸³

²⁸⁰ R. Yavuz, s.260.

²⁸¹ Mehmet Sait Dilek, Paris Barış Konferansında Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu, **Karadeniz Araştırmaları**, S.36, (2013), s.31-42.

²⁸² Musa Gürbüz, "*Paris Barış Konferansı ve Sadri Maksudi'nin Türkiye'yi Savunma Mücadelesine Bir Örnek*", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.5, (17) s.47-60.

²⁸³ Salim Gökçen, **Türkiye'de Rum-Yunan Tedhiş ve Terör Hareketleri (1918-1923)**, Erzurum 2006, (Doktora Tezi), s.133.

Lloyd George, Wilson ve Clemenceau, 7 Mayıs günü İzmir'i Yunanlılar tarafından işgalini kararlaştırmışlardı. Yalnızca işgalin gizli tutulması İtalya'ya sezdirilmemesi gerekiyordu. Alınan işgal kararı büyük bir gizlilik içerisinde yürürlüğe konmuş, İtalyanlara 12 Mayıs'ta haber verilmişti. Yunan askeri 14 Mayıs'ta İzmir'e gelmiş, çıkarma yapılmadan 36 saat önce İzmir tabyaları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş, yine Yunan ordusu karaya çıkmadan 12 saat önce Türk makamlarına bildirilmişti.²⁸⁴

15 Mayıs'ta Amiral Webb Nişantaşı'ndaki sadrazam konağında Damat Ferit Paşa'yı ziyaret etmiş ve İzmir Kalelerinin İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceğini, İzmir'in ise Yunanlar tarafından işgal edileceğini bildirmişti.²⁸⁵

İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı ve Mondros mütarekesinin 7. maddesini gerekçe göstererek İzmir'in, Yunan kuvvetlerince işgalini sağlayacaklardı. İngiliz Amiral Calthorpe, Ali Nadir Paşa'ya verdiği notada; İzmir'in Yunan askeri tarafından mütarekenin 7. maddesi gereğince işgal edileceğini bildirmiş ve 15 Mayıs'ta Yunan ordusu İzmir'e ayak basmıştı.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali pek çok olaya sahne olmuştu. Karaya ilk çıkan Yunan bayrağını taşıyan asker, *Hukuk-u Beşer* gazetesi yazarı, Hasan Tahsin tarafından vurulmuş ve Hasan Tahsin orada şehit edilmişti. Diğer yandan Yunan ordusu bu olaydan sonra daha hırçın hareket etmiş, Askerlik Şubesi Başkanı Fethi Bey, tüccardan Bakırcızade Hafız Sabri Bey ve 30'dan fazla yüksek rütbeli subay katledilmiş, esnafın malları yağmalanmıştı.²⁸⁶ İşgalin haberi duyulunca yurdun dört bir yanında mitingler ve protesto gösterileri başladı. Özellikle bu noktada İstanbul'da yaşanan olaylar daha da heyecan vericiydi.

2.8.İzmir'in İşgaline Tepkiler; İstanbul Mitingleri

İzmir'in işgaline karşı İstanbul'da ki ilk tepki Darülfünun' dan gelmişti 17 Mayıs'ta Darülfünun 'da öğrenci ve hocaların katıldığı bir konferans düzenlendi. Bu konferansa yaklaşık 4000 kişi katılmıştı. Bundan sonra Fatih'te 19 Mayıs 1919 günü yaklaşık 75 bin kişinin katıldığı büyük bir miting düzenlenmişti. Halide Edip Hanım

²⁸⁴ S. Akşin, s.178-179.

²⁸⁵ T. Gökbilgin, s.92.

²⁸⁶T. Gökbilgin, s.93.

burada ilk konuşmacı olarak kürsüye çıkmış ve işgali protesto eden ve halkı galeyana getiren bir konuşma yapmıştı. Yine Üsküdar'da ve Kadıköy'de de mitingler düzenlenmişti.²⁸⁷

Şüphesiz ki İstanbul'da ve yurdun dört bir yanında düzenlenen mitinglerin en büyüğü Birinci Sultan Ahmet Mitingiydi. Bu mitinge yaklaşık 200 000 kişi katılmıştı. İlk konuşmacı olarak Milli Şairimiz Mehmet Emin (Yurdakul) çıkmış ve coşkulu bir konuşma yapmıştı. Daha sonra Halide Edip Hanım bir konuşma yapmış ve yapılan işgalin haksız olduğunu anlatmaya çalışmıştı.²⁸⁸

Mitingi izleyenler arasında İtilaf İstihbarat subayları da vardı. Miting esnasında oradan geçen Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa halk tarafından büyük bir sevgi ve coşku ile karşılanmıştı. Mitingin yarattığı heyecan ve coşku o kadar büyüktü ki İngilizleri harekete geçirmişti ve 67 Türk aydını tutuklanmış, birkaç gün içinde Malta'ya sürgüne gönderilmişti. 25 Mayıs'ta Beşiktaş ve Beyazıt Meydanlarında yapılacak olan mitingler yasaklanmıştı.²⁸⁹

31 Mayıs'ta yaklaşık 100 000 kişinin katıldığı İkinci Sultan Ahmet Mitingi düzenlenmişti. Bu mitingde de İsmail Hakkı Bey ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) konuşmalar yapmıştı. Bundan sonra Amiral Calthorpe, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya gönderdiği notada bu tarz mitinglere izin verilmemesini istemişti. İşte bundan sonra Türk Ocağı ve Milli Kongre Cemiyeti kapalı salon toplantılarına yönelmişti.²⁹⁰ Mütarekeden sonra yapılan işgallere nazaran Yunanistan'ın İzmir işgali büyük tepkilerle neden olmuştu. Çünkü Yunanistan işgal ettiği bölgelerde kalıcı olmayı hedeflemişti.

Yunan başbakanlarından Kolettis, 1844 yılında yaptığı konuşmada Yunanistan'da yaşayan Rumlar ile diğer bölgelerde yaşayan Rumlar arasında bağ kurmuştu. Bu konuşmasında; *“Yunanistan Krallığı bütün Yunanistan değildir. O gün Yunanistan'ın sadece küçük ve en fakir parçasıdır Yunan'da sadece Kraliyet sınırları içinde yaşayan Yunan değildir Yanya'da Selanik'te, Serez'de, Edirne'de, Konstantinopolis'te, Trabzon'da, Girit'te, Sisam'da yaşayan ve tarihin herhangi bir döneminde ve hangi topraklarda yaşamış olursa olsun Yunan ırkına mensup olan herkes*

²⁸⁷ Zekeriya Türkmen, “*Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri*”, **Genkur. ATASE Başkanlığı, Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi**, (Vol-25), Ankara 2000, S.48.s.130-136.

²⁸⁸ Z. Türkmen.s.138-139.

²⁸⁹ Z. Türkmen.s.138-139.

²⁹⁰ Z. Türkmen.s.140-141.

yunandır. Elenizm'in iki büyük merkezi vardır; Atina ve Konstantinopolis Atina sadece kraliyetin baş yeridir. Konstantinopolis ise bütün Elenlerin sevinci olan büyük başkenttir.”²⁹¹ Yunan Başbakanı'nın bu konuşmayı yaptığı tarih 1844 yılıydı ve yaklaşık yüz yıl öncesinden Anadolu'daki gelecek hedeflerini açıklıyordu.

Yunan hedefleri zamanla “*Megali İdea*” düşüncesi çerçevesinde şekillenecek ve hayalini kurdukları büyük Yunanistan'a ulaşmak için faaliyet göstereceklerdi. Büyük Yunanistan'ın en önemli şehrini İstanbul oluşturacaktı.²⁹²

Görüldüğü gibi Yunanistan Anadolu'ya yerleşip Helen İmparatorluğu yaratmanın temel düşünce tohumlarını 19. yüzyılda atmıştı. Birinci Cihan Harbi'nden sonra eline fırsat geçince bu fırsatı en güzel şekilde değerlendirmek istemişti. Bunun için İstanbul'dan vazgeçmiş görünüyordu. Çünkü İstanbul İtilaf Devletleri'nin yumuşak karnıydı ve bu bölgenin Yunanistan'a kaptırılması dahi düşünülemezdi. Diğer yandan Yunanistan'da istediği payı vermek ve küstürmemek için batı Anadolu verilmişti. Yunanistan Batı Anadolu bölgesini başta İzmir olmak üzere ilhak edip bölgeyi topraklarına katmak düşüncesi vardı. Dolayısıyla bu düşünce Türk halkını büyük bir korkuya ve heyecana sevk etmiş mütarekeden sonra en büyük tepki İzmir'in işgaline verilmişti. Kaldı ki Türk halkının büyük çoğunluğu İtilaf Devletleri'nin işgal ettikleri bölgeden zaman içerisinde çekileceğini düşünüyordu. Yunanistan'ın hem kısa zaman önce Osmanlı Devleti'nden ayrılması hem Balkan Savaşları travması Türk milleti için oldukça haysiyet kırıcı bir noktaydı.

Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan Amasya'ya geçmiş ve 21/22 Haziran 1919 gecesini Amasya Tamimi adındaki belgeyi hazırlatmıştı. Hazırlanan belge Millî Mücadele'nin amaç, yöntem, gerekçesi olması hasebiyle önemliydi. Bu belge Millî Mücadele'nin lider kadrosu tarafından imzalanmış ve Mustafa Kemal Paşa emri altındaki kolordulara göndermişti.²⁹³

Amasya Tamimi'nin yurt sathında yayımlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa üzerindeki baskıda artacaktı. Nihayet Havza Genelgesi'nden sonra İstanbul'a çağırılmalar, Amasya Tamimi'nden sonra azil sürecine dönüşecek, 8/9 Temmuz gecesini Mustafa Kemal Paşa görevden alınacaktı. Bunun sonrasında kendisi de Harbiye

²⁹¹ S. Gökçen, s.33.

²⁹² S. Gökçen, s.33.

²⁹³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, İstanbul 2015. s.50.

Nezaretine bir telgraf çekecek ve bütün görevlerinden istifa ettiğini bildirecekti. Öte yandan emri altında ki ordulara ve kolordulara, valiliklere görevden istifa ettiğini de bildirecekti.²⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki faaliyetleri -Erzurum ve Sivas Kongresi- birçok sorunu da beraberinde getirmişti. Damat Ferit Paşa hükümetlerinin ve İşgal Kuvvetlerinin baskısı Mustafa Kemal'in padişah ile irtibat kurmaya çalışmasına neden olmuştu.

Bundan sonradır ki Heyeti Temsiliye yaşanan olayları Padişah'a anlatma kararı aldı. Bunun dışında Padişah'tan yeni bir hükümetin kurulması ve Damat Ferit Paşa'nın görevden azledilmesini isteyecekti. Yeni hükümet kuruluncaya kadar ise İstanbul ile bütün haberleşme kesilecekti.²⁹⁵

Padişah Vahdettin ise Anadolu'dan gelen bu telgraflara bir irade-i seniye ile karşılık vermiş ve hükümeti haklı bularak Anadolu'da yaşanan cereyanı haksız kabul etmişti. Daha sonra bu irade yurt sathında gazetelere yayılmış ve Heyeti Temsiliye'nin meşruluğuna gölge düşürülmeye çalışılmıştı. Damat Ferit Paşa'nın Temsil Heyeti'ne karşı giriştiği bu olay Anadolu ile haberleşmenin kesik olmasından dolayı yurt sathında fazla yayılmamıştı.²⁹⁶

Yaşanan bu olaylardan Padişah'ın haberinin olup olmaması tartışmalıydı. Yani Anadolu'dan Padişah'a gönderilen telgraflar Padişah'a ulaşma noktasında sıkıntı yaşıyordu. Öyle ki Damat Ferit Paşa saraydaki gazeteleri bile takip ediyordu. Bir keresinde küçük mabeyn odasında gördüğü gazeteler hakkında: “Bu gazeteler buraya kadar çıkmamalıdır. Padişah tarafından okunabilecek gazete Sabah gazetesiyle bir noktaya kadar İkdam gazetesidir” demişti.²⁹⁷

Öte yandan Damat Ferit Paşa kabinesi aleyhinde yurdun dört bir yanından sesler yükselmeye başlamış ve merkeze telgraflar gönderilmişti. Bunun dışında kabine üyeleri arasında sorunlar ve fikir ayrılıkları başlamıştı.²⁹⁸

Nihayet 29 Eylül 1919'da dönemin Dahiliye Nazırı Adil Bey Padişah'ın huzuruna çıkarak; “Yirminci yüzyılda softa kabinesi olmaz, tebeddül zaruridir” demiş

²⁹⁴ M. K. Atatürk, s.60.

²⁹⁵ M. M. Kansu, s.273.

²⁹⁶ M. M. Kansu, s.287-289.

²⁹⁷ A. F. Türkgeldi, s.244.

²⁹⁸ S. Tansel, C.I, s.141.

“milliyetçilerle uzaklaşmaya gidilmekten başka çare olmadığını” da eklemiştir. Aynı gün Müşir Fuat Paşa huzura çıkmış, Kuvayı Milliye tarafından “*Sen ihtiyar bir askersin metalibimizi padişaha arza vesalet et*” diyerek Anadolu’nun isteklerini padişaha sunmuştu.²⁹⁹

Anadolu’dan gönderilen kâğıdı okuduktan sonra “*Benim menfaatim milletimin menfaatine bağlıdır. Milletsiz padişah olmaz. Milletimin menfaatini ve refahını isterim*” cevabını vermişti.³⁰⁰

Padişah’a Fuat Paşa tarafından sunulan bu mektup, Bekir Sami Bey tarafından yazılmıştı. Damat Ferit Paşa’nın aldığı sert tedbirlerin işe yaramaması, daha sonra Abdülkerim Paşa’nın teşebbüslerine Fuat Paşa’nın ilettiği bu mektupta eklenince, Damat Ferit Paşa çaresiz kalmıştı. Padişah’ın tavrı Damat Ferit Kabinesi aleyhine değişmişti. Damat Ferit Paşa’nın artık istifa etmekten başka şansı yoktu. 30 Ekim 1919 gecesi istifa edecekti.³⁰¹

Damat Ferit Paşa’nın istifasından sonra Padişah, Tevfik Paşa ve Ali Rıza Paşa’yı düşünmüştü. İkisi de aynı gün huzura çağırılmış Tevfik Paşa’nın kabul etmemesi üzerine sadaret Ali Rıza Paşa verilmişti. Hatta Padişah, Ali Fuat Türkgeldi’ye; “*Bu hüллеci bir kabine olacak. Tevfik Paşa bizim son fişegimizdir. Onu atıye saklamalı*” demiştir.³⁰²

Ali Rıza Paşa Kabinesi şu isimlerden oluşmaktaydı; Hariciye Nazırı; Mustafa Reşit Paşa, Harbiye Nazırı; Ferik Cemal Paşa, Bahriye Nazırı; Ferit Salih Paşa, Şurayı Devlet; Abdurrahman Şeref Efendi, Dâhiliye Nazırı; Damat Mehmet Şeref Efendi. Maliye Nazırı; Tevfik Bey, Nafia Nazırı; Birinci Ferik Abuk Ahmet Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı; Birinci Ferik Hadi Paşa, Maarif Nazırı; Said Bey, Evkaf Nezareti; vekâleten Said Bey.³⁰³

Ali Rıza Paşa Anadolu hükümetine karşı tavrı gayet olumluydu. Damat Ferit Paşa gibi düşmanlık etmek yerine orta yol bulmak noktasında tavır almış ve Anadolu hükümetinin tavrını gayet makul bulmuştu. Bundan dolayı kabineyi kurduktan sonra Anadolu ile irtibata geçmişti. Yine bu dönemde İstanbul ile Anadolu arasındaki bağlar kuvvetlenmiş ve Anadolu’nun silah temini hızlanmıştı. Ali Rıza Paşa hükümeti, İtilaf

²⁹⁹ A. F. Türkgeldi, s.243-244.

³⁰⁰ S. Tansel, C.I, s.142.

³⁰¹ S. Selek, C.I. s.307.

³⁰² A. F. Türkgeldi, s.245.

³⁰³ A. F. Türkgeldi, s.250.

Devletleri'nin baskılarına pek aldırmıy, aynı zamanda onların yapılmasını istediği şeyler savsaklanıyordu.³⁰⁴

Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulduktan sonra Mustafa Kemal, Temsil Heyeti adına hükümetten istediklerini sıralamıştı.³⁰⁵

Diğer yandan hükümet ise yapabileceklerini Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa tarafından Temsil Heyetine bildirmişti. Ali Rıza Paşa Hükümeti ikili oynamaya gayret gösteriyordu. Burada ikili oynamaktan kastettiğimiz şey ise İtilaf Devletleri'nin yanında gibi görünüp gizlice Anadolu Hükümeti'ne destek vermeye çalışıyordu. İşgal devletlerinin dikkatini çekmeden Anadolu'ya gerekli olan silah, subay ve çeşitli malzemeler temin edilmeye çalışılıyordu. Damat Ferit Paşa döneminde yasaklanan mitingler ve protesto gösterileri bu dönemde yeniden serbest bırakılmaya başlanmıştı. Millî Mücadele yanlısı basına uygulanan sansür gevşetildi, diğer yandan Anadolu'da Kuvayı Milliye'ye karşı faaliyette bulunan sivil idareciler ve valiler görevlerinden azledildi.³⁰⁶

Yine 27 Aralık 1919'da Harbiye Nezareti'nden gönderilen bir yazıda depolarda bulunan silah cephane ve askeri malzemenin ileride kullanılacak şekilde saklanması ve bunları özenle korunarak sadece vatansever memurlar tarafından bu gizliğin sağlanması ve İtilaf Devletleri'ne hiçbir şekilde olayın yansıtılmaması isteniyordu.³⁰⁷

Anadolu ile olumlu ilişkiler geliştirmeye çalışan Ali Rıza Paşa Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten çıkarılması durumunun düzeltilmesi içinde faaliyetlerde bulunmuştu. Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın yaptığı girişimler sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten çıkarılması değil, istifasının kabul edilmesi, diğer yandan nişan ve madalyalarının, fahri yaverliğinin geri iade edilmesini talep ediyordu. Cemal Paşa'nın bu önerisi Meclisi Vükela'da görüşülmüş ve olumlu karşılanmıştı.³⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa ise Damat Ferit Paşa'nın girişimleri ile arasının açılmasını sağladığı Padişah Vahdettin'in hastalığı için İstanbul'a bir geçmiş olsun telgrafı yollamış ve telgrafta Anadolu'nun padişaha bağlılığı beyan edildikten sonra sağlık

³⁰⁴ Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuvayı Milliye İlişkileri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.16(46), s.37-87.

³⁰⁵ H. Özkan, s.101.

³⁰⁶ Z. Türkmen, "Ali Rıza....." s.39.

³⁰⁷ Z. Türkmen, "Ali Rıza.....",s.44.

³⁰⁸ Z. Türkmen, "Ali Rıza.....",s.45-46.

afiyet dilendiği vurgulanmıştı. Padişah ise bu telgrafa cevabında teşekkürlerini bildirmişti.³⁰⁹

Ali Rıza Paşa kabinesi bir noktada Milli Mücadele'nin dönüm noktası niteliğindedir. Çünkü bu dönemde İstanbul ile Anadolu arasında köprü inşa edilmiş gerek yer altı örgütleri gerekse halk tarafından Kuvayı Milliye'ye olan destek artırılmıştı.

Ali Rıza Paşa Hükümeti ile Temsil Heyeti arasında köprüleri kuran aslında Harbiye Nazırı Cemal Paşa idi. Cemal Paşa'nın girişimleri ile iki taraf Amasya'da 20-22 Ekim'de yüz yüze getirilmişti. Görüşmelere İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa, Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey katılmıştı. Görüşmelerden çıkan sonuçta ise ikisi gizli olmak üzere beş protokol imzalanmıştı. Bu protokollerin ana başlıkları, hükümetin Temsil Heyeti'nden istekleri, Sivas Kongresi tutanakları, kimlerin mebus seçilemeyeceği, Temsilciler Kurulu'nun istekleri ve yapılacak olan barış görüşmelerine gönderilecek delegasyon heyeti.³¹⁰

Amasya Görüşmeleri sonrasında alınan kararlar, seçimlerin özgür bir şekilde yapılıp Mebusan Meclisi'nin açılması, seçilecek mebusların kriterleri, Batı Trakya göçmenlerinin sorunları, Kuvayı Milliye'ye karşı oluşturulan Bozkır ve Ahmet Anzavur ayaklanmalarının bastırılması, asayiş ve güvenin sağlanması gibi konular vardı. Diğer yandan açılacak olan meclisin nerde açılması gerektiği de önemli bir sorun haline gelmişti. Temsil Heyeti'ne göre işgal altında bulunan İstanbul'da açılacak olan meclisin özgür çalışamayacağı onun yerine yurdun başka bir yerinde -ki bu özellikle Ankara düşünülmüştü- açılması. İstanbul Hükümeti ise meclisin Ankara'da açılmasının İstanbul'un feda edildiği anlamına yol açacağını, dolayısıyla bunun getireceği sakıncalardan bahsetmiş ve bu öneriyi kabul etmemişti.³¹¹

Amasya Görüşmelerinde ele alınan kilit noktalardan bir tanesi hiç şüphesiz seçimlerin bir an evvel yapılması ve Mebusan Meclisi'nin açılmasıydı. 21 Aralık 1918 yılında Sultan Vahdettin tarafından meclis feshedilmişti.³¹²

Seçimlerin yapılması birçok defa gündeme gelmiş özellikle Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde de dillendirilmişti. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin seçimleri

³⁰⁹ Z. Türkmen, "Ali Rıza.....",s.46.

³¹⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, C .II, İstanbul 2013, s.29-30.

³¹¹ Ş. Turan, s.30-40.

³¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), *İrade DUIT*, 10-24

dillendirmesinin ana nedeni ise hiç şüphesiz halkı oyalamaya yönelikti. Sivas Kongresi'nden sonra Temsil Heyeti başkanı olarak M. Kemal Paşa baskıları artırmıştı. Zaten Amasya Görüşmeleri'nin de kilit noktası seçimlerdi. Ali Rıza Paşa Hükümeti görüşmelerin bu kilit noktasını aydınlığı kavuşturmak için 7 Ekim 1919'da seçimler ile alakalı olan kararnameyi yayınlamıştı. Daha sonra Dahiliye Nezareti tarafından vilayetlere gönderilen kararnamede bir an önce seçimlere başlanması talimatı verilmişti.³¹³

Mustafa Kemal Ankara'ya geldiği vakit seçimler çoğunlukla tamamlanmıştı. Seçimler 1908 yılından yayınlanan 1876 İntihabı Mebusan Kanunu Layihasına (Mebuslar Seçimi Kanunu Layihası) göre yapılmıştı. Layihada kadınların seçme seçilme hakkı olmadığı için sadece erkekler seçme ve seçilme hakkına sahipti. Her elli bin kişiye bir mebus düşüyordu. Seçimler iki dereceli seçim sistemi şeklinde yapılmıştı. Seçimlere Anadolu'da her ilde bir yıl yaşayanlar katılabilirdi. Yalnız otuz yaşını doldurmamış ve Türkçe bilmeyenler mebus olamazdı.³¹⁴

Yapılan seçimler sözde İstanbul Hükümeti'nin denetimi altında gibi görünse de Anadolu Müdafai Hukuk Grubu'nun denetimi altında yapılmıştı. Dolayısıyla seçimleri çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu kazanmıştı.³¹⁵ Diğer yandan Hürriyet ve İtilaf Fırkası seçimlere katılmamıştı. Bunun gerekçesini ise Kuvayı Milliye'nin baskısı altında yapılan seçimlerin şaibeli olacağıydı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu gibi nedenlerden dolayı seçimlere katılmamış seçimleri boykot etmişti. Lakin bazı üyeler ise münferit çabalarla seçilmeyi başarmıştı.³¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına bir telgraf yollamış ve seçimler üzerinde ki şaibenin kaldırılmasını sağlamaya çalışmıştı. Hürriyetçilerin bahaneleri seçimlere gölge düşürebilirdi. Bundan dolayı yayınlanana telgrafta Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin siyasi bir topluluk olmadığını belli hedefler doğrultusunda bir araya gelmiş milli birliği sağlama amacını taşıdıklarını, bunun dışında seçimlere herhangi bir şekilde karışılmayacağını beyan etmişti.³¹⁷ Diğer yandan seçimlerin sağlıklı bir şekilde

³¹³ Ahmet Uçar, **Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Felahı Vatan Grubu**, Edirne 2011, (Yüksek Lisans Tezi), s.23.

³¹⁴ Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Ankara 1970, s43-45

³¹⁵ H. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 2010, s.122.

³¹⁶ A. Uçar, s.25.

³¹⁷ A. Uçar, s.25.

yapılması için de Ali Rıza Paşa Hükümeti, teftiş heyetleri oluşturmuştu. Heyeti Temsiliye teftiş heyetlerinden haber alınca olayın doğruluğunu sorgulamış ve İstanbul ile aralarında bir soğukluk oluşmuştu. Daha sonra teftiş heyetinin farklı bir yola sapmaması ve milli hareket ile aynı çizgide ilerlemesi duyulan şüpheyi ortadan kaldırmıştı.³¹⁸

Meclisi Mebusan'ın açılış tarihi yaklaşıncaya Heyeti Temsiliye Ankara'ya taşınma kararı aldı. Ankara'nın tercih edilmesinin nedeni İstanbul'a olan ulaşım kolaylığı diğer yandan stratejik olarak güvenli bir konumda olmasıydı.³¹⁹ Temsil Heyeti Ankara'ya geldikten sonra M. Kemal, Müdafa-i Hukuk Gruplarına bir telgraf gönderilmiş seçilen mebusların ivedilikle Ankara'ya gelmelerini istemişti. Ankara'ya gelen mebuslarla yapılan toplantılarda durumun inceliği konuşulmuş nasıl davranılması gerektiği anlatılmıştı.³²⁰

Yine Ankara'ya gelen mebuslarla görüş alışverişi yapıldıktan sonra Osmanlı Mebusan Meclisi'nde bir Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu'nun kurulması kararlaştırılmıştı. Yine Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş beyannamesi olan Misakı Milli hazırlanmıştı.³²¹

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Ankara'dan ve yurdun dört bir yanından mebuslar İstanbul'da toplanmaya başlamışlardı.12 Ocak 1920 son Osmanlı Mebusan Meclisi topladı. Padişah sağlık durumundan dolayı toplantıya katılmamış onun yerine Sadrazam Ali Rıza Paşa katılmıştı. Padişahın yerine açılış nutkunu Damat Şerif Paşa okudu. O gün parlamentoda 72 mebus yemin ederek göreve başladı. İç tüzük gereği en yaşlı mebus sıfatı ile Bursa mebusu Hacı İlyas Bey geçici başkan olarak bir konuşma yaptı.³²²

Mebusan Meclisi'nin açılmasından sonra olağanüstü durumlar cereyan ediyordu. İtilaf Devletleri 20 Ocak 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti'ne bir nota vererek Kuvayı Milliye'ye yapılan yardımların İstanbul Hükümeti tarafından yapıldığını bununda başında Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'nın olduğu

³¹⁸ S. Akşin C.II. s.163-165.

³¹⁹ S. Akşin C.II. s.185-186.

³²⁰ M. K. Atatürk, Nutuk, s.276.

³²¹ M. K. Atatürk, Nutuk, s.277.

³²² M. Goloğlu, s.48-50.

belirtiliyordu.³²³ Bir sonraki gün Cemal Paşa görevden istifa ettiğini duyurdu. Lakin bu istifa olayı M. Kemal Paşa tarafından duyulunca Mustafa Kemal, Cemal Paşa'nın istifa etmemesi gerektiğini ısrarla beyan ettiyse de Ali Rıza Paşa Hükümeti ve Cemal Paşa böyle bir durumda hükümetin düşebileceğini beyan ederek istifanın yerinde bir karar olduğunu beyan ettiler.³²⁴

12 Ocak 1920 yılında son Osmanlı Mebusan Meclisi açılmıştı. Meclis olağanüstü şartlar altında toplanmıştı. Ülkenin birçok yeri hatta İstanbul yani payitaht dahi işgal altındaydı. Dolayısıyla böyle bir durumda meclisin nasıl çalışacağı hangi kararları alabileceği ne kadar özgür olabileceği ise tartışma konusuydu. Süreç bize gösterecek ki işgal bölgesinde kurulan bir parlamentoda istenilen kararlar çıkarılabilse dahi bunun acı bedelleri olacaktı.

Meclisi Mebusan açıldıktan sonra önemli hususlardan bir tanesi meclis başkanının seçimiydi. 31 Ocak 1920'de Celalettin Arif Bey'in başkanlığında yeniden toplanan meclis, bazı vekillerin mazbata kabul işlemleri yapıldıktan sonra iki saate yakın ara verdi. Daha sonra oturum tekrar başladı.³²⁵

İkinci oturumun başlamasından sonra seçime geçildi. 115 mebusun katıldığı seçimlerde Reşat Hikmet Bey meclis başkanı olarak seçildi.³²⁶ Yalnız burada bir ayrılık ortaya çıkıyordu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a giden mebuslarla kendisinin başkan seçilmesi noktasında istişare emişler ve anlaşmaya varmışlardı. Ortaya çıkan durumda ise tam tersiydi.³²⁷ Mustafa Kemal'in kendisinin seçilmesinde ısrar edişinin nedeni İstanbul'a gitmeyişi ve parlamento herhangi bir işgale uğrarsa meclis başkanı olarak Anadolu'dan sürecin yönetilmesi idi.³²⁸ Diğer yandan eğer Kuvayı Milliye içerisinde birisinin meclis başkanı seçilmesi de aynı ölçüde riskler taşıyordu. Bu durumda İtilaf Devletleri'nin meclisi dağıtma olasılığı vardı. Dolayısıyla düşünülen şey orta yolu bulmak idi.³²⁹ Yine Meclisi Mebusan'da oluşturulması düşünülen Anadolu ve

³²³ T. Gökbilgin, s.538.

³²⁴ M. Goloğlu, s.53.

³²⁵ A. Uçar, s.34.

³²⁶ "Meclis-i Mebusanda Reis İntihabı", **İkdam Gazetesi**, No: 8252, 1 Şubat 1336 (1920) Pazar, s.1.

³²⁷ M. K. Atatürk, **Nutuk**, Belge, 230.

³²⁸ M. K. Atatürk, s.287.

³²⁹ H.R. Orbay, s.11.

Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kurulamamış onun yerine *Felahı Vatan Grubu* oluşturulmuştu.³³⁰

6 Şubat 1920 tarihinde kurulan Felahı Vatan Grubu'nun tüzüğü de 7 Şubat'ta yayınlanmıştı. Tüzük, Felahı Vatan İttifakı Dahili Nizamnamesi adını taşıyordu.³³¹

Felahı Vatan Grubu, Erzurum ve Sivas Kongresi kararları çerçevesinde hazırlanan Misakı Milli kararlarını kendilerine şiar edinmişler ve bu çerçevede çalışmalar başlatmışlardı. Fakat daha fazla kişiye hitap etme çabalarından dolayı kesin bir program belirleyememişlerdi. Hatta çoğu zaman grup kelimesinin yerine ittifak tabirini kullanmışlardı.³³²

Yine Felahı Vatan Grubu kendi içerisinde de birlik oluşturamamıştı. Herkesin farklı telden çaldığı bir grup izlenimi doğmuştu. Bundan dolayı birçok kez Mustafa Kemal Paşa grup üyelerini uyarmış ve Müdafa-i Hukuk esaslarına sadık davranılması gerektiğini vurgulamıştı. O dönemin konjonktürüne rağmen grup bir türlü istenilen etkiyi yakalayamamıştı. Hatta hükümet değişikliğinde Salih Paşa meclisten üye almak istemiş, Cami Bey grup başkanlığı sırası kendisine geldiği halde başkanlığı reddetmişti. Reddetmesinin nedeni ise belki hükümette görev alma düşüncesiydi.³³³ Dolayısıyla Felahı Vatan Grubu'nun son Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki karnesi oldukça başarılı değildir. Diğer yandan Misakı Milli metninin mecliste oylanıp kabul edilmesi grubun oluşturulmasından öncedir.³³⁴

28 Ocak tarihinde Meclisi Mebusan özel bir toplantıyla başlamıştı. 121 Mebus tarafından imzalanan Misakı Milli diğer adıyla Ahdı Milli Beyannamesi kabul edilmişti. Edirne mebusu Şeref (Aykut) tarafından meclise verilen önerge meclis tarafından kabul edilmiş, 17 Şubat'ta bildiri Şeref Bey tarafından okunmuş ve kabul edilmişti.³³⁵

İşte bu çalkantılı süreç içerisinde son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misakı Milli, Türkiye Cumhuriyeti'nin de tavizsiz kurucu belgesi olma özelliğini taşıyordu. Misakı Milli'de yer alan İstanbul ve Boğazlar maddesi şöyleydi;

³³⁰ M. K. Atatürk, s.300.

³³¹ Ahmet Nezihi Turan, “*Son Osmanlı Meclisi Mebusanının Yapısı ve Mecliste Grup Teşkili*”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 4(1), 168-172.

³³² A. Uçar, s.43.

³³³ A. N. Turan, s.167-171.

³³⁴ A. N. Turan, s.167-171.

³³⁵ Cevdet Küçük, “Misakı Milli”, **İslam Ansiklopedisi**, C.30, İstanbul 2005, s.173-175.

1. İslam Halifeliğinin ve Yüce Saltanatın merkezi ve Osmanlı hükümetinin başkenti olan İstanbul kenti ile Marmara denizinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak tutulmalıdır. Bu ilke saklı kalmak koşulu ile Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaret ve ulaşımına açılması konusunda bizimle birlikte öteki tüm devletlerin oy birliği ile verecekleri karar geçerlidir.³³⁶

Adı Misakı Milli, Ahdi Milli veya Peyam-ı Milli olan bu belge 17 Şubat 1920 yılında kabul edilmişti. Belge aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş manifestosu olarak kabul edilmişti.

Diğer yandan Meclisi Mebusa'nın çalışmaları devam ederken İtilaf Devletleri, hükümete bir nota vererek Batı Anadolu'daki Kuvayı Milliye kuvvetlerinin Milne Hattına uymalarını ve buldukları bölgeden üç kilometre geri çekilmelerini istemişti. Ali Rıza Paşa hükümeti oldukça nazik bir dönemde iktidar olduğu için müşkül duruma düşmüştü. Bir yandan Anadolu ile iyi geçinmeye çalışırken bir yandan da İtilaf Devletleri'ni oyalamaya çalışıyordu. Bu ikili siyaset elbette hükümetin sonunu getirecekti.³³⁷

9 Şubat 1920'de Ali Rıza Paşa hükümet programını okurken artık asıl söz sahibi olanın Milli Meclis olduğunu, Anadolu'daki Heyeti Temsiliye'nin ve milli unsurların meclise tabi olmak zorunda olduklarını beyan etmiş bu duruma uyulmadığı zaman devletin iki başlı bir hal aldığını belirtmişti. Oysaki meclis Kanuni Esasi'de belirtilen anayasal şartlar dahilinde artık devletin tek söz sahibi olduğunu belirtiyordu. Ayrıca Ali Rıza Paşa bir bildiri hazırlayarak alınan bu kararları vilayetlere ve bağımsız mutasarrıflıklara bildirmişti.³³⁸

Buna karşılık Mustafa Kemal'de Heyeti Temsiliye Başkanı ve Anadolu Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı namı ile bir bildiri hazırlamıştı. Hazırlanan bildiride; Milli Meclis'in açılışının Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin çabaları sayesinde olduğunu beyan etmiş, bundan sonraki süreçte de vatanın kurutulması ve milli emellere uygun bir barış yapılıncaya kadar çalışmalarını her türlü sürdüreceklarını hatta ilk günden daha kararlı ve azimli yapacaklarını

³³⁶ Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi (4. devre, 1. fevkalâde toplantı 17 Şubat 1336), Ankara 1992, I, 143-151.

³³⁷ M. Goloğlu, s.91.

³³⁸ M. K. Atatürk, s.287-289.

beyan etmişti.³³⁹ Ali Rıza Paşa'nın bildirisi ile birlikte milli yapının dağıtılacağı yönetimin hükümetin eline geçeceği konuşulmaya başlanmıştı. “19 Şubat 1920 yılında sadrazam Dahiliye Nazırı, Bahriye Nazırı, Felâhı Vatan Grubu toplantısına gelerek Kuvayı Milliye'nin ikinci bir hükümet gibi görünmemesi, hükümet icraatına karışmaması ve Maraş taraflarındaki hareketin daha ilerilere taşınmaması ve durdurulmasının siyaseten daha lüzumlu gördüklerini belirtmişti”. Bu durumu Rauf Bey Anadolu'ya bildirmişti. Bu hususta M. Kemal Paşa ise duruma ek olarak Anadolu ve Rumeli'de bulunan kumandanlara şu cevabı yolladı:

“Heyeti Temsiliye, işgal altında ve muhtelif yabancı tesirlerin baskısı altında bulunan İstanbul'da daha milli ve fedakâr bir hükümetin işbaşına getirilmesindeki müşkülatı takdir ettiğinden, Sadrazam Paşa'nın malum olan beyannamesine karşılık 7 Şubat 1920 tarihindeki tamim ile görüşünü bütün teşkilatına ilan etmişti. Milli birliğin ihlali fikriyle yapılacak her teşebbüs ve taarruzu, akıl dahilinde neticesiz bırakmak gereklidir. Milli emellere uygun bir barış elde edilmedikçe Kuvayı Milliye'nin faaliyetini bırakması imkanının mevcut olamayacağı hakkında alakadardan tekrar nazarı dikkati çekilmekle beraber, milli birlik ve dayanışmanın takviyesi ve devam ettirilmesi hususunda her zamandan ziyade basiretli ve uyanık bulunulmasını has saten rica ve temenni eyleriz.”³⁴⁰

Yine Heyet-i Temsiliye'nin dağılması onun yerine Milli Meclis'in bu görevi üstlenmesi noktasında Mustafa Kemal Paşa, kumandanlardan fikirlerini istemişti. Kazım Karabekir gönderdiği mektupta Milli Meclis'in bağımsızlık noktasındaki faaliyetlerinin Kuvayı Milliye'nin yerine geçebilecekse uygun olduğunu lakin bunu yapamayacaksa öyle bir şeyin uygun olmayacağını beyan etmişti. Burada bütün olay Felâhı Vatan Grubu'nun ve parlamentosunun sağlıklı çalışması ile alakalıydı.³⁴¹

Bu noktada Mazhar Müfit Bey (Kansu) Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektubunda; Mecliste gördüğü karışıklıkları meclisin içerisinde faaliyette bulunanların Kuvayı Milliye kadar etkili olamayacaklarını, Felâhı Vatan grubunun çalışmalarının hiç de iyi olmadığını, kendi aralarında bile birlikte hareket etme duygusundan yoksun olduğunu, meclisin ve grubun İtilaf Devletleri'nin baskısı altında kaldığını, bu durumda Kuvayı Milliye'nin dağıtılmasının vatana ihanet olacağını belirtmişti.³⁴²

³³⁹ M. K. Atatürk, s.290.

³⁴⁰ M. K. Atatürk, BELGE, 237.

³⁴¹ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber**, C.I, Ankara 1997, s.542.

³⁴² M. M. Kansu, s.543.

Kuvayı Milliye'nin dağıtılması noktasında karşılıklı siyasi cereyan bu halde iken Yunanistan 3 Mart 1920'den itibaren batı Anadolu'da ilerlemeye başlamış ve Gölcük Yaylası ve Bozdağ bölgelerini işgal etmişti. İşte bundan sonradır ki Ali Rıza Paşa istifa etti.

İstifa etme gerekçesinde ise İtilaf Devletleri'nin haksızlıkları ve hükümetin durumu kamuoyuna açıklarken karşılaştığı haksız sansür olaylarını ileri sürmüştü, buna ek olarak İtilaf Devletleri'nin Kuvayı Milliye'yi, Milne Hattı'nın 3 kilometre ilerisine atarken Yunan ilerleyişine sessiz kalması ve buna rağmen Kuvayı Milliye'nin dağıtılmasının istenmesini ileri sürmüştü.³⁴³

Bundan sonra yeni sadrazamın Damat Ferit Paşa olacağı endişesi hasıl olmuştu. Bu da bu kadar emeğin berhava olacağı, hatta parlamentonun bile kapanabileceği endişesini ortaya çıkarmıştı. Bunun için Meclisi Mebusan, Celalettin Arif Bey'i padişaha göndermişti. Padişah başkatip aracılığı ile verdiği cevapta günün şartlarına göre çoğunluğun kabul edeceği bir aday seçeceğini bildirmişti.³⁴⁴

Yine bu olay üzerine Mustafa Kemal Paşa, Padişah'a çektiği telgrafında milli vicdanı temsil edemeyecek İtilaf Devletleri'ne teslim olmuş kişilerin sadaret makamına getirilmeleri ülke içerisinde birçok hadisenin zuhur edeceğini bunun önüne geçilemeyeceğini izah etmişti.³⁴⁵

Sultan Vahdettin, Tevfik Paşa'yı saraya davet etmiş ve sadareti ona teklif etmişti. Onun kabul etmemesi üzerine sadaret, Bahriye Nazırı Salih Paşa'ya teklif edilmiş ve zorla da olsa kabul etmesi sağlanmıştı.³⁴⁶ Çünkü içerisine düşülen bu hassas durumda Kuvayı Milliye karşıtı bir hükümetin kurulması iki taraf açısından da oldukça sakıncalı bir bilanço ortaya çıkabilirdi.

Salih Paşa, saraydan ayrıldıktan sonra Meclisi Mebusan'a gitmişti ve hükümet çalışmalarına başlamıştı. Salih Paşa kurduğu hükümet üyelerinin birçoğu Ali Rıza Paşa Hükümeti ile aynıydı. Sadece birkaç değişiklik yaptı. Hükümeti acele kurulan bir hükümetti. Hükümet üyeleri; Maarif Nezareti; Abdurrahman Şeref Bey, Şeyhülislam; Ömer Hulusi Efendi, Evkaf nezareti, Adliye Nezareti; Mehmet Celal

³⁴³ M. Goloğlu, s.96.

³⁴⁴ M. Goloğlu, s.98.

³⁴⁵ M. K. Atatürk, s.305.

³⁴⁶ A. F. Türkgeldi, s.257.

Bey, Nafia Nezareti; Tevfik Bey, Ticaret ve Ziraat Nezareti; Ziya Bey yer değiştiren isimler arasındaydı, diğerleri yerlerini koruyacaktı. Birkaç gün sonra yeniden bir düzenlemeye gidilerek, Bahriye Nezaretine Ferik Esat Paşa, Maliye Nezaretine Nüzhet Faik Bey atandı.³⁴⁷ Salih Paşa, hükümeti kurulduktan sonra çalışmalarına başlamıştı. Lakin bu çalışmalar uzun soluklu olmayacaktı. Çünkü İtilaf Devletleri İstanbul'un resmen işgal hazırlığını yapıyorlardı.

Genel Kurmay Başkanı şevket Turgut Paşa, Sadrazama ülke genelinde birtakım hareketlerin işgale hazırlık olduğunu beyan etmişti. Özellikle Karadeniz kıyılarındaki hazırlıkların bir işgal hazırlığı olduğu anlaşılmıştı. Trabzon Limanı'na çıkan İngilizler buralarda çeşitli önlemler almışlardı. Fakat burada İtilaf Devletleri'nin asıl amacının İzmir işgalindeki gibi dikkatleri farklı yöne çekmeleri ve sonra asıl işgal etmek istedikleri yeri işgal etmeleri söz konusuydu. Bu yer tabii ki de Osmanlı Devleti'nin kalbi olan; İstanbul'du.³⁴⁸

Yine Mustafa Kemal Paşa, 15 Mart günü Kazım (Karabekir) Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta İngilizlerin İstanbul'da telgrafhaneyi kontrol altına aldıkları ve bazı mebusların tutuklanabileceğini istihbarat aldıklarını bildirmişti.³⁴⁹Bütün bu gelişmelerden sonra İtilaf Devletleri 16 Mart 1918'de İstanbul'u resmen işgal etmişlerdi.

2.9.İstanbul'da Rus Mülteciler

Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin başlaması ve yapılan iç savaşı Beyaz Ordu'nun kaybetmesiyle birlikte Güney Rusya'dan dünyanın farklı bölgelerine göçler başladı. 6 Nisan'da 5 bin kişilik kabile İstanbul, Malta, Mısır, Slav ülkeleri, Paris, Roma Londra'ya gitmeye başladılar. Denikin'in başlattığı tahliye sonrasında İstanbul'a gelen Rus mülteciler karantinaya alınıp ardından büyük ada ve Selanik'e gönderildi.³⁵⁰

Burada işgal kuvvetlerinin özellikle İstanbul'u seçmelerinin de bir nedeni vardı. Birinci maliyet, bunun dışında Bolşeviklerin geçiş yollarını kapatması ve diğer ülkelere nazaran İstanbul'da yardım kuruluşlarının daha fazla faaliyette bulunması mültecilerin

³⁴⁷ A. F. Türkgeldi, s.259.

³⁴⁸ M. Goloğlu, s.105.

³⁴⁹ K. Karabekir, s.526.

³⁵⁰ Oya Dağlar Macar-Elçin Macar, **Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de**, İstanbul 2010, s.38.

İstanbul'a taşınması politikasını etkilemişti. Daha önemli neden ise İstanbul'un, Kasım 1918'den itibaren itilafların fiili de facto yönetimi altında olmasıydı.³⁵¹

İstanbul'un o dönemde göçmen açısından tek sorunu Rus göçmenler değildi. Savaşın bitimi ile birlikte Osmanlı ordularının terhis edilmesi İstanbul'a kendi ülke içinden de yoğun bir göç hareketinin olmasını sağlamıştı. Savaşın sona İaşe Umum Müdürlüğünün nüfus sayımına göre tespit edilen 842 bin kişiydi. Bundan sonra şehrin nüfusu her geçen gün artmaya başlayacaktı. Dolayısıyla mütareke döneminin İstanbul açısından en önemli sorunlarından birisi göçmen sorunuydu. 1921 yılında Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi Hamdi Bey İstanbul da muhacir nüfusunu 2.070.000. Olarak vermişti. *Peyamı Sabah* gazetesi ise bu rakamı 810.000 olarak belirtmişti. Rakamların birbiri ile farklılık arz etmesi ve nüfusunun tam olarak hesaplanamamasını sağlamak ile birlikte, İstanbul nüfusunun muhacirler ile birlikte 2.000.000. Üzerine çıktığı tahmin edilmektedir.³⁵²

İstanbul, bu dönem içerisinde yaşanan bu muhacir göçünden dolayı barakalar şehri haline gelmişti. Şehrin kenar bölgeleri hatta Sultan Ahmet, Cerrah Paşa gibi merkezi semtlerde bile barakalar kurulmuştu. Muhacirlerin en büyük şikâyeti ise işsizlik açlık ve sefaletti. Şehirde bulunan büyük kışlalar, camiler muhacirlerin barınağı haline gelmişti. Bu Osmanlı Devleti'nin kendi içerisindeki muhacirleriydi. Buna bir de Ruslar eklenince şehrin yapısı tam bir keşmekeşe dönmüştü. Yakup Kadri, İkdam'da çıkan yazısında şöyle diyordu;

“Bizim kendi muhacirlerimizin cami avlularında, barakalarda, saçak altlarında can çektiği ve yeni gelen esirlerimizin sokak dilencileri gibi dolaştığı bir sırada, Bolşevik istilasından kaçan Ruslara kapılarımızı açmamız merhametten ziyade sersemliktir.”

Yine Osmanlı Hilali Ahmer Cemiyeti'nin rakamlarına göre şehirde 50.000 Müslüman, 40.000 Rus, 4000 Rum ve Ermeni mülteci bulunmaktaydı.³⁵³ Lakin 2 Aralık 1920'de Vakit gazetesi 90 Rus gemisinin Boğaz'da demirlediğini, gelen Rus

³⁵¹ O. Dağlar Macar- E. Macar, s.53.

³⁵² O. Dağlar Macar- E. Macar, s.56-57.

³⁵³ O. Dağlar Macar- E. Macar, s.58-59.

mültecilerin sayısını 110.000 ulaştığını bu gemiler içinde Yalta'da ki son Rus süvari kıtasının kumandanı General Vrangel'in de bulunduğunu bildirmektedir.³⁵⁴

Vrangel tahliyesinden önce İstanbul ve bütün Ortadoğu da 50-55 bin Rus mültecinin bulunduğu, Vrangel'den sonra bu sayının 190-200 bine ulaştığı tahmine dilmektedir.³⁵⁵ Gelen bu mülteci akını şehirde birçok sorunu da beraberinde getirmişti. Mültecilerin barınması, iaşesi, sosyal yaşantısı şehri felç durumuna getirmişti. Birçok yardım kuruluşu İstanbul'da faaliyette bulunmaktaydı. Şehirde bulunan pansiyonlar, hastaneler, oteller, menzilhanalar, tahta barakalar, çadırlar mültecilerle doldu. Bundan dolayı işgal yönetimi bu mültecileri şehirden başka bölgelere naklini yapmaya başlamamıştı.

Şehirde yaşanan hayat pahalılığı, şehir ahalisi açısından oldukça sıkıntı yaratıyordu. Ruslar geçim sıkıntısını aşmak için çeşitli yollar denmeye başlamışlardı. Diğer yandan Vrangel 1921 yılında Milletler Cemiyeti'ne Rus Mülteci Komiserliği'nin kurulması önerisinde bulunmuş ve bundan sonra Mülteci Komisyonu kurulmuştu.³⁵⁶ Rus Mülteci Komisyonu, Rusların İstanbul ve çevresine yerleştirilmesi için Toprak Komisyonu adında bir komisyon oluşturmuştu. Bu komisyon çeşitli çalışmalar yaparak Rus mültecileri İstanbul'un belirli bölgelerine yerleştirmeye ve bunlardan iş olanağı yaratmaya çalışıyordu. Toprak Komisyonu beş altı kişiden oluşan ortaklıklar kuruyor ve bunların yatırım yaparak iş sahası açmalarını sağlıyordu. 1921 Temmuz ayına kadar 20 iş yeri kurulmuştu.³⁵⁷

Yine tütün ve fes fabrikaları gibi fabrikalarda da istihdam edilmişlerdi. Yabancı dil bilmelerinden dolayı bankalarda mağazalarda çalışanlar, ağaç kesenler, liman ve çobanlık yapanlar dahi vardı. Yine çok üst düzey subayların kapıcılık şoförlük yaptığı oluyor, asilzade kadınların çiçek gazete vs. gibi sattığı görülüyordu.³⁵⁸ Aslında İstanbul, Ruslar için bir nakil merkezi konumdaydı. Lakin yaşanan süreç bunun uzamasına neden olmuştu. Rusya'dan gelen ilk kabile Rus aristokrasisine aitti. Sanatçılar, yazarlar, ressamlar, aydınlar ve zengin aileler gelmişti. Bunlar da beraberlerinden getire bildikleri servetlerini de getirmişler ve Rusya'daki debdebeli hayatlarına İstanbul'da devam

³⁵⁴ **Vakit**, 2 Aralık 1920.

³⁵⁵ O. Dağlar Macar- E. Macar, s.68.

³⁵⁶ Svetlana Uturgauri, **Boğazdaki Beyaz Ruslar 1919-1929**, (çev Uğur Büke), İstanbul 2015, s.83.

³⁵⁷ S. Uturgauri, s.88-89.

³⁵⁸ O. Dağlar Macar- E. Macar, s.85.

etmişlerdi. Daha sonra gelen kabileler de ise genelde alt sınıf insanlar gelmişti. Asıl sefaleti onlar yaşamıştı.

Rus göçünün İstanbul'a gelmesi İstanbul'un her açıdan çehresini değiştirmişti. Savaşın önce İstanbul 'da kafe, lokanta, bar, pavyon nerdeyse yok gibiydi. Rusların gelişi ile birlikte bu mekanların çoğaldığı, İstanbul eğlence hayatının hareketlendiği görülmektedir. Yine opera, bale, sinema, tiyatro oldukça rağbet görmeye başlamıştı. Rus kadınları Florya plajını moda haline getirmişler, şehrin birçok yerinde 24 saat açık gece kulüplerine rastlanır olmuştu. Sabahçı kahveleri, tombala, rulet de Ruslar tarafından İstanbul'a tanıtılmıştı. İstanbul'da Ruslara ait 30 lokanta, 3 kafe, 3 birahane, 8 toptancı bulunmaktaydı.³⁵⁹

İstanbul'da bulunan Rus göçmenlerin mesleklerine bakıldığı zaman bunların çoğunluğunu tarım ve ziraat işi ile uğraşanlar olduğu görülmek ile birlikte; 300 doktor, 300 mühendis, 600 hemşire, 2.700 öğretmen, 300 müzisyen, 150 ressam sanatkar, 3660 subay, 900 zaatkar, 300 iş adamı/tüccar, 300 aktör/aktris/sanatçı, 150 din adamı 2.400 teknisyen, vs. gibi her meslekten ve her gruptan insanın bulunduğu göze çarpıyordu.³⁶⁰

İstanbul'a yerleşen Rus mülteciler çocuklarının eğitimine de oldukça dikkat ediyorlardı. Bundan dolayı İstanbul'da bulunan yabancı okullarına birçok Rus öğrenci alınmıştı. Rus mültecileri alan bazı okullar; Notre Dame de Sion Fransız Kız Okulu, Girl's High Scholl (Üsküdar Amerikan Kız Koleji), Robert College ve Constantinople Woman's College (Arnavutköy Kız Koleji) gibi okullar bunlar arasındaydı. Bu öğrencilere yardım kuruluşları tarafından burslarda bağlanmıştı. Lakin bütün bunlara rağmen yoğun göçmen nüfusunun tamamına eğitim vermek nerdeyse imkansızdı. Dolayısıyla bu eğitim faaliyetini alan öğrenciler bir noktada şanslı olanlardı.³⁶¹

Diğer yandan Vrengal komutasında Bolşeviklere yenildikten sonra Rusya'yı terk eden Beyaz Ordu, İstanbul'a geldikten sonra burada Bolşeviklere karşı mücadelenin devam etmesine karar vermişlerdi. Müttefiklerde bu durumu destekleme kararı almıştı. İstanbul'a gelen bu Beyaz Rus ordusu içinde propagandacı Bolşeviklerde bulunmaktaydı. Bu olay müttefiklerde bir noktada korkuya neden olmuş ve Bolşeviklere

³⁵⁹ O. Dağlar Macar- E. Macar, s.82-83.

³⁶⁰ Kezban Acar Kaplan, Rus Mültecilerin İstanbul'daki Ekonomik Uğraşları ve Meslekleri (1920'li Yılların Başları), **MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16, S.4, Aralık 2018.

³⁶¹ O. Dağlar Macar- E. Macar, s.136.

karşı Vrangel'i desteklemek zorunda kalmışlardı. Beyaz Rusların İstanbul'daki durumu her gün ayrı bir külfet getirmiş ve müttefikler bu ağır yükten kurtulmanın yollarını aramaya başlamışlardı. Bolşeviklerin genel af ilan etmesinden sonra ise Fransa ve İngiltere, Beyaz Ruslara Brezilya ya da Rusya'ya dönemlerini telkin etmeye başlamışlardı. Bir diğer düşünce de İngiltere ve Fransa, Vrangel'i Anadolu hareketine karşı kullanmaya planlamışlar lakin red cevabı almışlardı. Bundan sonradır ki müttefikler Rus mültecileri Avrupa'nın belirli bölgelerine dağıtmaya başlamışlardı. Son askeri kabile 1922'de İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Vrangel Belgrad'a gitmişti.³⁶²

Bolşevikler Temmuz 1920'de III. Enternasyonal kongresinde emperyalizme karşı savaşı tüm halkların destekleneceğini ilan etmişlerdi. Bundan dolayı Anadolu hareketi Bolşeviklerin dikkatini çekiyordu. Bolşeviklerin amacı İran, Afganistan, Türkiye gibi halkların isyan ederek Avrupa'ya giden sömürge yollarının kapanmasıydı. Dolayısıyla emperyalizme karşı mücadele eden halklar desteklenecekti. 1919'da Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçer'in doğrudan Türk işçi ve köylüsüne hitap eden bir konuşma yayınlamıştı. İstanbul'a gelen Beyaz Ruslar arasında Bolşevik ajanlarında olması müttefikleri bir hayli tedirgin etmişti. Bundan dolayı gerek Osmanlı Polis Müdüriyeti ile gerekse devlet adamlarına baskı yaparak İstanbul'da her türlü sosyalist eyleminin önlenmesine amaçlamışlardı. Moskova Antlaşması'ndan sonra ise İngiltere yalan propaganda yaparak Bolşevikler ile Ankara'nın arasını açmaya çalışsa da başarılı olamamıştı. Sakarya Savaşı'ndan sonra ise Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması SSCB ile Ankara'nın arasını açmıştı. Lakin Lenin, Ankara'ya yardımların devam etmesini savunmuştu.³⁶³

Lozan Konferansı'nda Türk Heyeti ise İstanbul'da hala bulunan Rus mülteciler için bir bildiri yayınlamış barış imzaladığı sırada İstanbul'da bulunan Rus mülteciler iç siyasete ve Bolşevik karşıtlığına girişmedikleri sürece ülkede yaşayabilecekleri ilan edilmişti. 6 Ekim 1923 yılında İstanbul'un yönetimi Ankara Hükümeti'ne devredilince yeni bir düzenleme yapıldı. İstanbul'da kalan mülteciler ikamet belgesi alacak, gitmek isteyenlere ise Türk pasaportu verilecekti. Zaten ülkede 10 binden az mülteci kalmıştı. Bundan sonra çeşitli aralıklarla farklı ülkeler göçler yaşanmış 1927'de 3500 Rus

³⁶² S. Bulut, **İşgal İstan....**, s.207-233.

³⁶³ S. Bulut, **İşgal İstan....** s.207-233.

mülteci kalmıştı. Bunların bir kısmı da farklı ülkelere gitmesi ile 1929 yılında Türkiye’de kalan Rus mülteci sayısı 1400 civarındaydı.³⁶⁴

2.10.İstanbul’un Resmen İşgali

İstanbul, Kasım 1918’den itibaren zaten fiili olarak işgal altındaydı. İtilaf Devletleri birçok stratejik noktayı işgal etmişler ve şehri denetim altına almışlardı. Lakin Anadolu’da Kuvayı Milliye’nin ortaya çıkışı, kongrelerin yapılması buna paralel olarak başını M. Kemal Paşa’nın çektiği bir grubun -ki bunlar Osmanlı Devleti’nin önemli devlet adamları ve askerleriydi- Anadolu’daki faaliyetleri ve kurulan Temsil Heyeti oluşumu İtilaf Devletleri’ni oldukça tedirgin etmişti. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti’ne istedikleri gibi bir antlaşmayı imzalatmak için baskıyı gün geçtikçe arttırmışlardı. Diğer yandan Anadolu’nun bazı bölgelerindeki kısmi Kuvayı Milliye başarıları (Maraş, Antep, Urfa) İtilaf Devletleri’nde ciddi endişelere sebep olmuştu. Tabi burada kurulan hükümetlerin Damat Ferit Paşa hariç içindeki özellikle Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin Anadolu ile iyi ilişkiler geliştirmesi hatta yardımcı olması, İtilaf Devletleri için durumu oldukça zora sokmuştu.

Diğer yandan Gelibolu’da bulunan Akbaş Cephaneliği baskını ve bu baskın sonrasında çok büyük miktarda mühimmat ve silahın Anadolu’ya kaçırılması İtilaf Devletleri açısından oldukça büyük endişe yaratmıştı. Hatta bu olay zerine İngilizler, Bandırma’ya iki yüz kişilik birlik çıkarmışlardı. Buldukları bölgelerdeki depoları kontrol altında tutmaya hatta silahları kullanılamaz hale getirmeye bile başlamışlardı.³⁶⁵

Maraş Olayları ile alakalı İngiliz Yüksek Komiseri Amiral John Michael De Robeck, İngiliz Dışışleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği 23 şubat 1920 tarihli telgrafında Adana ve Maraş’taki Ermeni olaylarına atıf yaparak yaşananların bir katliam olduğunu belirtmiş devamında ise “...bir kere daha belirtmek isterim ki, bütün bu olaylar Mustafa Kemal Paşa’nın bir süre önce kasıtlı olarak tertip ettiği bir tehdidin icrasıdır...”³⁶⁶

Aynı konu ile alakalı olarak İngiliz Başbakanı Lloyd George:

³⁶⁴ O. Dağlar Macar- E. Macar, s.260-265.

³⁶⁵ M.K. Atatürk, s.301.

³⁶⁶ Fahir Armaoğlu, “İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali (16 Mart 1920)”, **Bellekten**, LXII/234,s467-494.

“Müttefikler hiçbir şey yapmayacak mı? Türkleri uyarmak yetmez. Defalarca ve defalarca yaptık bunu. Düzen yeniden sağlanıncaya kadar müttefiklerin barış antlaşması koşullarına göre hareket etmesinin bir yararı yoktur. Antlaşma koşulları arasına muhafız güçler, nüfuz alanları ya da buna benzer konular eklemek iyi idi. Ama Türkler bunlara ve azınlıkların haklarının korunmasına ilişkin şartlara en ufak bir dikkat bile göstermeyecektir. Bunların küçük bir değerinin olduğundan bile şüpheliyim. Durum odur ki, Türkiye ile barış arifesinde, Müttefikler son derecede vahim bir konuyla baş etmekte kifayetsiz kalmaktadırlar. Ciddi adımlar atıp çarpıcı bir şey yapmanın zamanı gelmiştir” diyordu.³⁶⁷

Devamında ise katliam söylentileri doğruysa:

“Türk Hükümeti’nin yönetimine el konulmalı, Sadrazam ve Harbiye Nazırı, gerekiyorsa diğer bakanlar ile birlikte tutuklanmalı ve hükümet, duruma bir çare bulana kadar ya Boğaz’ın diğer yakasında hapsedilmeli ya da Müttefik gemilerinin birinde göz altında tutulmalı” diyordu.³⁶⁸

Bunlara ek olarak Lord Curzon ise:

“Yüksek Konsey neden Padişah’ın İstanbul’da alıkonulmasına karar vermiştir? Çünkü, ileride Türkiye’de ortaya çıkacak herhangi bir sorun durumunda, Padişah’ın kendilerinin insafı altında bulunmasını istemişlerdir. Sorun çıkmıştır işte ... Şimdi dünyaya ve özellikle Türklere politikamızın bedelinin ne olduğunu göstermenin zamanıdır. Güçler ‘in Türkiye politikası şu anda verecekleri kararlar yargılanacaktır.”

Görüşünü ekliyordu. İtalyanlar ve Fransızlar ise bu görüşleri kabul ediyorlardı.³⁶⁹

İşgal harekâtına karşı en büyük tepki İngiltere Savaş Bakanı W. Churchill’den geliyordu. Çünkü ona göre böyle bir işgal İngiltere’ye aşırı bir maliyet getireceğini bütçesini oldukça geniş oranda etkileyeceğini ve bu yapının Türkleri daha fazla kızdıracığını belirtiyordu.³⁷⁰

Buna paralel olarak İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck, Sevr Antlaşması’nı işaret ederek “*Dikkate almamız ve kendimizi ona göre ayarlamamız gereken husus, milliyetçilerin böyle korkunç bir barışa direnmeleri ve Barış Konferansı’nın bunu dayatmaya açıkça kararlı oluşudur.*”³⁷¹

Yine Amiral De Robeck 2 Mart 1920 tarihinde Lord Curzon’a gönderdiği telgrafında Fransız Yüksek Komiseri De France’nin de işgal fikrini desteklediği ve bu noktada İtalyan Yüksek Komiseri ile birlikte bir toplantı yapacaklarını planladıklarını bildirmişti. 3-4 Mart tarihlerinde yapılan toplantılarda yüksek komiserlerin vardığı karar

³⁶⁷ Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları**, (çev. Şerif Erol), İstanbul 1996, s.210.

³⁶⁸ Paul C. Helmreich, s.210.

³⁶⁹ Paul C. Helmreich, s.210.

³⁷⁰ Paul C. Helmreich, s.211.

³⁷¹ Paul C. Helmreich, s.212.

ise İstanbul'un işgali noktasındaydı. Her ne şartla olursa olsun işgal güçlerinin askeri varlıklarını kuvvetlendirip İstanbul'da yönetimi ele geçirmeleri gerektiği noktasında anlaşmışlardı. Kendi aralarında yaptıkları toplantıdan çıkan sonucu 5 Mart 1920'de Londra Konferansı'na bildirmişlerdi.³⁷²

İstanbul'un resmen işgali başlamadan önceki birkaç ay içerisinde İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri askeri birlikleri şu şekildeydi. 30.550 er İngiliz kuvveti. Tuzla, Pendik, Bostancı Maltepe, Moda, Haydar Paşa, Beyoğlu, Çoban Çeşme, Levent Çiftliği, Hürriyeti Abide Tepesi, Okmeydanı gibi muhitlerde bulunuyordu. Fransızlara ait kuvvetler ise yaklaşık 33.000 civarında Bakırköy ve Rami bölgelerinde, 1.150 Yunan askeri ve 4000 İtalyan askeri ise Kadıköy, Tophane, Fener gibi bölgelerde bulunmaktaydı.³⁷³

İşgal kuvvetlerinin İstanbul'daki askeri varlığı bu kadar fazla olmasına rağmen yine de resmi işgalden önce İstanbul'da ki askeri varlıklarını artırmaya başlamışlardı. İngilizler Batum'dan, Fransızlar ise Edirne civarından İstanbul'a asker kaydırmışlardı. Yine 400 civarında Hindistan sömürgesinden asker getirilmişti. İngilizler Malta'da bulunan İngiliz Amirallik Akdeniz Filosunu da İstanbul'a yönlendirmişlerdi. 13 Mart'ta İngiliz donanması Marmara Adası civarında atış talimlerine dahi başlamıştı.³⁷⁴

İşgal harekâtı 16 Mart 1920'de saat 06.00'da İngilizlerin Şehzadebaşı karakolunu basmasıyla başlamıştı. İtilaf Devletleri işgali başlattıktan birkaç saat sonra Osmanlı yönetimine haber vermişlerdi. 16 Mart sabahı Fransız Yüksek Komiseri Baş Tercümanı M. Ledoux, Sultan'ı ziyaret ederek işgalin başlayacağını bildirmişti. İngiliz Yüksek Komiserliğinden Adrew Ryan saat 9.40'da Sadrazam Salih Paşa'ya üç İtilaf Devleti adına hazırlanan notayı vermiş ve işgalin gerekçesini açıklamıştı.³⁷⁵ İstanbul'un işgalinin nedenini anlatan notanın tam metni şöyleydi:

“İstanbul, 16 Mart 1920

³⁷² Gürkan Fırat Sayla, “İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)”, *Öneri Dergisi*, 2014 İstanbul, C.11, S.41, s.17-40.

³⁷³ G. F. Sayla, s.24.

³⁷⁴ G. F. Sayla, s.24.

³⁷⁵ G. F. Sayla, s.24.

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Fevkalâde Komiserleri, İstanbul şehrinin Mart'ın on altısında, saat ondan itibaren İtilâf Devletleri'nin askeri işgalleri altına alınacağını, Zât-ı Fahîmâneleri'ne bildirmeye, Müttefikler Âli Konseyi tarafından memur edilmişlerdir ³⁷⁶.

Fevkalâde Komiserler tarafından bu hususta alınan kararların metni Taraf-ı Fahîmâneleri'ne leffen gönderilmektedir. Bundan başka, müteaddit noktalarda ve bilhassa Kilikya'da bu defa vukua gelen hâdisât ve taaddiyatın zuhurunda mesuliyetleri bulunduğundan şüpheye mahal olmayan Mustafa Kemal Paşa ile sözümlü ona milli harekâtın sair idarecilerini derhal takbih etmesini Osmanlı Hükümeti'nden talep etmeye dahi memur bulunmaktayız.

Bu çeşit vakaların ve tecavüzlerin tekerrürü halinde, Türkiye ile akdedilecek sulh şartlarının, halen tasavvur edilen şeraitten daha sert olabileceğini ve şimdiye kadar verilmiş olan imtiyazların geri alınabileceğini, Osmanlı Hükümeti'ne bildirmek mecburiyetindeyiz.

Müttefikler tarafından İstanbul'da vuku bulan askeri işgalin, Sulh Muahedenâmesi şartlarının kabul ve tatbikine geçileceği zamana kadar devam ettirileceği hususunu da burada ilave etmeye memur bulunmaktayız. Tazimlerimizin kabulünü, Zât-ı Fahîmâneleri'nden rica ederiz.

M. Defrance John Michael De Robeck Felice Maissa ³⁷⁷

Verilen notaya karşılık Salih Paşa'nın verdiği cevabi nota ise şöyledir:

“17 Mart 1920

Fransa, Büyük Britanya ve İtalya Fevkalâde Komiserlerine:

Zât-ı Âlileri tarafından 16 Mart 1920 tarihiyle irsal buyurulan ve o tarihte saat 10.00'dan itibaren İstanbul şehrinin, Müttefik Devletleri'nin askeri işgali altına alınacağını bildiren müşterek notayı ve ilavesini almakla şerefyab oldum.

Bu münasebetle, İstanbul'daki vaziyetin, müttefiklerin emniyetini tehdit edecek mahiyette olmadığını arz etmek isterim. Burada hiçbir karışıklık vukua gelmemiş bulunduğu gibi, herhangi bir karışıklığın zuhuru ihtimalini hatıra getirecek bir hal de mevcut değildir. Zaten Müttefik Devletler, her çeşit ihtimali bertaraf etmeye yetecek miktarda kuvvete maliktedirler.

Vaziyet böyle olduğuna göre, Hükümet-i Seniye, bu şekilde tedbir alınmasının sebebini anlayamamakta ve kendisinin en esaslı haklarına vurulan bu darbeyi protesto etmeyi, vazifesi cabından saymaktadır.

Anadolu'daki harekâta gelince, bu harekâtı tevlid eden başlıca sebep; Aydın Vilâyeti'nin Yunan askerleri tarafından tamamen haksız bir şekilde işgal edilmesi ve bu askerlerin, kendilerine cürüm ortaklığı yapan yerli Rumların iştirakiyle kalkıştıkları işitilmemiş derecede müthiş ve tüyler ürpertici bir takım gaddarlıklardır ki, bu keyfiyet Zât-ı Âlilerinizce de meçhul değildir.

³⁷⁷ **Bürokrat Tefik Biren'in Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları, II,** (Hazırlayan: Hürmen, F.R.), İstanbul 2006, s.376-377, 383-384. G. K. Söylemezoğlu, s.193-197.

O sıralarda büyük bir Ermenistan ve Pontus Rum Devleti ihdas olunacağına dair ortalıkta deveran eden ısrarlı şâyialarla, endişe verici sair rivayât ve neşriyâtın vücuda getirdiği korku ve heyecan, bu harekâtın Küçük Asya'nın daha geniş sahaları üzerine yayılmasına yardım etmiştir.

Hükümet-i Seniye, nüfuz ve iktidarının, mütareke müddetinin uzaması ve bu mütareke şartlarının tatbik edilme şeklinden dolayı, ehemmiyetli derecede azalması neticesinde, kontrolünden daha da kolayca çıkmış olan bu harekâta yabancı kalmıştı. Hükümet-i Seniye mevzui bahis hareketlerin müsebbipleri ve taraftarları tarafından İka edilebilecek tecavüzleri takbih ve tenkit etmekten başka bir şey yapamamakta idi.

Babîali bu vesile ile mütarekenin akdinden itibaren, Küçük Asya'nın hiçbir tarafında bir katliam vuku bulmadığını bir kere daha beyana lüzum görmektedir.

Maraş'taki vukuata gelince, bu hadiseler Müslümanlarla silahlı Ermeni müfrezeleri arasında cereyan eden çarpışmalardan başka bir şey değildi ve bu çarpışmalara da Ermeni müfrezeleri sebebiyet vermişti. Babîali, bazı kimselerin bu çarpışmaları bir Ermeni katliamı şeklinde tasvir etmek istemiş bulduklarına teessüf eder.

Zât-ı Âlileri, zikri geçen notada, bu türlü vakaların ve tecavüzlerin tekerrürü halinde Türkiye ile yapılması tasavvur edilen sulh şeraitinin daha da sertleşeceğini ve verilmiş olan imtiyazların geri alınabileceğini ilave ediyorlar.

Memlekette bu gibi emniyeti sekteye uğratabilecek hallerin artık vukua gelmeyeceği ümidini memnuniyetle ifade etmek isterim. Ayrıca Müttefik Devletler'in, bazı zevât tarafından düşüncesizce İka edilen hareket ve söylenen sözlerin neticesini Osmanlı Milleti üzerine yüklemenin ve milletin mukadderatını, iradesi haricinde vuku bulan tesadüfî bazı hâdisâta tabi kılmanın, adalete uygun olmayacağını lütfen buyuracaklarından eminim. Müttefikler Âli Konseyi'nin Türkiye hakkında vereceği kararlarda daha yüksek evsafaki mütalaalar ve hislerden mülhem olacağından da şüphe etmiyorum. Tazimlerimin kabulü."³⁷⁸

Yine İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul halkına yayınladıkları bir bildiri ile işgalin gerekçelerini açıklıyordu.

"16 Mart 1920

Beş buçuk sene evvel Memalik-i Osmaniye'nin mukadderatını, her ne halde elde etmiş olan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rüesası Alman telkinâtına kapılarak devlet ve Millet-i Osmaniye'yi Harbi Umumi'ye iştirak ettirdiler. Bu haksız ve meşum siyasetin neticesi malûmdur. Devlet ve Millet-i Osmaniye bin türlü felaket geçirdikten sonra, öyle bir mağlubiyete dūçar oldu ki, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rüesâsı bile, bir mütarekenâme akdederek, firar etmekten başka bir çare bulamadılar. Mütarekenâmenin akdini müteakip, Düvel-i İtilâfiye'ye gayet ağır bir vazife tertib etti. İşbu vazife eski Memalik-i Osmaniye'nin bütün ahalisinin bila tefrik cins ve mezheb-i saadet müstakbelerini, inkişaflarını hayat ve içtimaiye ve iktisadiyelerini temin edecek bir sulhün temellerini atmaktan ibaret idi.

³⁷⁸ **Bürokrat Tevfik Biren'in Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları, II,** (Hazırlayan: Hürmen, F.R.), İstanbul 2006, 376-377, s.383-384. G. K. Söylemezoğlus.193-197.

Sulh Konferansı, bu vazifenin ifasıyla meşgul iken, firari İttihat ve Terakki erkânının mürevvec efkârları bulunan bazı eşhas; Teşkilat-ı Milliye nam müstearı altında bir tertib teşkil ederek ve Padişah ile Hükümet-i Merkeziye'nin evamirini hiç addetmekle harbin netayici elimesinden büsbütün tükenmiş olan ahaliyi askerlik için toplamak, anasır-ı muhtelif miyanında nifak çıkararak ianei milliye bahanesiyle ahaliyi soymak gibi ef 'âle cüret ettiler ve bu vechle sulh değil adeta yeni bir muharebe devrini açmaya teşebbüs eylediler.

Bu teşvikat ve tahrikâta rağmen Sulh Konferansı, vazifesine devam etti ve nihayet İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar vermiştir. İşbu karar Millet-i Osmaniye'yi müsterih edecektir. Ancak, bu kararlarını Babiâli'ye tebliğ ettikleri zaman, icrasının ne gibi şeraite tabi olduğunu da ihtisar eylediler. İşbu şerait; Vilâyât-ı Osmaniye'de bulunan Hristiyanların hayatlarını tehlikeye maruz bırakmamak ve elyevm, Düvel-i İtilâfiye ile müttefiklerinin kuvayı askeriyeleri aleyhine mütemadiyen vuku bulmakta olan hücumlara hitam vermekten ibaret idi. Hükümet-i Merkeziye bu ihtara karşı bir dereceye kadar hüsnüniyet göstermiş ise de Teşkilât-ı Milliye nam müstearı altında hareket eden eşhas mâteessüf, teşvikat ve tahrikâtlarından vazgeçmek istemediler. Bilakis, hükümeti kendi hareketlerine iştirak ettirmeye teşebbüs eylediler. Herkesin kemal-i hoş ile beklediği sulh için büyük bir tehlike teşkil eden bu vaziyete karşı Düvel-i İtilâfiye, yakında, taht-ı karara alınacak, ahkâm-ı sulhiyenin tatbikini temin edebilmek üzere tedabir-i lâzimeyi temin eylemeye mecbur oldular. Bunun için bir tek çare buldular. Bu da İstanbul'u muvakkaten işgal etmek idi.

İşbu karar, bugün mevkii icraya vazi edildiğinden efkâr-ı umumiye için berayi tenvir atıye tasrih olunur.

1. İşgal muvakkattır.
2. Düvel-i İtilâfiye'nin niyeti Makam-ı Saltanat'ın nüfuzunu kırmak değil, bilakis, İdare-i Osmaniye'de kalacak olan memalikde, o nüfuzu takviye ve tahkim etmektir.
3. Düvel-i İtilâfiye'nin niyeti yine Türkleri Dersaadet'ten mahrum etmemektir. Fakat Mazallahu Teâlâ, taşrada iğtişâş-ı umumi veya katliam gibi vukuat zuhur ederse bu kararın tadili muhtemeldir.
4. Bu nazik zamanda Müslim olsun Gayrimüslim olsun, herkesin vazifesi; kendi işine gücüne bakmak, asayişin teminine hizmet etmek, Devlet-i Osmaniye'nin enkazından yeni bir Türkiye'nin ihdası için son bir ümidi, cinnetleri ile mahvetmek isteyenlerin iğfâlâtına kapılmamak ve hâlâ Mâkârrı Saltanat kalan İstanbul'dan ita olunacak evamire itaat etmektir.
5. Balada zikrolunan teşvikata iştirak eden eşhasın bazıları, Dersaadet'te derdest olunarak onlar tabii kendi ef 'âlinde ve bilahare o ef 'âlin neticesi olarak vuku-i melhuz ahvalden mesul tutulacaktır.³⁷⁹

Bozuk bir Türkçe ile yazılan bu bildiri Türk milletine bir uyarı bir tehdit niteliği taşıyordu. İtilaf Devletleri öncelikle savaştan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sorumlu tutuyor daha sonra yaşanan olayların yine bunların uzantısı olan kişiler tarafında yapıldığını, eğer bu süreç devam ederse yeni bir savaşında başlayacağını söylüyorlardı.

³⁷⁹ Türk İnkılâp Tarih. Enstitüsü (TİTE) Arşiv., Klasör No:19, Gömlek No:46, Belge No:46-1.

Her zamanki diplomatik eda ile suçlunun kendileri olmadığını, Türk milletinin başlattığı mücadelenin bir hayal olduğunu ve bunun başarılamayacağını sulh şartlarına uyulmadığı takdirde daha ağır hadiselerin yaşanacağını izah ediyorlardı.

Diğer yandan İtilaf Devletleri Genel Komutanı Wilson'da bir bildiri yayınlamış, yayınladığı bu bildiriye; askerler dışında kalanların silah bulundurması veya bıçak bulundurması yasaklanmıştır. Emirlere aykırı hareket edenlerin Divanı Örf'te yargılanacaktı. Belirlenen kurallara aykırı hareket edenler Divanı Örf'te idam ile veya buna mukabil bir ceza ile yargılanacakları ilan edilmişti.³⁸⁰

İngilizler 16 Mart sabahı Şehzadebaşı Direkler arasında 10. Kafkas Tümeni'nin karargâh binası olarak kullandığı Mızıka Karakolu'nu basmasıyla birlikte resmi işgal de başlamıştı. İngiliz askeri bütün uyarılara rağmen karakolu basmışlar ve uyuyan askerlerin üzerine ateş açmışlardı. Türk askerinin karşılık vermesi ile çatışma çıkmış bu çatışmada 5 Türk askeri şehit olurken 9 er yaralanmıştı. Buna mukabil 1 İngiliz er ölmüş, 1 er de yaralanmıştı. İtilaf Devletleri'nin buradaki sert tutumunun ana nedeni oluşabilecek herhangi bir direnişi psikolojik olarak önlemektir ve bunu da başarmışlardı. Bundan sonra İstanbul kolay bir şekilde kontrol altına alınmıştı.³⁸¹

Harbiye Nezareti ve bu nezarete bağlı bulunan askeri daireler İtilaf Devletleri'nin işgali ve denetimi altına alınmıştı.13 Kasım 1918'den itibaren baskı altında da olsa bağımsız bir şekilde hareket etmeye çalışan Harbiye Nezareti, artık İtilaf Devletleri'nin denetiminde faaliyetlerine devam edebilecekti.³⁸²

Bunlara ek olarak Bahriye Nezareti, Beyoğlu'nda bulunan Telgrafhaneler ve Telgraf Genel Müdürlüğü de İngilizler tarafından işgal edilmişti. Fransızlar ise Gülhane Hastanesi, Saray burnu depoları, otomobil tamirhanesi, Bakırköy Baruthanesi, Tophanedeki İmalat-1 Harbiye Muhafız Taburu Karargâhı gibi önemli yerleri işgal ettiler. Telgrafhanelerin işgalinden sonra İtilaf Devletleri resmi yazışmalara dahil hiçbir suretle şifreli yazışmaların yapılmayacağını bildirmişlerdi. Beyoğlu, Galata, Beşiktaş, Şişli, Kasımpaşa, Kadıköy, Üsküdar gibi bölgelerde İtilaf askerleri ağır silahlarla devriye görevine başlamışlardı. Avrupa'dan Asya'ya sandalla geçişler yasaklanmıştı.³⁸³

³⁸⁰ Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 1982. s.27.

³⁸¹ A. Bozkurt, s.333.

³⁸² A. Bozkurt, s.337.

³⁸³ A. Bozkurt, s.338

Yine Gülhane'deki silah deposu, pavyon hastane, Demirkapı'daki kışla ve depo, Maltepe hastanesi, Emniyet-i Umumiye Binası, Divanı Harp Binası, Bakırköy Baruthanesi, Rami Kışlası, Saraçhane Ambarı, Askeri Müze, Darphane, Gümüşsuyu Kışlası, Maçka Silahhanesi, Tophane Kışlası, Orhaneli Kışlası, Askeri Hastahane ve teçhizat deposu, Taş Kışla, Pangaaltı'ndaki Harp Okulu işgal edilen bazı önemli yerlerdendi. İtilaf Devletleri işgal ettikleri bölgelerdeki binalar ve binaların içerisinde bulunan her şeye el koyuyorlardı. Ayrıca Beyazıt ve Süleymaniye Camilerini bile işgal etmişlerdi.³⁸⁴

Bununla yetinmeyen işgal kuvvetleri 26 Mart'ta Padişah'ın selamlık muhafız alayının silahlarını toplamış, Beyazıt Kulesi'ndeki Türk bayrağını yırtmış ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın arabasını durdurmuşlardı.³⁸⁵ Yine işgal azınlıklar arasında onur kırıcı hareketlere neden olmuş İngiliz üniforması giyen Rum ve Ermeniler 20 Haziran'da bando ve bayraklar eşliğinde geçit töreni dahi düzenlemişlerdi.³⁸⁶

Diğer yandan işgal kuvvetleri kendi aralarında işgal kontrol komisyonları oluşturmuşlardı. Bu komisyonların başkanlığını kimlerin yapacağı kimlerin komisyonlarda görev alacağı ise bir hayli anlaşmazlık yaratmıştı. Sonunda bu anlaşmazlık düzeltilememiş gerek Fransız tarafı gerekse İngiliz tarafı taviz vermeye yanaşmamıştı. Lakin Fransızlar bir taviz olarak F. d'Esperey İstanbul'dan Paris'e çağırılmışlardı. Devam eden süreçte İngiliz temsilcisi General Milne direniyor ve yönetim konusunda taviz vermek istemiyordu.

Kurulan komisyonların idaresi ile ilgili çözüm üretilmemiş bu da İngilizlerin işine gelmişti. Sonuçta Harbiye Nezareti Kontrol Komisyonu ile Posta ve Telgraf İdaresi Kontrol Komisyonu İngilizlerde idi. Bahriye Nezareti Kontrol Komisyonu'na ise bir başkan atanmamıştı. İşte bu komisyonların uyuşmazlığı ve İtilaf Devletleri'nin çekişmesi Osmanlı Devleti'nin işine yaramış İtilaf Devletleri'nin işgal sahaları birbirinden bağımsız hareket etme noktasına gelmişti. Bu da Türklerin işini kolaylaştırıyordu.³⁸⁷

³⁸⁴ A. Bozkurt, s.339

³⁸⁵ Cengiz Dönmez, **Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Ankara 1999, s. 47-48.

³⁸⁶ **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi**, 5 Temmuz 1920.

³⁸⁷ A. Bozkurt, s.350.

Aslında 1918 yılının Kasım ayında İstanbul'daki İngiliz temsilcisi, Amiral Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe, İtalyan Kont Carlo Sforza ve Fransız Amiral Amet idi. Amerika Birleşik Devletleri Konsülü ve Komiseri ise G. Bie Ravndal'dı. 1919 yılında Paris Barış Konferansı'nda Yüksek Konseyi, İstanbul'da askeri kumandanların yanı sıra bir de Yüksek Komiserlikler kurulmasına karar verdi. Aynı süreçte, İngilizler ve Fransızlar kendi ülkelerinin prestijini bir diğerinden daha yüksek düzeyde tutma yarışı içine girmişlerdi. Fransızlar için Müttefik Doğu Ordularının Başkumandanı, General Franchet d'Esperey'in (1856-1942) İstanbul Başkumandanlığına atanması, anlaşmalar çerçevesinde son derece doğal idi. Oysa İngilizlerin Fransız liderliğini kabul etmeye niyetleri yoktu.³⁸⁸

İstanbul'un yönetimindeki İtilafların bu çıkmazı, olayları daha da karmaşık hale getirmiş, Paris Barış Konferansı'nda birçok tartışmaya neden olmuştu. Bir müddet bu çekişmeler durmuş gibi görünse de 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgalinden sonra bu tartışmalar yeniden alevlenmiş, İngiltere ve Fransa yeniden bir düzenleme yapmak zorunda kalmıştır. Özellikle Lord Curzon ve İngiliz Askeri Erkânı İstanbul'da bir Fransız generalinin bulunmasını Britanya menfaatlerine ters düşüğünü söylüyorlardı. Bundan dolayı yeni bir düzenlemeye gidilmiş yeni düzenlemede ağırlık merkezi İngilizlerden yana kaymıştı. Fransa ve İngiltere başkomutanlık sorununa nihayet şöyle bir çözüm getirdiler: 5 Nisan'da General D'Esperey geri çekildi ve yerine General Nayral de Bourgon atandı. D'Esperey, Müttefik Doğu Orduları Başkumandanlığından resmen, Aralık 1920'de azledildi. Yerine General Charles Harington atandı. İngiliz Genelkurmay Başkanı Mareşal Wilson, Fransızlara, General Harington adına -general o makamda kaldığı sürece- İngiliz ve Fransızlar arasında bir sürtüşme olmayacağına dair söz verdi.³⁸⁹

İtilaf Devletleri İstanbul'da denetimi sağladıkları gibi Meclisi Mebusan'ı da basmışlardı. İngiliz askerleri başlarında Yüzbaşı John Bennett olduğu halde Meclisi Mebusan'a geldiler. Amaçları Anadolu hareketi ile irtibatlı olan mebusların tutuklanmasıydı. Ki bunların başında da Kara Vasıf Bey ile Rauf Bey gelmekteydi.³⁹⁰

³⁸⁸ Nur Bilge, Criss, "Müttefik İşgali Altındaki İstanbul'dan Bir Kesit; 1918-1920 Yıllarındaki İngiliz Fransız Rekabeti ve İdari Sorunlar", **OTAM Dergisi**, Ankara 1990, s. 80.

³⁸⁹ N.B. Criss, "Müttefik İş...." s.84, vd.

³⁹⁰ F. Afyoncu, s.18.

Rauf Bey işgal haberini alınca mebuslardan oluşan bir heyet ile sultanı ziyarete Yıldız Sarayı'na gitmişlerdi. Burada yapılan görüşmede Sultan Vahdettin soğuk bir tavır ile işgalin nedenini kendince Anadolu hareketine ve Meclisi Mebusan'ın fevri hareketlerine dayandırıyordu. Konya Mebusu Vehbi Hoca'nın Sultan'ı telkinlerine, Sultan'ın verdiği karşılık ise “*Rica ederim meclisteki konuşmalarınıza dikkat edin bu adamlar her şeyi yaparlar*” karşılığını vermişti. Yine burada Rauf Bey'e “*Koyun-Çoban*” benzetmesini de yapmıştı.³⁹¹

Daha sonra meclise dönen heyet Abdülaziz Mecdi Efendi başkanlığında bir toplantı düzenlemiş, Mecdi Efendi kürsüye çıkarak Padişah'ın işgalden duyduğu üzüntüyü ve görüşmeyi mebuslara anlatmıştı. Tam da bu sırada İngilizler Meclisi Mebusan'a gelmişlerdi. Mebuslar her ne kadar karşı koymak istese de artık yapacak pek fazla bir şey kalmamıştı. Bunun üzerine Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey İngilizler tarafından tutuklanmışlardı. Tutuklanan mebuslar daha önce tutuklanan Edirne Mebusu Şeref ve Faik Beyler ile birlikte Malta'ya sürgüne gönderilmişlerdi.³⁹² Diğer tutuklular ise Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Cevat Paşa, Esat Paşa, İstanbul Mebusu Numan Bey, Albay Şevket Bey, Vali Hasan Tahsin Bey'dir. Bunlar içerisinde Mahmut Paşa ile Esat Paşa'nın eşleri darp edilerek, Cevat Paşa ve Cemal Paşa ise yatak odalarından gecelik kıyafetleri ile zorla alınarak tutuklanmış ve sürgün edilmişlerdi.³⁹³

Yapılan bu tutuklamalara misilleme gecikmemiş M. Kemal Paşa Anadolu'daki kumandanlara çektiği şifreli telgraflarda İngiliz subaylarının gerektiğinde tutuklanması talimatını vermişti. Başta İngiliz General Rawlinson olmak üzere birçok İngiliz komutan tutuklanacak ve bunlar daha sonra Malta'daki milliyetçilerle takas edilecekti.³⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin tutuklanması dışında farklı önlemlere de başvurmuştu. Bunun başında Anadolu ile İstanbul arasındaki haberleşmenin kesilmesi, Geyve Boğazı'nın işgali, tren hatlarının tahribi, Geyve-Ankara-Pozantı arasındaki tren hatlarının tahribi gibi önlemlere alınmıştı.³⁹⁵

³⁹¹H. R. Orbay, C.II, s.35.

³⁹²H. R. Orbay, C.II, s.36-38.

³⁹³ŞİMŞİR, Bilal, **Malta Sürgünleri**, İstanbul 1985, s.175.

³⁹⁴B. Şimşir, s.178.

³⁹⁵K. Karabekir, s.530.

Yine Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Heyet-i Temsiliyesi Başkanı sıfatı ile Antalya'daki İtalyan temsilciliğine bir protesto telgrafi göndermiş, gönderilen bu telgrafın İstanbul'daki İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD siyasi temsilcilerine bütün tarafsız devletler Hariciye Nezaretlerine ve Fransa, İngiltere, İtalya Meclisi Mebusan'larına gönderilmesini istemişti. Gönderilen bu protesto metninde:

“İstanbul'da bütün resmi daireler, milli bağımsızlığımızı temsil eden Meclisi Mebusan dahi dahil olmak üzere, İtilaf devletleri askeri kuvvetleri tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş ve milli emeller dairesinde hareket eden birçok vatanperver şahısların tutuklanmasına da teşebbüs olunmuştur. Osmanlı milletinin siyasi hakimiyet ve hürriyetine havale edilen bu son darbe, hayat ve mevcudiyetini ne pahasına olursa olsun müdafaa etmeye azmetmiş olan biz Osmanlılardan ziyade, yirminci asır medeniyet ve insanlığının mukaddes saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan hissiyatı gibi bugünün insan topluluklarına esas olan bütün umdelere ve bu umdeleri vücuda getiren insanlığın genel vicdanına indirilmiştir.

Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı müdafaa için giriştiğimiz mücadelenin kutsiyetine ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemeyeceğine inanıyoruz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast teşkil eden ve Wilson prensiplerine dayalı bir mütarekenin, milleti müdafaa vasıtalarından tecrit etmiş olmasından doğan bir hileye de dayanması hasebiyle, ait oldukları milletlerin şeref ve haysiyetiyle dahi bağdaşmayan bu hareketin mahiyetinin takdirini resmi Avrupa ve Amerika'nın değil, ilim ve irfan ve medeniyet Avrupa ve Amerika'sının vicdanına bırakmakla yetinir ve bu hadiseden doğacak büyük tarihi mesuliyete son defa bir daha herkesin nazarı dikkatini çekeriz. Davamızın meşruiyet ve kutsiyeti, bu müşkül zamanlarda, Cenabı Hak'tan sonra en büyük yardımcımızdır.”³⁹⁶

Yine aynı gün bütün vali ve kumandanlara çektiği telgrafta İstanbul'un ve bilhassa Meclisi Mebusan'ın işgal edilmesinin haksız olduğunu mütareke hukukuna uymadığını, yapılan bu haksızlığın İtilaf Devletleri temsilcilerine ve bütün tarafsız devletlerin hariciye nezaretlerine, millet meclislerine protesto telgraflarının çekilmesini ve işgalin mitingler yolu ile protesto edilmesini bildirmişti.³⁹⁷

Bunun dışında Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına millete de bir bildiri yayınlanmıştı. Yayınlanan bu bildiride Mustafa Kemal şöyle demişti:

“İtilaf Devletleri'nin şimdiye kadar memleketimizi taksime yol bulmak için başvurdukları muhtelif tedbirler malumdur. Evvela, Ferit Paşa ile anlaşarak milleti müdafaasız bir halde yabancı

³⁹⁶ M.K. Atatürk, s.319.

³⁹⁷ M.K. Atatürk, s.319.

idaresine esir etmek ve memleketin muhtelif mühim kısımlarını galip devletlerin sömürgelerine ilave eylemek düşünülmüştü. Kuvayi Milliye'nin milletin genel desteği ile bağımsızlığın müdafaası hususunda gösterdiği azim ve metanet, bu tasavvuru altüst etti. İkinci olarak, Kuvayi Milliye'yi aldatmak ve onun müsaadesiyle doğuda bir üstünlük kurma siyaseti takip etmek için Heyeti Temsiliye'ye müracaat edildi. Heyet, milletin bağımsızlığını ve memleketin bütünlüğünü temin etmedikçe ve bilhassa işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs olunmadıkça, hiçbir türlü müzakereye yanaşmadı. Üçüncü olarak, Kuvayi Milliye ile birlikte hareket eden hükümetlerin icraatına müdahale etmek suretiyle milli birliği sarsmak ve hainane muhalefetleri teşvik ve cüretlerini artırmaya sevk eylemek yolu takip olundu.

Milli birliğin teşkil ettiği metanet ve dayanışma karşısında bu saldırılar da eridi. Dördüncü olarak, memleketin mukadderatı hakkında endişe verici kararlar verildiğinden bahsolunmak suretiyle kamuoyuna baskı yapılmaya başlandı. Namusu ve memleketi müdafaa uğrunda her fedakarlığı göze almış olan Osmanlı milletin azim ve iradesi önünde, bu tehditler dahi fayda vermedi. Nihayet bugün İstanbul'u zorla işgal etmek suretiyle Osmanlı Devleti'nin yedi yüz senelik hayat ve hakimiyetine son verildi.! Yani, bugün Türk milleti, medeni kabiliyetinin, hayat ve bağımsızlık hakkının ve bütün geleceğinin müdafaasına davet edildi. İnsanlık cihanının takdirkar bakışları ve İslam aleminin kurtuluş emelleri, hilafet makamının yabancı tesirlerinden kurtarılmasına ve milli bağımsızlığın büyük mazimize layık bir iman ile müdafaa ve teminine bağlıdır. Giriştiğimiz bağımsızlık ve vatan mücadelesinde Cenabı Hakk'ın yardımını ve inayeti bizimledir.”

Mustafa Kemal Paşa'nın işgalin protestosu için gönderdiği telgraflar karşılık bulmuş Erzurum, Çorum, Van, Amasya, Yozgat, Malatya, Tokat, Bitlis, Konya, Sivas, Trabzon Giresun gibi şehirlerden protesto telgrafları gönderilmiş ve mitingler düzenlenmişti.³⁹⁸

İstanbul Hükümeti ise alınan bu kararın haklı olduğunu Sadrazam Salih Paşa tarafından beyan etmişti. Gazetelerde yayımlanan bildiri ise işgalin geçici olduğu, İtilaf Devletleri'nin saltanat makamını ve hilafet makamının gücünü kırmak yerine sağlamlaştırmak ve Türklerin İstanbul'dan mahrum edilmesi gibi bir durumun olmadığını beyan etmişti. Bunun yanı sıra herkesin gündelik işlerine devam etmesi, karışıklıklara meyil verilmemesi, fitne ve fesattan uzak durulması, saltanat ve hilafet makamının aldığı kararlara uyulması bildirilmişti.³⁹⁹

İşgal yıllarında İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'ne Anadolu harekâtı noktasında sürekli baskı yapıyorlardı. İşgalden sonra baskılar o derece arttı ki 2 Nisan 1920 yılında Salih Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Salih Paşa'nın istifasından sonra

³⁹⁸ F. Afyoncu, s.25.

³⁹⁹ F. Afyoncu, s.24.

yerine 5 Nisan 1920'de İtilaf Devletlerinin destekçisi olduğu herkesçe bilinen Damat Ferit Paşa Hükümeti kuruldu.⁴⁰⁰

Damat Ferit Paşa'nın bu defaki kabinesi şu isimlerden oluşmaktaydı: Sadrazamlık makamına ek olarak, Hariciye Nazırı; Damat Ferit Paşa, Harbiye Nezaretine vekaleten ve Bahriye Nezaretine asaleten; Mehmet Said Paşa, Dahiliye Nazırı; Reşid Bey, Adliye Nezareti; Ali Rüştü Efendi, Maarif Nezareti; Fahreddin Bey, Nafia Nezareti; Cemil Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezareti; Hüseyin Remzi Paşa, Evkaf Nezareti; Ferik Osman Rıfat Paşa atanmıştı. İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin önemli siması Said Molla da bu kabinede Adliye müsteşarlığına getirilmişti.⁴⁰¹

Bu arada Meclisi Mebusan'ın feshedilmesi de gündeme gelmişti. Damat Ferit Paşa sadareti aldıktan sonra ilk iş olarak Meclisi Mebusan'ın feshedilmesi siyasetini gütmüş ve bunda da başarılı olmuştu. Son Osmanlı Mebusan Meclisi açıldıktan birkaç ay sonra feshedilmişti.⁴⁰² Meclisi Mebusan'ın feshedilmesi mebusların Anadolu'ya geçmelerini hızlandıracak ve Anadolu harekâtını güçlendirecekti. Bununla birlikte çoğa sürmeden Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktı.

Damat Ferit Paşa sadaret makamına geldikten sonra politikasını yine Kuvayı Milliye karşıtlığı üzerine inşa edecek bu doğrultuda faaliyetlerde bulunacaktı.

Damat Ferit Paşa sadaretinin ilk icraatı olarak padişah ile Anadolu hareketinin arasını açmayı hedeflemişti. Bunun içinde kabine tarafından yazılan sadaret hattında Padişah'ın kesin bir taraf olmasını ve kendi yanında vaziyet almasını sağladı. Bunun yanı sıra İtilaf Devletleri ile iyi ilişkilerin tesis edilmesini birlikte hareket edilmesi yani kısacası itilafların sözünden çıkılmamasını vadetmişti. Vatanın bu yol ile kurtulacağına kani idi. Ferit Paşa'nın davranışları İstanbul ile Ankara arasındaki bütün ilişkilerin bitişi anlamına geliyordu.⁴⁰³

Diğer yandan M. Kemal Paşa Ankara'da yeni bir meclisin çalışmaları faaliyetlerine başlamıştı. Çünkü kurulan hükümetin sadece başkanı değil kabinede görev alan kişiler de Kuvayı Milliye karşıtıydı. Dolayısıyla bir an evvel önlem almak gerekiyordu.

⁴⁰⁰ A. F. Türkgeldi, s.260.

⁴⁰¹ A. F. Türkgeldi, s.261.

⁴⁰² A. F. Türkgeldi, s.262.

⁴⁰³H. Özkan, s.142.

Damat Ferit Paşa, 8 Nisan 1920'de İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'i ziyaret ederek millicilere karşı tasarladığı planını anlatmıştı. Robeck bu durumu İngiliz dışişlerine çektiği telgrafta şöyle özetlemişti:

1. Sadrazam Damat Ferit Paşa, 8 Nisan günü İngiliz Yüksek Komiserliğine geldiği ve milli hareketi bastırmak programıyla başa geçtiğini belirterek, bu hareket liderlerine karşı padişahın manevi nüfuzundan başka silah kullanmak kararını açıkladığı,
2. Ferit Paşa'nın Bandırma bölgesinde Anzavur'dan başka İzmit, Bolu, Trabzon, Kayseri ve Harput taraflarında bazı kişilerin milliyetçilere karşı sevk edilebileceğini söyledi.
3. Hükümet Anzavur'u Paşalığı yükselttiği için İngiliz yüksek komiserinden silah istediği ve amiralin bu konuyu General Milne ile görüşeceğini söylediği,
4. İngiliz yüksek komiserliğinin Anadolu'dan toplaya bileceği haberleri Ferit Paşa'ya iletmeyi vadettiği,
5. Bu fermanları Hindistan'a da yollamayı arzu eden Ferit Paşa'ya bu konunun Londra'ya danışılacağına söylendiği,
6. Ferit Paşa'nın Anadolu'ya gizli ajanlar gönderilmesine İngiliz yüksek komiserliğinin yardım vadettiği,
7. Ferit Paşa'nın milliyetçiler aleyhine yayınlanacak ferman ve fetvaları eldeki iki uçak ile Anadolu'ya dağıtırmak için Amiral de Robeck'ten yardım istediği ve amiral bu uçakların durumunu incelettireceğini, söylemişti.⁴⁰⁴

Bundan sonra Damat Ferit Paşa, 11 Nisan 1920 tarihinde Anadolu hareketi ve Mustafa Kemal Paşa hakkında bir beyanname yayınlamış ve yayınlanan bu beyanname; Anadolu'da oluşan bu hareketin kendi çıkarlarını sağlamak için ortaya çıktığı, bunların sebep olduğu karışıklıklar yüzünden İstanbul'un işgal olduğu, bu kişilerin kanunları çiğneyerek halktan zorla vergi topladıkları bundan dolayı da hükümetin işlerini zora soktukları, halkı korkutarak kendi yanlarına çektikleri, kandırılan kimselerin bir hafta içinde pişman olduklarını bildirmeleri

⁴⁰⁴ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.II. Ankara 1975, s.26.

suretiyle af olunacakları geri kalanların ise cezalandırılacakları, belirtilmekteydi. Yani ona göre bu bir “isyan” hareketiydi.⁴⁰⁵

Diğer yandan Damat Ferit Paşa bununla da kalmıyor dönemin Şeyhülislamı Dürrizade Abdullah Efendi’ye bir fetvada hazırlatıyordu. Hazırlanan bu fetvada “*Halifenin sözüne riayet etmeyen bu zevatın katledilmeleri meşrumudur*” diye soruyor ve karşılığında da -meşru- cevabını alıyordu.⁴⁰⁶

Gerek fetvalar gerekse Damat Ferit Paşa’nın faaliyetleri Millî Mücadele sürecinde Anadolu’da birçok isyan hareketinin vuku bulmasına neden olmuş ve bu isyanlar Millî Mücadele’yi oldukça müşkül duruma düşürmüştü.

18 Nisan 1920 yılında Kuvayı Milliye isyanına karşı bunları yok etmek ve kökünü kazımak için Kuvayı İnzibatiye adında bir askeri birlik oluşturulmuştu. Buna mukabil çıkarılan kararnamede:

“Devlet yasalarını uygulayan hükümet memurlarını zor kullanarak görevini yapmaya engel olan ve Kuvayı Milliye adını taşıyan eşkıyaları tepelemek için Kuvayı İnzibatiye kurulmuştur. Kuvayı İnzibatiye devletin silahlı kuvvetidir. Bu kuruluş harbiye ve dahiliye nazırlıklarına bağlı olacaktır. Aynı zamanda kolluk kuvvetlerinde yardım edecektir...”

18 Nisan’da çıkarılan ikinci kararnamede ise Kuvayı İnzibatiye’nin bütçesi açıklanmıştı.⁴⁰⁷

Kuvayı İnzibatiye kurulduktan kısa süre sonra asker toplamayı başarmıştı. Lakin burada oluşturulan komutan ve asker kademesi gönüllü birliklerden oluşuyordu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği ekonomik ve sosyal yıkımdan dolayı birçok kişi para karşılığı bu birliklere katılmıştı.⁴⁰⁸

Damat Ferit Paşa sadrazamlığın yanı sıra harbiye nazırı olduğu için bu birlikler doğrudan kendisine bağlıydı. Lakin Kuvayı İnzibatiye, harbiye nezaretinden ayrı bir kurum olarak kurulmuş doğrudan Ferit Paşa’ya bağlanmıştı. Kurmay başkanlığına ise Albay Refik Bey atanmıştı.⁴⁰⁹ Kuvayı İnzibatiye mürettep tümeni İzmit’te

⁴⁰⁵ S. Tansel, C.II. s.87.

⁴⁰⁶ İ. M. K. İnal, C.IV, s.2055.

⁴⁰⁷ **TÜRK İSTİKLAL HARBİ, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar**, C.VI, s.66.

⁴⁰⁸ **TÜRK İSTİKLAL HARBİ, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar**, CVI,s68.

⁴⁰⁹ **TÜRK İSTİKLAL HARBİ, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar**, CVI,s67.

kurulmuş, komuta kademesi ise Yavuz Muharebe Kruvazöründe karargâh kurmuştu.⁴¹⁰

Burada önemli bir hadise de Ahmet Anzavur İsyanıydı. Ahmet Anzavur etrafına topladığı şürekâsı ile birlikte İstanbul'dan İzmit'e geldi. Buradaki faaliyetlerinden sonra Bolu, Düzce, Hendek, Adapazarı bölgelerinde milli harekate karşı bir isyan tertip etmişti. Harekâtına Kuvayı İnzibatiye'yi de dahil etmesi hatta kendini Kuvayı İnzibatiye komutanı Şefik Paşa'dan üstün tutması çatlaklara neden olmuştu. Yine de bölgede isyan faaliyeti başlatmış lakin Çerkez Ethem ve Ali Fuat Paşa'nın milli kuvvetleri tarafından bozguna uğratılmıştı.⁴¹¹

Diğer yandan 11 Nisan 1920 tarihinde padişahın yayınladığı bir ferman ile Meclisi Mebusan dağıtılmıştı.

2.11.TBMM Açılması ve Ankara-İstanbul İlişkileri

İstanbul'un işgali ve sonrasında Mebusan Meclisin'in basılması akabinde de meclisin feshedilmesiyle birlikte Heyeti Temsiliye çeşitli önlemler almıştı. Diğer yandan yeni bir meclisin açılması zaruri bir ihtiyaç haline gelmişti. Bundan dolayı Ankara'da seçim hazırlıkları başlamış ve yeni bir meclisin açılması için faaliyetler hızlanmıştı.

19 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa vilayetlere, kolordu kumandanlarına ve bağımsız livalara çektiği telgrafta fevkalade yetkilere sahip bir meclisin açılmasının gerekliliğinin bunun için seçimlerin bir an önce yapılması ve vekillerin Ankara'ya gelmesini bildirmişti. Diğer yandan İstanbul'dan kaçıp gelen mebusların hakları saklı tutulmuş gelmeleri halinde seçimlere katılmadan mebuslukları devam edecekti.⁴¹² Bu doğrultuda yeni bir yasa çıkarılmasına fırsat ve zaman olmadığından 1876 yılındaki Kanuni Esasi'nin seçim kanunu uygulanmıştı. Seçimler kolordu kumandanları ve Müdafai Hukuk Cemiyet'lerinin gayretleri ile iki

⁴¹⁰ TÜRK İSTİKLAL HARBİ, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar, CVI,s69.

⁴¹¹ TÜRK İSTİKLAL HARBİ, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar, CVI,s69-83.

⁴¹² M.K. Atatürk, s.322.

dereceli seçim sistemi usulüne göre yapılmıştı. Yapılan seçimlere her düşünceden insan katılmıştı.⁴¹³

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920’de açılmıştı. Milletvekilleri ve kalabalık bir heyet önce Hacı Bayram Veli Camii’ne gitmişler burada cuma namazını kıldıktan sonra kalabalık büyük bir coşku ile İttihat ve Terakki kulüp binası olarak tasarlanan meclis binasına gelmişlerdi. Burada yapılan törenle okunan kuran ve kesilen kurbanlar ile Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştı.

24 Nisan Cumartesi günü ise meclis başkanlığı seçimi ve icra vekiller heyeti seçimi yapılmış, Mustafa Kemal Paşa 110 oy ile meclis başkanı, Celalettin Arif Bey ise 109 oy ile ikinci başkanlığa seçilmişti. 25 Nisan’da yayınlanan beyanname ile Büyük Millet Meclisinin amaç ve gayesinin padişahı ve halifeyi düşman baskısından kurtarmak, memleketi içine düştüğü durumdan ve işgalden arındırmak olduğu ilan edilmişti.⁴¹⁴

Damat Ferit Paşa’nın sadareti ve sonrasında Mebusan Meclisi’nin feshedilmesiyle Büyük Millet Meclisi açılmıştı. Büyük Millet Meclisi’ni halk nazarında itibarsız kılmak için 28 Nisan 1920 tarihinde Dürrizade Abdullah Efendi’nin meşhur fetvası yayınlanmıştı. Yine Kuvayı İnzibatiye’nin kurulması ve faaliyetlerine başlaması da aynı tarihlere tekabül etmekteydi.⁴¹⁵

Büyük Millet Meclisi açıldıktan kısa bir süre sonra iktidarını ve otoritesini temin için çeşitli faaliyetlere girişmişti. Bunların başında Hıyaneti Vatanîye Kanunu’nun çıkarılması, Seyyar Jandarma Alaylarının kurulması, Divanı Harplerin açılması, Firariler Kanunu’nun çıkarılması gelmekteydi.⁴¹⁶ Yine çıkarılan yasaların hangi kurumlar tarafından uygulanacağı özellikle Firariler Kanunu’nun hangi mahkemeler tarafından uygulanacağı tartışma konusu olmuş ve bunun için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştu.⁴¹⁷

⁴¹³ Ayşegül Demirden Yüzgeç, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)**, Isparta 2006, (Yüksek Lisans Tezi), s.36.

⁴¹⁴ A. D. Yüzgeç, s.40-41.

⁴¹⁵ A. D. Yüzgeç, s.42-43.

⁴¹⁶ A. D. Yüzgeç, s.44-45.

⁴¹⁷ **T.B.M.M.G. C. Z.**, C. II., s. 613.

9 Mayıs 1920 yılında yapılan toplantı sonrasında İcra Vekiller Heyeti'nin programı hazırlanmıştı. Buna göre dış politikada Misakı Milli gerçekleştirilecek, iç politika da ise milli birlik ve dayanışma sağlanacak ve Kuvayı Milliye düzenli bir ordu haline getirilecekti.⁴¹⁸

Damat Ferit Paşa, Anadolu hareketini önlemek için her türlü çareye başvurmuştu. BMM'nin açılmasından sonra karşıt faaliyetleri hız kesmeden devam etmişti. 4 Mayıs 1920 yılında çıkarılan bir kararla Mustafa Kemal Paşa'nın "*rütbe ve nişanları alınmış*" ve "*resmen idama*" mahkûm edilmişti.⁴¹⁹

Yine 1919 yılından itibaren başlayan dahili isyanlar yurdun dört bir yanına yayılmıştı. Bunlar arasında Bandırma, Gönen, Susıgırlık, Kirmastı, Karacabey, Biga, İzmit, Adapazarı, Düzce, Hendek, Bolu, Gerede, Nallıhan, Çivril, Seydişehir, Beyşehir, Koçhisar, Yozgat, Yenihan, Boğazlıyan, Zile, Erbaa, Çorum, Ümraniye, Refahiye, Zara, Hafik, Viranşehir bölgelerinden isyanlar çıkmıştı. İşin kötü yanı BMM bir yandan isyanlar ile uğraşırken bir yandan da Yunan ilerleyişini durdurmanın çarelerini arıyordu.⁴²⁰

Damat Ferit Paşa ve İtilaf Devletleri'nin en önemli dayanağı ise Kuvayı Milliye'nin padişaha asi ilan edilmesi diğer yandan alınan fetvalar olmuştu. Lakin buna mukabil BMM'de boş durmamış karşıt fetvalar yayınlamak ve iç güvenliği sağlama noktasında tavizsiz davranarak birçok isyanı bastırmış ve halkı mücadeleye ikna etmişlerdi.

Bu arada BMM açıldıktan sonra İtilaf Devletleri her ne kadar baskıya devam etseler de artık Millî Mücadele'nin ulusal bir boyuta taşındığının farkına varmışlardı. Bundan dolayı bir an önce barış antlaşmasının yapılması çalışmalarına hız vermişlerdi. Bunun için Londra'da bir konferans tertip etmişler, bunun sonrasında ise Fransa ve İtalya'da iktidar değişiklikleri olmuştu. Fransa'da Clemenceau'nun iktidarı kaybetmesi ve onun yerine daha ılımlı olan Millerand'ın seçilmesi, Fransa siyasetini etkilemişti. Çünkü Millerand Müslüman tebaası da bulunan Fransa'nın, halifeliğin başkenti olan İstanbul'un işgalinin yanlış olduğunu

⁴¹⁸ A. D. Yüzgeç, s.53-54.

⁴¹⁹ **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri**, Ankara 1982, Belge No.87.

⁴²⁰ M. K. Atatürk s.341.

ve bu doğrultuda Yunanistan'ın işgal politikasından doğan memnuniyetsizliğin sorun teşkil edeceğini bildiriyordu.⁴²¹

Diğer yandan İtalya'da politikasını değiştirmişti. Birincisi İtalya, İzmir noktasında zaten İtilaf Devletleri'ne kırgındı. Diğer yandan Yunanistan gibi küçük bir devletin bu kadar yayılcı politika takip etmesi İtalya'yı karşıt tavır almaya sevk ediyordu.

İtilaf Devletleri'nin başbakanlarından oluşan yüksek konsey Sevr Antlaşması'na son şeklini vermek için 19 Nisan 1920 tarihinde San Remo'da bir araya gelmişti.

Konferans ağırlığı Türklerin yok edilmesi üzerineydi. Hatta dünyadan antlaşma şartlarının ağır olmaması noktasında gelen uyarılara kulak tıkamışlardı. İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcileri bile bu noktada yüksek konseyi uyarıyordu. Lakin Lord Curzon ve Yunan Başbakan Venizelos, yazılan gönderilen bütün uyarılara kulaklarını tıkamışlardı. Onların içinde bulunduğu tek düşünce Türk düşmanlığı ve Türklerin yok edilmesiydi.⁴²²

San Remo Konferansı'nın diğer bir önemli yanı ise Birinci Dünya Savaşı esnasında İtilaf Devletleri'nin yaptığı gizli antlaşmalar çerçevesinde Ortadoğu'yu ve Osmanlı topraklarının paylaşılmasıydı. Konferansta alınan kararlar Sevr Antlaşması'nı oluşturacaktı. Burada belirlenen kararlara göre Aydın ili Yunanistan'a bırakılacak, İzmir, Yunanistan yönetiminde serbest şehir olacak, Aydın'ın bir bölümü İtalya'ya bırakılacak, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulacak, Güneydoğuda özerk Kürdistan kurulacak, Boğazalar İtilaf Devletlerine bırakılacak gibi kararlar alınmıştı.⁴²³ Tabii alınan bu kararlar daha çerçeve şeklindeydi. Daha sonra düzenlene Spa Konferansı'nda, Sevr Antlaşması'nın ana şekli belirlenecek ve Fransa Sevr'de imzalanacaktı.

Antlaşma metni son şeklini aldıktan sonra Osmanlı Hükümeti'ni Paris'e davet ettiler. Damat Ferit Paşa bu davete bizzat kendisi katılmayarak bir heyet gönderdi. Heyette Başkan Tevfik Paşa, Cemal Bey, Dâhiliye Nazırı Reşit Bey ve Maarif

⁴²¹ B. Şimşir, C.II.s.94.

⁴²² H. Özkan, s.173

⁴²³ Ömer Osman Umar-Melek Yenisu, "Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara 2020, S.101.s.29-70.

Nazırı Fahreddin Bey bulunuyordu. Heyet Paris'e vardıktan sonra 11 Mayıs'ta kısa bir tören düzenlenmiş ve oluşturulan metin Osmanlı Heyeti'ne teslim edilmişti. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin bir ay içinde cevap vermesini de istemişlerdi.⁴²⁴

Tevfik Paşa, 11 Mayıs'ta İstanbul'a çektiği telgrafta "*Yunanlıların Küçük Asya'dan çıkarma imkânı kalmadığını, antlaşma koşullarının bağımsızlık prensipleri ile bir arada düşünülemezliğini*" bildirmişti. Diğer yandan basının antlaşma şartlarını duymasıyla birlikte İstanbul'da büyük bir bomba etkisi yarattı. Damat Ferit Paşa, Amiral de Robeck'e bu şartlar dahilinde antlaşmanın milliyetçilere kabul ettirmenin imkânsız olduğunu bildirmişti. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa halkı direnişe davet etmişti. Sevr Antlaşması bir yandan insanların akın akın Anadolu'ya kaçmasını ve milli harekete destek vermesini de sağlamıştı.⁴²⁵

Antlaşmanın koşullarının İstanbul'da duyulması üzerine bazı kabine üyeleri antlaşmayı imzaladıktan sonra istifa edeceklerini söylemişlerdi. Damat Ferit Paşa padişahın onay aldıktan sonra baş delege sıfatı ile Paris'e hareket etmişti. 18 Haziran'da Versailles Sarayı'nda masaya oturan Damat Ferit Paşa'ya 27 Temmuz'a kadar kesin bir cevap vermesi istenmişti. İtilaf Devletleri aynı Mondros Mütarekesi'nden ki gibi bir oldu bitti istiyordu. Damat Ferit Paşa bunun üzerine metni imzalamadan İstanbul'a döndü.⁴²⁶

Tabii olarak antlaşma şartları Anadolu'da ve İstanbul'da duyulunca büyük tepkilere neden olmuştu. Baskılar o kadar sertti ki padişah tek başına karar almaktan çekiniyordu. Bunun üzerine padişah talimatı ile bir Saltanat Şurası'nın oluşturulmasına karar verildi.

22 Temmuz 1920 yılında toplanan Saltanat Şurası'nda şu isimler yer almıştı: Şeyhülislam Dürrizade Abdullah, Mehmet Said, Hüseyin Remzi, Reşat Bey, Osman Rıfat, Şurayı Devlet Başkanı Ethem Bey, Âyan Reisi Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa, Salih Paşa, sabık Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Mareşal Fuat, Zeki, Ömer Rüştü, Osman Rıza, Süleyman Hadi, İzzet Fuat, Kazım, Mustafa Nuri, Hamdi, Nuri ve Aristidi Paşa, Abdurrahman Şeref, Rıza Tevfik, Rıfat, Adil,

⁴²⁴ H. Özkan, s.175.

⁴²⁵ P.C. Helmreich, s.237.

⁴²⁶ H. Özkan, s.176.

Abdülkadir, Abdülhak Hamit, Mustafa Vasfi, Tevfik Hamdi, Mustafa Asım, Zeynelabidin, Mavroyani, Azaryan, Aram, Dilber Bey, Fetva Emimi Ali Rıza, Kazasker Mehmet Nuri, Ali Refik Paşa, Galip Fuat, Şakir Paşa gibi dönemin önemli simaları vardı.⁴²⁷

Şurada görev alan kişilere baktığımız zaman emekli generaller, paşalar, eski sadrazamlar dönemin kalbur üstü bütün siyaset adamları şuraya karılmışlardı. Dikkat çekici nokta ise şura içerisinde Ermeni ve Rum kökenli gayrimüslimlerin de olmasıydı.

Sevr Antlaşması'nın metni Saltanat Şurası tarafından görüşülmüş ve kabul edilmişti. Yalnız metnin kabulünü isteyen ayağa kalksın denilince yalnızca Topçu Feriki Rıza Paşa antlaşma metnine çekimser oy kullanmıştı.⁴²⁸ Saltanat Şurası'nda antlaşma kabul edildikten sonra antlaşmayı imzalayacak heyet belirlenmişti. Buna göre; Ayan Üyesi Hadi Paşa, Filozof Rıza Tevfik, Bern Elçisi Reşat Halis delege olarak belirlenmişti. 30 Temmuz'da Paris'e varan heyet Sevr'de porselen fabrikasında 10 Ağustos Salı günü antlaşmayı imzalamışlardı.⁴²⁹

Diğer yandan Sevr Antlaşması imzalandıktan sonra BMM'nin 19 Ağustos tarihli oturumunda Kazım Karabekir Paşa'nın teklifi ile bu antlaşmayı imzalayanların vatan hani kabul edilmesi ve adlarının her yerde lanetle anılması BMM tarafından kabul edilmişti.⁴³⁰

Sevr Antlaşması Lloyd George hükümeti, Yunan Başbakan Venizelos, Ermeni önderleri Nubar, Aharonion ve bazı önemli İngiliz yetkililer dışında kimseyi tatmin etmemişti. Fransa tarafı İngiltere'yi Fransa'nın düşkünlüğünden faydalanarak boğazları ve Ortadoğu ele geçirmekle suçluyordu. İtalyanlar da aynı Fransızlar gibi İngiltere'nin ve Yunanistan'ın tavırlarından şikayetçiydiler.⁴³¹ Dolayısıyla Sevr Antlaşması imzacı devletler arasında bile sorun yaratmıştı.

Birçok Fransız ve İngiliz devlet adamı ve asker antlaşmanın değiştirilmesinden yanaydı. Askerlere göre antlaşmanın bu haliyle uygulanması oldukça zordu. Geniş

⁴²⁷ Ş. Turan, C.II, s.189.

⁴²⁸ Ş. Turan, C.II, s.190.

⁴²⁹ Ş. Turan, C.II, s.191.

⁴³⁰ **TBMM ZABIT CERİDESİ, 19.08.1920.**

⁴³¹ H. Özkan, s.186-187.

bir sahayı kontrol altında tutmak -hele Anadolu'yu gibi bir bölgeyi- içerisinde birçok güçlük barındırıyordu.

Diğer yandan milliyetçilerin içerde gösterdiği askeri başarılar ve SSCB'nin Kafkaslardaki Beyaz Rus Ordusunu yenilgiye uğratması ve Milliyetçilerinde Ermenileri yenilgiye uğratması ile iki güç arasında bağlantı sağlanıyordu. Dünya siyasetinde ki bu değişim iç siyasete de yansıyor. Özellikle Venizelos'un seçimleri kaybetmesi ve arkasından da Damat Ferit Paşa'nın istifa etmesiyle birlikte Sevr Antlaşması yeniden düşünölmeye başlayacaktı.⁴³²

Öte yandan Güneydoğu Anadolu'da milliyetçilerin kazandığı zaferler buna paralel olarak İnönü Mevzilerinde kazanılan zaferler artık İtilaf Devletleri'nin yeniden bir durum değerlendirmesi yapmasına neden olacaktı.

Fransa'nın, Almanya konusunda beklentileri de pek istediği gibi çözülmemişti. Ve her halükârda en büyük menfaat sağlayan taraf İngiliz tarafı olmuştu. Venizelos'un iktidardan düşmesi ile Fransa, Yunanistan'dan iyice uzaklaşmaya başlamıştı. Bundan sonradır ki Fransa Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini istemeye başlamıştı. 3 Aralık 1920'de Lloyd George, Legues ve Kont Sforza arasında geçen bir görüşmede, Legues Fransız hükümetinin antlaşma şartlarının günün koşullarına göre yeniden gözden geçirilmesini hükümetin görüşünün de bu yönde olduğunu belirtmişti.⁴³³

Sevr Antlaşması sadece siyasiler cenahında değil halk cenahında da oldukça büyük tepkilere neden olmuştu. İngilizlere ve işgal güçlerine karşı Anadolu'nun birçok bölgesinde kısmi ayaklanmalar yaşanmaya başlamıştı. Bu da Damat Ferit Paşa'nın otoritesine büyük zararlar veriyordu. Damat Ferit Paşa arkasına aldığı İngiliz gücü ile antlaşmayı uygulamaya çalışsa da bu konuda başarı sağlayamıyordu. Bu da İngilizler nezdinde gözden düşmesine neden oluyordu. Sonunda İngilizler Damat Ferit Paşa'ya antlaşmanın uygulanması için Anadolu ile anlaşmasını telkin

⁴³²H. Özkan, s.189-190.

⁴³³S. Tansel, C.IV, s.28.

etmeye başlamışlardı.⁴³⁴ Bundan dolayı Damat Ferit Paşa sağlık sorunlarını bahane ederek 16 Ekim 1920’de istifa etti.⁴³⁵

Aslında Damat Ferit Paşa’nın istifa etmesindeki neden gerek padişah’tan gerekse İtilaflardan istediğini alamamasıydı. Çünkü İtilaf Devletleri, Anadolu’nun gücünün farkına varmış ve Damat Ferit Paşa’dan Anadolu’nun İstanbul ile birleşmesini istemişti. Damat Ferit Paşa ise bu birleşmenin olmayacağını söylemiş böyle bir birleşme yerine İtilaf Devletleri’nden otuz milyon lira ile top tüfek ve Yunan işgali altında bulunan bölgelerden asker toplamayı istemişti. İtilaf Devletleri ise bu talebi reddetmişti. Bunun üzerine Damat Ferit Paşa Anadolu ile uzlaşamayacağını İtilaf Devletleri’ne sözlü olarak bildirmişti.⁴³⁶

Fransız yüksek komiseri, Damat Ferit Paşa’nın bu tutumundan sonra Anadolu ile İstanbul arasındaki en büyük engelin Damat Ferit Paşa olduğunun farkında varmıştı. Daha sonra İngiliz yüksek komiseri ile beraber bir nota hazırlamış ve 11 Ekim’de padişaha sunmuştu. Bundan sonra Padişah, Damat Ferit Paşa ile iki saat süren bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Damat Ferit Paşa kararın padişaha ait olduğunu ne isterse yapabileceğini söylemişti.⁴³⁷ Padişah yeni sadrazamlık makamı için arayışa geçmiş ve bizim “*son fişeğimiz*” dediği Tevfik Paşa’yı son Osmanlı sadrazamı olarak göreve getirmişti.

Damat Ferit Paşa hükümetlerinin Millî Mücadele açısından önemi oldukça büyüktür. Damat Ferit bir defa İttihat ve Terakki düşmanıydı. Bu düşmanlığı o kadar ileri derecedeydi ki vatan müdafaasının dahi önüne geçmişti. Diğer yandan kendi içine düştüğü hezeyan Paşa’nın hatalı kararlar vermesine neden olmuştu. Hatta öyle kararlar verdi ki vatan hainliği ile suçlanır noktaya kadar geldi. Kendi iktidarı esnasında Kuvayı Miliye’ye karşı takındığı tavır aldığı önlemler düşmanlık derecesindeydi. Damat Ferit Paşa’nın istifasıyla birlikte Anadolu-İstanbul ilişkisi yeniden düzelmeye başlamıştı. Tabii olarak tam manasıyla bağlantılar sağlanamasa da artık düşmanlık derecesinde değildi.

⁴³⁴ H. Özkan, s.200.

⁴³⁵ **Vakit**, 18 Teşrinievvel 1920, no:1027

⁴³⁶ Hatice Çelik, “*Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa (1845-1936)*”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** (Vol.5), S.14, 451-468.

⁴³⁷ H. Çelik, “**Son Sad.....**” s. (460)

Kurulan Tevfik Paşa kabinesi ilişkileri düzeltme noktasında gayret sarf ediyor, buna paralel olarak Anadolu’da askeri güçler ve başarıların elde edilmesi BMM’yi siyasi arenada güçlü bir konuma yükseltiyordu.

Kurulan Tevfik Paşa Kabinesi: Sadrazam; Tevfik Paşa, Dahiliye Nazırı; Ahmet İzzet Paşa, Bahriye Nazırı; Salih Paşa, Hariciye Nazırı; Sefa Bey, Harbiye Nazırı; Ziya Paşa, Adliye Nazırı vekâleten; Hüseyin Kazım Bey, Şuray-ı Devlet Reisi; Mustafa Arif Bey, Maliye Nazırı; Raşit Bey, Maarif Nazırı; Reşit Paşa, Ziraat ve Ticaret Nazırı; Hüseyin Kazım Bey, Nafia Nazırı; Abdullah Bey, Şeyhülislam Nuri Efendi Efka-ı Hümayun vekaleten; Nuri Efendi’den oluşmaktaydı.⁴³⁸ Kabineye genel olarak bakıldığı zaman Anadolu ile uyum gösterecek kişilerden oluşması da tesadüf değildi. Dolayısıyla Tevfik Paşa kabinesinin Anadolu ilişkileri olumlu bir gelişme gösterecekti.

Bütün bu olan bitenden sonra İtilaf Devletleri Sevr’i yeniden düzenlemek için yeni bir konferans kararı aldı. Türkiye ve Yunanistan tarafı toplanacak olan bu konferansa davet edilmişlerdi. Yalnız davet ilk etapta İstanbul hükümetine yapılmış eğer TBMM katılmak isterse Osmanlı delegasyonu içinde üye gönderebileceği bildirilmişti. Tevfik Paşa bu daveti aldıktan sonra zaman kaybetmeden TBMM bildirdi. Lakin TBMM, 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilatı Esasiye Kanunu’nu yayınlamıştı. Yayımlanan kanun anayasa hükmündeydi ve dolayısıyla TBMM’nin farklı bir hükümet olduklarını ilan ediyordu.⁴³⁹

Diğer yandan M. Kemal Paşa, Tevfik Paşa’ya çektiği cevabi telgrafta: *“Konferansa katılacak delegelerin doğrudan TBMM tarafından belirlenmesi gerektiğini ve İtilaf Devletleri’nin doğrudan TBMM’yi davet etmesi halinde konferansa katılım sağlana bileceğini”* anlatmıştı.⁴⁴⁰

Yine telgrafın devamında M. Kemal Paşa konferansa katılacak delegelerin yalnızca TBMM hükümeti içerisinde seçilmesini ve konferans esnasında sözün

⁴³⁸ **Vakit**, 22 Teşrinievvel 1920, no:1031

⁴³⁹ Adnan Sofuoğlu-Seyfi Yıldırım, “1921 Londra Konferansında Türk Diplomasisi: Sadrazam A. Tevfik Paşa’nın Sözü Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilcilerine Bırakması Meselesi” **Bellekten**, S.79(284), s.351-382.

⁴⁴⁰ M.K. Atatürk, s.427.

TBMM temsilcilerine bırakılmasını herhangi bir ikiliğin mücadeleye zarar vereceğini açıklamıştı.⁴⁴¹

Bundan sonradır ki Tevfik Paşa Ahmet İzzet Paşa ve İcra Vekiller Heyeti Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) arasında bir dizi telgraflaşma yaşanmıştı. Sonunda TBMM heyetinin katılımı faydalı görülmüştü.⁴⁴²Daha sonra TBMM ilk hariciye vekili kabul edilen Bekir Sami Bey (Kunduh) başkanlığında bir heyet oluşturulmuş, resmi davet İtalyan dışişleri bakanı Kont Sforza tarafından tebliğ edildikten sonra Roma üzerinden Londra'ya gönderilmişti.⁴⁴³

Diğer yandan İstanbul tarafından ise Tevfik Paşa baş delege olarak gönderilmişti. 21 Şubat'tan itibaren konferans görüşmeleri başlamıştı. Konferansta İtilaf Devletleri, Sevr Antlaşması'nı ufak tefek değişikliklerle yeniden kabul ettirme derdine düşmüşlerdi. Ankara Heyeti'nin amacı ise Misak-ı Milliye ve Türk tarafının haklı mücadelesini dünya kamuoyuna duyurmak.⁴⁴⁴

Konferansta Tevfik Paşa üzerine düşeni yapmış ve “*söz Türk milletinin temsilci olan TBMM hükümetinindir*” diyerek sözü TBMM temsilcisine bırakmıştı. Bekir Sami Bey, Türk milletinin haklı direnişini uluslararası cenahta izah etmeye çalışmıştı. Konferans boyunca Türk tarafının birlikte hareketi İngilizleri oldukça sinirlendirmişti. İngiliz tarafının hedefi ikilikten faydalanmak olsa da Türk tarafı buna fırsat vermemişti. Bundan dolayıdır ki konferans sonuçsuz olarak dağılmıştı.⁴⁴⁵

Damat Ferit Paşa'nın istifasından sonra kurulan Tevfik Paşa kabinesi Anadolu ile ilişkilerin düzelmesi noktasında önemli bir artel olmuştu. Bilecik'te İstanbul temsilcileri Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa ile Mustafa Kemal Paşa 5 Aralık 1920'de bir görüşme yapmış bu görüşme sonrasında Salih Paşa ve Ahmet İzzet Paşa Ankara'ya götürülmüştü.⁴⁴⁶

İşte bu görüşme ile başlayan süreç, her iki tarafında birlikte hareket etmesine neden olmuştu. İstanbul artık kuvvetlenen TBMM'nin ve milli hareketin durdurulamayacağını farkındaydı. Sadece İstanbul değil yukarıda bahsettiğimiz

⁴⁴¹ M.K. Atatürk, s.427.

⁴⁴² M.K. Atatürk, s.431.

⁴⁴³ M.K. Atatürk, s.432-433.

⁴⁴⁴ A. Sofuoğlu-S. Yıldırım, "1921 Lond....." s352-382, vd.

⁴⁴⁵ A. Sofuoğlu-S. Yıldırım, "1921 Lond.....", s.352-382.

⁴⁴⁶ M.K. Atatürk, s.398.

gibi İtilaf Devletleri de artık bunun farkına varmışlar ve Londra Konferansı süreci başlamıştı. Tevfik Paşa kabinesi Anadolu ile ilişkiler noktasında daha olumlu ve akıllıca hareket etmiş ve bunun sonrasında her iki yapı birlikte hareket edebileceklerini de anlamışlardı. Konferans her ne kadar sonuçsuz dağılsa da artık önemli olan TBMM'nin İtilaflar tarafından resmen tanınmış ve muhatap alınmış olmasıydı.

Konferans dağıldıktan sonra katılımcılar ülkelerine dönmüş, Tevfik Paşa ise bir diplomasi trafiği içerisine girmişti. İngiltere başbakanı Lloyd George'ye bir nezaket ziyareti düzenlemişti. Bu ziyaret esnasında Lloyd George Tevfik Paşa'ya "*Altes, Ankara'dan bu haydutlar acaba hangi yoldan inlerine dönecekler*" gibi bir söz kullanmıştı. Lloyd George'ye Tevfik Paşa'nın Ankara hükümetinden hoşlanmadığını zannederek böyle bir söz söylemişti. Bu cümle Tevfik Paşa'yı oldukça hiddetlendirmiş ve Paşa cevaben; "*Efendim, haydut dediğiniz bu kişiler yurtlarını var güçleri ile müdafaa eden saygıdeğer vatanseverlerdir. Haydut değildirler*" karşılığını vermişti.⁴⁴⁷

Tevfik Paşa hükümet kurduktan sonra Ankara ilişkilerini düzenli tutmaya gayret etmişti. Gerek Londra Konferansı esnasında gerekse sonrasında ilişkilerin olumlu seyretmesine dikkat etmişti. Lloyd George'ye verdiği bu cevapta da Ankara hükümetine karşı takındığı tavrı göstermekteydi.

Tevfik Paşa, İstanbul'a döndükten sonra padişah ile bir görüşme yapmıştı. Padişah Tevfik Paşa kabinesinin halk tarafından olumlu karşılanmasından memnundu. Lakin M. Kemal Paşa'nın yükselmesi noktasında huzursuzdu. Ona göre M. Kemal kendi karşısında güç kazanıyor, iktidarını tehlikeye düşürüyordu.⁴⁴⁸

Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'ndaki tutumu padişahı rahatsız etmişti. Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa'nın Ankara dönüşü hükümete girmemeleri de Tevfik Paşa hükümetini sarsmıştı. Ayrıca İngilizlerin bu yakınlaşmadan ve padişahın, Tevfik Paşa'ya karşı tavrından dolayı hükümete karşı sert tavır almasına aynı zamanda halka baskı uygulamasına neden olmuştu. İngilizler İstanbul'da astığı sokak başı ilanlarında "*her kimin üzerinde, karyesinde, hanesinde silah bulunursa*

⁴⁴⁷ Nurten Çetin, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Konya2011, (Doktora Tezi), s.492.

⁴⁴⁸ Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İstanbul 2006, s439-440.

kurşuna dizilecektir.” Tarzındaki ilanların yanında İstanbul’un her bölgesinde halka uygulanan baskı ve hakaretimiz davranışlarda artış göstermişti.⁴⁴⁹

Yine Tevfik Paşa Kabinesini yıpratmak ve düşürmek için Hürriyet ve İtilaf Fırkası da çalışmalarına hız vermişti. Fırkanın üyelerinden Mustafa Sabri Efendi, sabık Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ve Refik Cevat ve bir grup üye Hürriyet ve İtilaf Fırkası adında yeni bir teşekkül oluşturmuşlardı. Kurulan bu fırka aynı zamanda İngilizlerin desteği ile kurulmuştu. Padişah ise Londra Konferansı’nın Anadolu aleyhine eğilim göstermesi haberleri üzerine İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerine saraya çağırılmış ve ayrı ayrı görüşmeler yapmıştı.⁴⁵⁰

Bu görüşmelerde İngiliz İstihbarat Raporlarına yansımış buna göre, Londra Konferansı’nda Tevfik Paşa’nın Osmanlı haklarının savunulmasını, tamamen Ankara hükümetine bırakmasına, bu durumda Ankara’yı İstanbul aleyhine güçlendirmesi padişahı, Tevfik Paşa’ya karşı soğutmuştu. Damat Ferit Paşa ise 13 Mart’ta muhalefet önderleri ile yaptığı görüşmelerde padişahın Tevfik Paşa’ya karşı güveninin yitirdiğinden bahsetmişti. Dolayısıyla hükümetin fazla uzun süreli olmayacağını, yerine kurulacak yeni hükümeti kendilerinin kuracağı bundan dolayı kabinenin İttihatçı karşıtlarından oluşturulması gerektiğinden bahsediyordu.⁴⁵¹

Londra Konferansı’ndan sonra Tevfik Paşa Hükümeti’ne karşı tavırlar oldukça sertleşmişti. Hükümetin uzun süreli olacağı düşünülmüyordu. Diğer yandan Tevfik Paşa Hükümeti’nin kurulmasından sonra Anadolu’ya kaçırılan silah sayısı da artmaya başlamıştı. Bundan dolayı İngilizler Harbiye Nazırı Ziya Paşa’yı sert bir dil ile uyarılmıştı. Ziya Paşa ise bu uyarıyı pek dikkate almamış sadece özür dilemekle yetinmişti.⁴⁵²

Oluşan bu baskılar ve olumsuz tavırlardan sonra Tevfik Paşa kabinesinde değişiklik yapmaya karar vermişti. Yeni kabinede Hariciye Nazırı; Ahmet İzzet Paşa, Bahriye Nezareti; Salih Paşa, Dahiliye Nezareti; Ali Rıza Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezareti; Ziya Bey, Evkaf ve Maliye Nezaretine vekâleten, Ticaret ve Ziraat Nazırı; Kazım Bey, Maarif Nezaretine, Şuray-ı Devlet Reisi Mustafa Arif Bey

⁴⁴⁹ N. Çetin, s.495-496.

⁴⁵⁰ N. Çetin, s.496-497.

⁴⁵¹ N. Çetin, s.497.

⁴⁵² N. Çetin, s.498-499.

vekaleten getirildi. Yapılan yeni değişiklikten sonra hükümetin temel politikasının barış antlaşmasını sağlamak olduğu da açıklanmıştı.⁴⁵³

Tevfik Paşa iktidara geldiği günden itibaren Anadolu ile ilişkileri olumlu tutulmaya çalışmıştı. Bu doğrultuda Damat Ferit Paşa döneminde birçok acımasız kararlara imza atan I numaralı Divan-ı Harb-i Örfi Reisi Mustafa Paşa (Nemrut) görevden alınmıştı.⁴⁵⁴

Bunun ile de yetinilmemiş görevden alınan Nemrut Mustafa Paşa ve Divan-ı Harbi Örfi üyelerinin Erkan-ı Divanı Harp'te yargılanmasına başlanmıştı. Diğer yandan bu mahkemenin verdiği bütün kararlara karşı temyiz yolu açılmış ve bütün kararlar temyize gönderilmişti. Ayrıca Damat Ferit Paşa döneminde oluşturulan Temyiz Heyeti yeniden düzenlenmiş yerine Divanı Temyiz-i Askeri oluşturulmuştu. Divanı Harp'in verdiği bütün kararlar, Divan-ı Temyiz-i Askeri tarafından yeniden incelenecek ve üst mahkeme şeklinde karar verecekti.⁴⁵⁵ Böylelikle Damat Ferit Paşa döneminde birçok haksızlığa yol açan ağır kararlar veren bu mahkemenin de Kuvayı Milliyeciler üzerinde oluşturduğu baskı ortadan kaldırılmıştı.

Londra Konferansı'nda Anadolu temsilcisi Bekir Sami Bey ile İngilizler arasında esir değişim antlaşması yapılmıştı. Lakin bu antlaşmadan kaynaklı olarak çeşitli olumsuzluklar çıkmıştı. Antlaşmada Türk tarafı bütün esirleri bırakırken İngilizler bazılarını bırakacaktı. Bu da kabul edilebilir bir antlaşma değildi. Zaten Bekir Sami Bey döndükten sonra yaptığı bazı antlaşmalardan dolayı bunlar arasında İtalya ile imzaladığı kapitülasyonvari antlaşmada vardı. Bu antlaşmalardan dolayı Bekir Sami Bey istifa etmek zorunda kalacak yaptığı antlaşmalarda geçersiz kabul edilecekti.

İşte bu tutsak antlaşmasının değişmesinden dolayı İngilizler bir hayli öfkelenmişti. Türk limanlarını abluka etmek ve Yunanlılara açıktan yardım tehdidinde bulunmuşlardı. İngilizlerin bu tutumuna karşı Fransız ve İtalyan tarafı kendi menfaatleri doğrultusunda Anadolu'yu el altından destekliyordı. Bundan dolayı Rumbold, Lord Curzon'a çektiği telgrafta

⁴⁵³ N. Çetin, s.501-502.

⁴⁵⁴F. Ata, s.275.

⁴⁵⁵ N. Çetin, s.507.

“Fransa ve İtalya Ankara’da aşırı eğilimlilerin zaferinden yararlanarak Mustafa Kemal ile görüş birliğine varırlarsa, tek yasal yönetim olarak Padişah’ın yetkisini desteklememiz kendi çıkarlarımız yararına olacaktır. Dolayısıyla, İstanbul ile Ankara hükümetleri arasındaki farkı sürdürmeli ve her iki hükümet de birleşirse, Ankara hükümetinin ortadan kalkarak Padişah hükümetinin varlığını sürdürdüğü izlenimini vermeliyiz” demişti.⁴⁵⁶

II. İnönü zaferinden sonra yaşanan bu gelişmelerin devamında İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 23 Mayıs’ta Padişah ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Padişah, İstanbul ve çevresinde yaşanan Yunan zulmüne değinmiş Rumbold ise yaşanan olayların vahametini kabul etmiş, İngiliz hükümetinden bölgede incelemelerde bulunması için bir komisyon talep ettiğini de eklemişti. Yine Padişah, Ankara önderlerimin çıkardığı olaylara değinmiş Bolşeviklerden aldıkları yardımlardan bahsederek Bolşeviklerinde hem Avrupa hem Osmanlı için durdurulması gerektiğini söylemişti. Yine Yunanlıların İzmir ve Trakya’da kalmalarının Türk halkı için büyük bir yara olduğunu bu bölgenin boşaltılması gerektiğini de eklemişti.⁴⁵⁷ Vahdettin, Rumbold görüşmesinden sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığı Yetkilisi W.S. Edmonds, 1 Haziran’da şu açıklamayı yapmıştı:

“Şimdiki komplikasyonlar sona erdiğinde Padişahın görevinde kalacağını tahmin etmek olanaksızdır. Görevde kalırsa değerli bir dost olabilir. Bu arada, Türkler iki hükümetin varlığından yarar sağlıyorlar. Ankara, Bolşevik yardımıyla bize meydan okurken, İstanbul, Bolşevik hayaletini öne sürerek İngilizlerden yardım ve ılımlı ayrıcalık hakları istiyor. Gerçekte, Türkler, Bağlaşıklarla Bolşevikleri birbirine karşı koz olarak kullanıyor.”⁴⁵⁸

Başka bir İngiliz yetkili ise şunları söylemekteydi. “İki hükümetli oyun Londra Konferansı’nda başarılı olmuştur ve yine yararlı olabilir; ancak Padişah’ın ve onun Dışişleri Bakanı’nın görüş ve demeçleri Ankara’nın bilinmeyen yönü dolayısıyla dikkate alınamaz.”⁴⁵⁹

Bazı İngiliz yetkililer Ankara ve İstanbul arasındaki bu durumu oyun olarak değerlendiriyorlardı. Oysaki iki hükümet arasında görüş farklılıkları olduğu gibi Padişah ile Ankara arasında hiç iyi değildi. Çünkü Padişah, Ankara’yı kendisine rakip olarak görüyor hatta saltanatının sonunu getireceklerine inanıyordu. Tahtını

⁴⁵⁶Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara 2010, s137-138

⁴⁵⁷ Salahi R. Sonyel, s.138-139.

⁴⁵⁸ Salahi R. Sonyel, s.139.

⁴⁵⁹ Salahi R. Sonyel, s.140.

sağlamlaştırmak için Ankara hükümetini ya kendi egemenliği altına almayı ya da ortadan kaldırmayı hedefliyordu.

Diğer yandan İtilaf Devletleri bu şekilde Anadolu'yu hükümetine boyun eğdiremeyeceğinin farkına varmıştı. Onlara göre yapılması gereken şey Anadolu Hükümeti'nin bir savaşta yenilmesi ve tamamen ezildikten sonra masaya tekrardan çekilmesi idi. Bunun içinde Yunan hükümetini hareketlendirmişlerdi.

7 Temmuz'da Yunan Kralı Konstantin İzmir'de bir savaş konseyi toplamış konseyde alınan karara göre Anadolu Hükümeti Ankara'ya kadar sürülecek, gerekirse Ankara'dan da çıkarılacaktı. Bu doğrultuda Yunan ordusu 11 Temmuz'dan itibaren ileri yürüyüşe geçmişti. 13 Temmuz'da Afyonkarahisar işgal edilmiş, 16 Temmuz'da Eskişehir ve Kütahya alınmıştı. Yunan ileri harekâtı İstanbul'da ve Yunanistan'da büyük etki yapmıştı. Yunanistan'da dini törenler düzenlenmiş İstanbul'da ise Anadolu karşıtı çevreler Anadolu hükümeti tamamen ezilirse İstanbul'da bir hükümet darbesi olacağından bahsediyordu.⁴⁶⁰

Bu doğrultuda İngiliz Yüksek Komiser Vekili Frank Rattigan 21 Temmuz'da Lord Curzona gönderdiği gizli telgrafta şöyle diyordu:

“Oldukça gizli ama güvenilir bir kaynaktan öğrenmiş olduğuma göre, Kemalist güçleri yenilgiye uğratılırsa, burada (İstanbul'da) bir hükümet darbesi yapılacaktır. Görünürde bu plana göre, erkteki kabinenin Kemalist yanlısı tüm üyeleri, aralarında Sadrazam ve Dışişleri Bakanı (Tevfik ve İzzet Paşalar) olmak üzere tutuklanacak ve Damat Ferit'in Sadrazamlığı altında yeni bir kabine kurulacaktır. Padişahın da bu planı desteklediği bildirilmektedir. Böylelikle, Kemalistlerin saygınlığı kırılınca, Bağlaşık yanlısı bir yönetim, buradaki ve Anadolu'daki ılımlıları pekiştirerek Bağlaşık Devletlerle adil bir uzlaşma pazarlığına girişecektir.”⁴⁶¹

Yunan ilerleyişinden sonra paniğe kapılan İstanbul Hükümeti Temsilcisi İzzet Paşa, yönetimin korkularını dile getirmiş İngilizlerin düşmanca davranışlarından bir an önce vazgeçilmesini istemişti. İzzet Paşa'nın bu isteğini İngiltere'ye bildiren General Harrington “*Korku içindedirler ve ivedilikli davranıyorlar*” demişti. Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey İngiliz Yüksek Komiseri Rumbol'da, Ankara'nın

⁴⁶⁰ Salahi R. Sonyel, s.141.

⁴⁶¹ Salahi R. Sonyel, s.142.

Misakı Milliden vazgeçmeyeceğini ve bu doğrultuda direneceğini bildirmişti. Rumbold ise Ankara'nın Yunan başarısını hazmetmesi gerektiğini söylemişti.⁴⁶²

Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar çekilen Türk ordusu bundan sonra yeniden düzenlenecek ve yapılandırılacaktı. Bunun yanı sıra birçok önemli kararda alınacaktı. Eskişehir-Kütahya Savaşları'ndan sonra meclis içinde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefette artmıştı. Dolayısıyla ordunun başına geçmesi ve sorumluluğu alması isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa meclisten çıkarılan bir yasa ile üç aylığına *başkomutanlık* yetkisini kabul etmiş ve başkomutanlık yetkisi ile 7 Ağustos'ta Tekalifi Milliye adındaki emirlerini yayınlamıştı. 22 Ağustos -13 Eylül tarihleri arasında çok kanlı geçen Sakarya Muharebesi, Türk ordusunun zaferi ile neticelenmişti. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın *başkomutanlık* yetkisi uzatılmış ve meclis tarafından *Gazi ve Mareşallik* unvanı verilmişti.

Diğer yandan 1921 yılının mayıs ayından itibaren Türk tarafının Fransa ile barış arayışı içerisinde olduğu görülmekteydi. Fransa'nın Kilikya Bölgesinde ve diğer işgal bölgelerinde karşılaştığı zor durum Fransızlar tarafından da tartışmalar başlatmıştı. Bundan dolayı TBMM, Nihat Reşit Bey'i Paris'e göndermiş diplomatik temaslar ve baskılar sonuç vermişti. Fransa Faranklin Bouillon'u 13 Haziran'da temaslarda bulunması için Ankara'ya göndermişti.⁴⁶³

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın da katıldığı görüşmelere Mustafa Kemal Paşa'da dâhil olmuştu. Bu görüşmelerde Misakı Milli sınırları temelinde çeşitli taleplerde bulunulmuştu.⁴⁶⁴

Bundan sonradır ki Frank Boullion Paris'e dönmüş ve Fransız tarafı antlaşma şartlarını tartışmaya başlamıştı. Sakarya Savaşı, Fransızları bir müddet bekletse de zaferin Türkler lehine sonuçlanmasından sonra Boullion tekrar Ankara'ya gelmiş 24 Eylül'den itibaren görüşmelere başlamıştı. Bundan sonra Ankara Antlaşması imzalanmış ve Fransızlar Anadolu'yu boşaltmaya başlamışlardı.⁴⁶⁵

⁴⁶² Salahi R. Sonyel, s.144.

⁴⁶³ **Aktürk'ün Milli Dış Politikası, 1919-1923**, C.I, Ankara 1994, s337-338.

⁴⁶⁴ Mustafa Yahya Metintaş, "*Suriye Coğrafyasında 1919- 1921 Döneminde Siyasal ve Sosyal Olaylar ve Türkiye- Fransa İlişkileri*", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 4, S. 1 Bilecik 2019, s. 105.

⁴⁶⁵ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, ANKARA 1981 s.232-251.

Görüldüğü gibi sahada kazanılan askeri başarılar masada da Türk tarafının elini güçlendiriyordu. İstanbul'da İtilaflarca oluşturulan işgal yönetiminde Fransa ile İngiltere arası zaten açılmaya başlamıştı. Fransız tarafı İngiltere'nin kendilerini aldattığını düşünüyordu. Diğer yandan Anadolu'da başlayan mücadele Fransız tarafını zorunlu barış görüşmelerine kadar getirmişti. Güney Cephesi'nde halkın direnişi Fransızlara bölgede kalıcı olamayacaklarını göstermişti. Bundan dolayı Fransa, Sakarya Savaşı'nın da kaybedilmesiyle birlikte akılcı bir dış politika takip ederek Ankara hükümeti ile antlaşma masasına oturmuştu.

Yine İngiltere Genelkurmayı Sakarya Savaşı sonrası hazırladığı raporunda *İnisiyatifin kesinlikle Türklere geçtiğinden* bahsetmekteydi.⁴⁶⁶

İngiltere Genelkurmayı 21 Ekim tarihli raporunda Mustafa Kemal'in iki ihtimal dahilinde hareket edebilirliğini yazıyordu. Birincisi İstanbul üzerine gelmesiydi ki, bu biraz riskliydi çünkü Türk ordusu iki ateş arasında kalabilirdi. Diğer ihtimal ise Musul'a ilerlemesiydi. Bu daha güçlü bir ihtimal olarak görünüyordu.⁴⁶⁷

Yunan ordusunun Sakarya başarısızlığı İngiltere içerisinde Llyod George'nin Anadolu politikasına karşı çıkanları da harekete geçirmiş ağır ağır sesler yükselmeye başlamıştı. Bunların başında da Hindistan Dışişleri Bakanı Mr. Montagu geliyordu. Montagu, İngiltere Dışişleri Bakanlığını sert bir dil ile eleştirmiş İngiltere'nin Ankara'da temsil edilmemesi *felaket sonuçlar doğuruyor* demişti. Diğer yandan İngiltere'nin Ankara'da temsilcisi yoktu. Buna karşılık Fransa ve İtalya'nın Ankara'da yarı resmi temsilcilikleri vardı. Dolayısıyla Ankara ile ilişkilerini düzeltmeyen sadece İngiltere kalmıştı.⁴⁶⁸

Mr. Montagu'nun bu politikasından dolayı 1 Ekim'de Hindistan Genel Valiliği gönderdiği telgrafta şöyle diyordu;

“Majestelerinin Hükümeti ileri bir adım atabilir ve barış şartlarının, özellikle Trakya ve İzmir'e ilişkin şartların yumuşatılmasında Türkiye'ye yardım edebilirse bunun hemen I/ Hindistan'da sonucu görülecektir. Dışarda, özellikle Afganistan'da da Bolşevizm'e en etkili bir darbe olacaktır... Hatta Türkiye'ye karşı cömertçe bir jest,

⁴⁶⁶ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, İstanbul 1972, s.234.

⁴⁶⁷ B.N. Şimşir, s.253.

⁴⁶⁸ B.N. Şimşir, s.255.

Orta Asya'da İngiltere'ye karşı Müslüman kaynaşmasını yatıştırmaya kadar gidecektir. Ve halen Hindistan'da, Afganistan'da ve sınırda karşılaştığımız güçlükleri göz önünde tutarak, bu telkinlerin Majestelerinin Hükümeti'nce olumlu şekilde dikkate alınmasını ısrarla rica ederim.”

Bu telgraftan sonra Montagu kendisi de bir yazı hazırlayarak İngiltere hükümetine sundu. Ortadoğu'da barış sağlanıncaya kadar Hindistan'da yaşanacak olayların ve kaynaşmaların ciddi boyutlara ulaşabileceğinden bahsetmişti.⁴⁶⁹

Diğer yandan 20 Haziran'da Salih Paşa, Roma'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektubunda barış görüşmeleri noktasında harekete geçilmesi gerektiğinden bahsetmişti. Mustafa Kemal Paşa buna karşılık ise “*Hükümetimiz barış teşebbüsünde herhangi bir fayda görmemektedir*” cevabını vermişti. 1 Eylül'de Padişah, Tevfik Paşa'ya “*arabuluculuk isteği ile müttefiklere yaklaşmanın zamanı geldiğini*” söylemişti. Ama Ankara'nın tavizsiz tutumundan dolayı Padişah “*elim kolum bağlı*” karşılığını vermişti. Son tahlilde 19 Eylül'de İstanbul Hükümeti barış teşebbüsü için toplanmıştı. Bu toplantıda Sadrazam Tevfik Paşa barış görüşmeleri için resmi olarak müttefiklere yaklaşılması gerektiğini söylemişti. Sadrazam Paşa Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları şartıyla Trakya bölgesinin Yunanlılara verilebileceğini savunmuştu. Hükümetin diğer üyeleri İzzet, Ali Rıza ve Ziya Paşalar bu görüşü kabul etmemişler, Sadrazam ise kendi görüşünde ısrarcı olmuştu. İstanbul Hükümeti'nin bu tutumuna karşı 24 Eylül'de Mustafa Kemal şöyle karşılık vermişti:

“Barış görüşmelerinin zamanı değildir. Kahraman ordumuz zafer kazanmıştır, Yunanlılara ve Müttefiklere kendi şartlarımızı kabul ettirebilecek durumdayız. Bu şartlar, Yunanlıların İzmir'le Trakya'yı tamamen boşaltmalarını ve Müttefiklerin İstanbul'la Anadolu'yu terk etmelerini de kapsayacaktır”⁴⁷⁰

Sakarya Zaferi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa, Ankara'nın elde ettiği prestiji ve gücü kaybetmek istemiyordu. Aynı zamanda İngiltere'nin Anadolu'nun istediği gibi Misakı Milli çerçevesinde bir antlaşma imzalaması öngörü olarak uzak görünüyordu. Bunun mümkün olabilmesi için Yunanlıların Anadolu'da kesin bir yenilgiye uğratılması gerekiyordu. Diğer yandan Ankara hükümeti 13 Ekim 1921 tarihinde Kafkas Hükümetleri ile Kars Antlaşması'nı ve 20 Ekim'de de Fransa ile Ankara Antlaşması'nı imzalamıştı. Ankara'nın Fransa ile yaptığı Ankara Antlaşması müttefikleri bölmesi açısından oldukça karlıydı. Çünkü müttefikler açısından cephe gittikçe daralıyordu.

⁴⁶⁹ B.N. Şimşir, s.256-257.

⁴⁷⁰ B.N. Şimşir, s.259-260.

4 Kasım 1921 tarihinde İstanbul Hükümeti, Ankara Hükümeti'nden önemli konuları görüşmek için bir temsilci istemişti. Temsilci olarak Albay Süleyman Sırrı, Ekim sonunda İstanbul'a gönderildi. Bu görüşmelerin ana konusu İstanbul Hükümeti'nin yetkisi, padişahın durumu, Türkiye'yi barış konferansında temsil edecek heyetti. Ankara'nın tutumunu şu doğrultuydu; Barış için İstanbul Hükümeti bugüne kadar başarısız olmuştur. İstanbul Hükümeti, Padişah ile Ankara arasında sadece bağ kurmakla kalmıştı. Ankara, Fransa ile antlaşma imzalamış İtalya ile de antlaşmak üzeredir. Bundan dolayı İngiltere ile müttefiklerinin bağı kesilmişti. Yine eğer Türk sorunu ile alakalı Avrupa'ya bir kurul gönderilecekse bu TBMM tarafından gönderilmelidir. Eğer Padişah durumda ısrarcı olursa hem Padişah için hem de İstanbul Hükümeti için tehlikeli sonuçlar ortaya çıkabilir uyarısı da yapılmıştı.⁴⁷¹

Ayrıca Süleyman Sırrı, Damat Ferit yönetimleri döneminde çıkarılan kanunlar hakkında da başvuruda bulunmuştu. Padişah bu konu da çıkarılan fermanların halifenin askeri gücüne karşı muhalefet edenler için çıkarıldığını, halifenin o dönemde askeri gücü olmadığı için fermanın zaman aşımına uğradığını, bundan dolayı da ulusçuları yönetimi tanıyıcı bir ferman çıkarmanın gereksiz olduğunu söylemişti. Bundan sonra Süleyman Sırrı Bey, Ankara'ya hareket etmiş ve yeni bir heyetinde gönderileceğini söylemişti.⁴⁷² İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 26 Kasım'da dışişleri bakanlığına gönderdiği bildiriye İstanbul'da ki bakanların Ankara yönetimine gittikçe daha fazla boyun eğdiklerini bildirmişti.⁴⁷³

İngilizlerin 22 Kasım-5 Aralık tarihli istihbarat raporunda ise Padişah ile Ankara arası daha da kötüleşmekteydi. Daha önce Sırrı Bey'in ilettiği dilekleri İstanbul yetersiz bulmuştu. Sırrı Bey İstanbul'a tekrar gelmiş Ankara'nın dileklerini yinelemiş, Padişah bu dileklere yine olumsuz cevap verirse Ankara'nın padişahı değiştirme tehdidinde bulunmuştu. Bunun üzerine Padişah kabinede yeniden değişiklik yapmayı düşünmeye başlamıştı. Damat Ferit yandaşları kolları sıvamış, yeni kabineyi Damat Ferit Paşa'nın kuracağına inanıyorlardı. Fakat İngilizler aynı fikirde değildi. Onlara

⁴⁷¹ S. R. Sonyel, s.148-149.

⁴⁷² S. R. Sonyel, s.150.

⁴⁷³ S. R. Sonyel, s.151.

göre kabineyi Mahmut Muhtar Paşa veya Ali Rıza Paşa kurabilirdi.⁴⁷⁴ Lakin beklenen olmadı ve Sadrazam Tefvik Paşa saltanat kaldırılana kadar Osmanlı Devleti'nin sadrazamlık makamını işgal edecek ve son Osmanlı sadrazamı olarak tarihe karışacaktı.

Diğer yandan Türk ordusunun başarısı gün geçtikçe halk tarafından desteği de artırıyordu. İnönü Savaşları ile başlayan süreç ve Sakarya Zaferi birçok siyasi noktada TBMM'nin önünü açmış elini güçlendirmişti.

Sakarya Zaferi'nden sonra çeşitli temaslar görülmeye başlasa da TBMM ve Mustafa Kemal Paşa, Yunan ordusunun kesin yenilgiye uğratılmadan Misakı Milli kapsamında bir antlaşmanın yapılamayacağına inanıyordu. Dolayısıyla ordu yeniden hazırlanmaya başlamıştı. Bir yandan da diplomatik girişimler yapılıyor. Kars Antlaşması, Ukrayna – Dostluk Antlaşması, Ankara Antlaşması gibi antlaşmalarla TBMM kendisini siyasi güç olarak ilan ediyor ve Osmanlı Devleti'nin tek siyasi gücü olduğunu deklare ediyordu.

Türkiye'nin kaderinde TBMM tek hâkim güç noktasına doğru çıkarken İstanbul Hükümeti gün be gün zayıflıyordu. Burada TBMM'nin gerek askeri başarısı ve gerekse yaptığı siyasi manevralar oldukça etkiliydi. İstanbul, TBMM ile bir noktada TBMM ile eşit hareket etmeye çalışsa da artık milletin sözüne boyun eğmek zorundaydı. Millet kendisini idare edecek tek yetkili güç olarak TBMM'yi seçmiş görünmekteydi. Sakarya Zaferi'nden sonra orduya katılımların artması da bunu göstermekteydi. Gerek Tekalifi Milliye emirlerine milletin verdiği destek, gerekse de canı kanı pahasına asker yazılmaya başlaması TBMM'ye olan güvenin ne derece arttığının açık göstergesiydi.

Sakarya Zaferi'nden sonra yapılan bir dizi antlaşma TBMM'nin elini oldukça güçlendirmişti. İtilaf Devletleri arasında özellikle Fransa'nın TBMM ile bir antlaşma yapması İtilaf Devletleri'nin birlikteliğinin sonunun geldiğini işaret ediyordu. Zaten Mondros Mütarekesi'nin uygulanışı yani işgal edilecek kilit bölgelerin İngilizler tarafından alınması hatta Birinci Cihan Harbi esnasında yapılan gizli antlaşmalarda İngilizlerin aslan payını alması zaten Fransa'yı oldukça etkilemişti. Mütarekeden sonra da işgal bölgelerinde yaşanan olaylar ve Fransızların işgal bölgelerinde yaptığı hatalar buna mukabilde halkın gösterdiği sert tepki, Fransa'nın umutlarını bitiriyordu. Son tahlilde Yunan ordusunun Sakarya yenilgisi ve Türk ordusunun kendisini ispat etmeye

⁴⁷⁴ S. R. Sonyel, s.152.

başlaması Fransızlara geç olmadan bir şeyler yapma olanağı sağlamıştı. Yapılan Ankara Antlaşması'nda Fransa'ya çeşitli tavizlerde verilmişti.

İngiltere ise içerdeki işgal komutanlarının ve bazı siyasetçilerin eleştirilerine hala kulağını tıkamış görünüyordu. Özellikle W. Churchill ve Lord Montagu gibi önemli İngiliz devlet adamları, Lloyd George hükümetinin yaptığı hataları yüksek sesle eleştirmeye başlaması L. George yönetimini zor durumu düşürmekteydi. Diğer yandan İngiltere Anadolu'da Truva atı olarak kullanmak istediği Yunan ordusunun peş peşe yenilgiler almasını önleyememişti. Türkiye'den giden istihbarat raporlarında dahi içerde halkın her geçen gün TBMM'ye olan güveninin ve desteğinin arttığı bildirilmekteydi.

TBMM kendi durum değerlendirmesini yapmış çok geçmeden barış arayışı yani bir yoklama yapmak için Yusuf Kemal Bey'i Avrupa'ya gönderme kararı almıştı. İstanbul Hükümeti ise bazı konularda direnmeyi seçiyordu. Özellikle milletin yani TBMM'nin değil de Padişah ve hükümetlerinin söz sahibi olması noktasında ısrarcı görünüyorlardı.

İtilaf Devletleri, Türk-Yunan savaşının bu noktaya evirilmesinden sonra bir çözüm arayışı içine girdiler. Bundan sonra 1922 yılının başlarında Paris'te ikinci bir konferans düzenleme çalışmaları başlatılmıştı. Konferans kararı alındıktan sonra 25 Ocak tarihinde Tevfik Paşa ile görüşen İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold düzenlenecek konferanstan bahsetmiş, Tevfik Paşa ise düzenlenecek olan konferansa karşı ilgilerini açıklamıştı. Tevfik Paşa, konferansta Osmanlı Heyeti'ne zorla kabul ettirilecek bir antlaşmanın olamayacağını, konferans ve antlaşma şartlarının kendilerine daha önceden bildirilmesi gerektiğini belirtmişti. Yine Anadolu ve Mustafa Kemal için ise eğer adil şartlar teklif edilirse Mustafa Kemal ve TBMM buna yanaşmazsa yalnız kalacaklarını da Rumbold'a belirtmişti.

Rumbold ise Tevfik Paşa'ya kendi şartlarının ne olduğunu sormuş, Tevfik Paşa ise; Yunanlılar İzmir'de dahil olmak üzere Anadolu'yu boşaltmalarını Türkiye'nin Balkan sınırlarının genişletilmesini, diğer yandan içeride kalacak azınlıklarının haklarının da güvence altına alınacağını belirtmişti. Rumbold, Lord Curzon'a

gönderdiği raporunda İstanbul Hükümeti'nin Misakı Millî 'den daha hafif şartlara razı olabileceği izlenimine ulaştığını bildirmekteydi.⁴⁷⁵

Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa'da İtilaf Devletleri'nin bundan sonraki düşüncelerini ve emellerini öğrenmek için Yusuf Kemal Bey'i Avrupa'ya göndermeye hazırlanıyordu. Yusuf Kemal Bey, Avrupa'ya gitmeden önce İstanbul'a uğrayacak ve İstanbul'da çeşitli temaslarda bulunacaktı. Yusuf Kemal'e, Mustafa Kemal'in verdiği direktif ise, İstanbul'a vardığı zaman kabineden sadece Tevfik Paşa ile görüşmesi birde padişah ile görüşmesi noktasındaydı. Padişah ile yapacağı görüşmede padişaha “*Büyük Millet Meclisi hilafet makamını tanıyor, hilafet makamının da büyük millet meclisini tanımasını istiyor*” şeklindeydi.⁴⁷⁶

Yusuf Kemal Bey, İstanbul'a geldiği zaman ilk iş olarak sadrazam Tevfik Paşa'yı ziyaret etmişti. Ahmet İzzet Paşa'nın da bulunduğu bu ziyarette, Tevfik Paşa'ya “*Avrupa'da İstanbul Hükümeti namına da konuşa bilir miyim?*” diye sormuştu cevabi olarak Tevfik Paşa kabul etmiş, konuşabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey bir sonraki gün Fransız Generali Pelle'den, Ahmet İzzet Paşa'nın da Paris'e gideceğini öğrenmiş ve büyük bir şok yaşamıştı. İstanbul Hükümeti, Anadolu'dan habersiz çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Daha sonra Padişah ile görüşen Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal'in söylemesini istediği şeyleri iletmiş, Padişah ise hiçbir karşılık vermemişti.⁴⁷⁷

Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki bu temaları özellikle Padişah ile görüşmesi TBMM'de oldukça büyük yankı yapmıştı. TBMM, 6 Mart 1922 tarihli celsesinde aydın mebusu olan Tahsin Bey oldukça sert konuşmalar yapmıştı. Özellikle Padişahı suçlamış “*hilafet bayrağını Yunanlılara teslim etmek*” ile itham etmişti. Yine Anadolu'daki isyanları padişahın tertip ettiğini, Padişahın İngilizlerin elinde esir olduğunu, Ahmet İzzet Paşa'nın Ankara'daki tutumu ile İstanbul'daki tutumunun bir olmadığını, Yusuf Kemal Bey'in kandırıldığını belirtiyordu. Yine devamla, Ahmet İzzet Paşa'nın General Harrington'un tavsiyesiyle Londra'ya gitmek istediğini amacının ise gerçek temsilcinin kendisi olduğunu dünyaya kabul ettirmektir. Ayrıca Harrington, Ahmet İzzet Paşa'yı

⁴⁷⁵ Salahi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C. II, Ankara 2008 s. 1485.

⁴⁷⁶ S. Selek, C.II, s.702.

⁴⁷⁷ S. Selek, C.II, s.703.

kullanıyordu. Dünyaya Türkler kendi aralarında anlaşamayan bir millet imajını vermek istediğini söylüyordu.⁴⁷⁸

Yine Kara Hisar Mebusu Şükrü Bey, İzzet Paşa Hükümeti'nin ve Padişah'ın Millî Mücadele'ye karşı olan tavrını hainlik olarak değerlendiriyor, Yusuf Kemal Bey'in gönderilmesini eleştiriyordu. Yine İstanbul'a gönderilen heyetin mecliste neden kararlaştırılmadığını ve oya sunulmadığını da söylüyordu.⁴⁷⁹

Aynı oturumda Fevzi Paşa ise heyetin Avrupa'ya gitme nedenini *Misakı Milli*yi açıklamak olarak yorumluyor ve devamında Misakı Milli dahilinde kalan İstanbul'da bir hilafet makamının bulunduğunu ve buraya uğramak durumunda olduğunu aksi takdirde Avrupa'da halifenin tanımadığı bir heyetin olacağı bununda milli davaya zarar verebileceğini belirtiyordu. Yine Türkler arasında ikilik çıkabileceğinin ve bunun önüne geçilmesi için yapılmış bir hamle olduğunu, milletin tek temsilcisinin de TBMM olduğunu İstanbul'un da TBMM'ye tabi olması amacıyla bir heyet gönderildiğini belirtiyordu.⁴⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa ise Yusuf Kemal Bey'in verilen görevi yerine getirmek için İstanbul'a gittiğini ve orada bulunanların entrika çevirdiğini, dolayısıyla Yusuf Kemal Bey'in bir suçunun olmadığını belirtmişti.⁴⁸¹

İstanbul'da ise Ahmet İzzet Paşa'nın İstanbul Hükümeti adına Avrupa'ya gideceği kesinlik kazanmıştı. Yusuf Kemal Bey, Tefik Paşa ile görüşmüş ve böyle ikili bir durumun olmaması milli hedeflere zarar vereceğini belirtmişti. Yine Yusuf Kemal Bey, Ahmet İzzet Paşa'ya bir mektup yazmış ve kendisinin Avrupa'ya gideceği bir sırada Ahmet İzzet Paşa'nın da böyle bir karar alması Türk tarafının bölünmüş olacağı imajını yaratacağında bahsediyordu.⁴⁸²

Ahmet İzzet Paşa Heyeti oluşturulduktan sonra amaç olarak Anadolu Heyeti ile aynı ilkeler doğrultusunda hareket etmesi ortak dil kullanması, Anadolu'nun ve

⁴⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 65-66.

⁴⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 68-69.

⁴⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 71-72.

⁴⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 3, C.18, s. 72-73.

⁴⁸² N. Çetin, s.516.

Trakya'nın işgalden tahliye edilmesi ve iadesi sağlanacaktı. Ahmet İzzet Paşa ise vatanın istiklalini sağlamak için ne gerekiyorsa yapacaklarını beyan ediyordu.⁴⁸³

Yine Ahmet İzzet Paşa hatıratlarında belirttiğine göre TBMM ile kendi isteklerinin geniş ölçüde örtüştüğü hatta Yusuf Kemal Bey'in Avrupa devletlerine karşı ve kamuoyuna söyleyeceği sözlerin kendi sözleri olacağını da kabul ediyordu.⁴⁸⁴

Tabi burada gerek mütareke dönemi İstanbul basınının gerekse İtilaf Devletleri'nin ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının manipülatif haberleri TBMM ve İstanbul Hükümetleri arasında güven problemi yaratıyordu. Zaten TBMM'nin Yusuf Kemal Bey'e karşı olan sert tavrı özellikle Tefik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey'in bir araya gelmesi ve bu görüşme sonrasında İstanbul basınının ele aldığı makalelerden kaynaklanıyordu.

Yusuf Kemal Bey'in Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği bir telgraf Ahmet İzzet Paşa'yı Londra'ya gitme fikrine iyice ikna etmişti. Ahmet İzzet Paşa'nın bahsettiğine göre telgrafa biraz hakaretvari idi. Aynı meyanda bir telgrafta iktisat vekili Celal Bey (Bayar) dan gelmişti. Bu gelişmelerden dolayı Türk tarafı ikiye bölünmüş birlikte hareket etmeleri gerekirken ayrı düşmüşlerdi.⁴⁸⁵

9 Mart 1922 tarihinde Ahmet İzzet Paşa, Londra'ya ulaşmıştı. Londra'da yaptığı bazı temaslar ve aynı zamanda Lord Montagu'nun ve diğer Lord Curzon muhalifi siyasetçilerinde, Lord Curzon'a karşı çıktığı döneme denk gelmişti. Bundan dolayı da pek verimli temaslarda bulunamamıştı. İngilizler özellikle burada Doğu Sorunu, Ermenilerin durumu üzerinde durmuşlar, Bolşeviklerin bölgedeki faaliyetlerinden bahsetmişlerdi.⁴⁸⁶

Ahmet İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey ile Lord Curzon arasında geçen görüşmede ise Türk Yunan savaşının bir an önce durdurulması barışın sağlanması ve Sevr Antlaşması üzerinde çeşitli düzenlemelerin yapılacağından da bahsetmişti.⁴⁸⁷ Yine Ahmet İzzet Paşa basına yaptığı açıklamalarda; Osmanlı Devleti'nin hangi şartlarda barış yapabileceğinden bahsetmiş, sulhun en temel yolunun Anadolu ve İzmir'in

⁴⁸³ N. Çetin, s.517.

⁴⁸⁴ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C.II, İstanbul 2017, s154.

⁴⁸⁵ A. İzzet Paşa, s.161.

⁴⁸⁶ A. İzzet Paşa, s.163.

⁴⁸⁷ **Tevhid-i Efkâr**, 19 Mart 1338 (19 Mart 1922), nr. 3307 s.1.

Türklere verilmesi, İstanbul'un güvenliğinin sağlanması, güvenlik sağlandıktan sonra boğazlardan geçişlerin serbest ola bileceği, kapitülasyonlar ile ilgili ise ticaret serbestliğinin korunmasını istemişti. Aynı zamanda İtilaf Devletleri'nin de menfaatlerinin dikkate alınacağını beyan ediyordu.⁴⁸⁸

Öte yandan 1917'den sonra kurulan Bolşevik yönetimi bütün Batı'yı emperyalist ilan etmesi bir noktada İtilaf Devletleri'ni korkutuyordu. Özellikle geniş sömürelere sahip olan İngiltere'nin, Bolşeviklerin uyguladığı politikadan korkması oldukça doğaldı. Elindeki sömürgeleri koruyabilmek için bir yandan güvenlikçi politika izlerken diğer yandan siyasetin ince usulünü takip etmek zorunda kalıyordu. Burada Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren en önemli nokta ise İngiltere'nin Hindistan sömürgesiydi. Mr. Montagu'nun temel endişesi ise Osmanlı Devleti'nin halifelik makamını elinden buldurması buna paralel olarak Hintli Müslümanların İngiltere'ye karşı isyan edebileceği endişesiydi. Dolayısıyla İngiltere temkinli hareket etmek zorundaydı.

Buradaki temaslar bittikten sonra Türk heyeti Paris'e doğru hareket etti. İtilaf Devletleri Şark Meselesini görüşmek ve Türklerin askeri faaliyetlerini durdurmak için 21 Mart'ta Paris'te bir araya geldiler. 22 Mart'ta ise İtilaf Devletleri her iki tarafa da mütareke teklifinde bulundu. Mütarekenin çerçevesi şöyleydi:

“İki tarafın kıtaları arasında on kilometrelik askerden arındırılmış bir saha teşkil edilecek. Kıtalar, insan ve mühimmat itibariyle takviye edilmeyecek... Konuşlanmada değişiklik yapılmayacak ... Malzeme dahi bir yerden bir yere nakledilmeyecek . . . Ordumuz ve askeri vaziyetimiz, İtilaf devletlerinin askeri komisyonlarının denetim ve teftişine arz edilecek . . . Bu komisyonların hakemliğini samimiyetle kabul edeceğiz . . . Harp üç ay müddetle tatil edilecek ve barış öncesi müzakereler iki tarafça kabul edilinceye kadar, üçer aylık müddetle kendiliğinden yenilenecek. Hasımlardan biri harekate geçmek isterse, mütareke müddetinin sona ermesinden hiç olmazsa on beş gün evvel diğer tarafa ve İtilaf devletleri temsilcilerine keyfiyeti haber verecek...⁴⁸⁹”

İtilaf Devletleri'nin bu teklifine Mustafa Kemal Paşa'nın ve TBMM'nin cevabı olumlu olmuştu. Lakin İtilaf Devletleri'nin barış teklifi ileri sürmelerinin nedenini de Yunan ordusuna zaman kazandırmak olduğunu biliyorlardı. Mustafa Kemal Paşa mütareke hükümlerini kabul etmek ile birlikte Anadolu'nun hızlı bir şekilde

⁴⁸⁸ **Vakit**, 25 Mart 1338 (25 Mart 1922), nr. 1540, s. 1.

⁴⁸⁹ M.K. Atatürk, s.488.

boşaltılmasını, diğer yandan boşaltma işleminin nasıl yapılması gerektiğini de İtilaf Devletleri'ne kendi şartları içinde iletmişlerdi. İtilaf Devletleri TBMM'nin öne sürdüğü mütareke koşullarını kabul etmemişti.⁴⁹⁰

İtilaf Devletleri'nin buradaki amacı aslından Sevr Antlaşması'nı ufak tefek değişikliklerle tekrar kabul ettirmektir. Anadolu Hükümeti ise bunu görmüş ve kendi şartlarını ileri sürmeye başlamıştı. TBMM'nin kendi şartlarını ileri sürmesiyle birlikte İtilaf Devletleri, Anadolu'yu cevapsız bırakmaya başlamıştı.

Diğer yandan İtilafların barış teklifi İstanbul Hükümeti'ne de ulaştırılmıştı. Tevfik Paşa teklifi okuduktan sonra İstanbul'la temaslarda bulunmaya başlamıştı. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile görüşen Tevfik Paşa ona Padişah'ın boğazlar güvenliğinin korunması görevini İngilizlere bırakabileceğini söylemişti. Buna mukabil Edirne ve Doğu Trakya'nın Türklere iadesini istemişti. Lakin Rumbold Tevfik Paşa'nın bu önerisini kabul etmedi. Diğer yandan Tevfik Paşa'nın İtilaf temsilcilerine verdiği cevabi notada ise Osmanlı Devleti'nin kaderinin sadece İstanbul Hükümeti'nde olmadığı Anadolu'nun da bunun bir parçası olduğu yani TBMM'nin de bu işin içinde olduğu belirtiliyordu. Yani Tevfik Paşa aslında söz söyleme yetkisinin TBMM'de olduğunu kabul ediyordu.⁴⁹¹

Tevfik Paşa, Meclisi Vükela görüşmeleri tamamlandıktan sonra 8 Nisan'da İtalya, İngiltere ve Fransa hariciye nazırlıklarına cevabi notasında şöyle demişti: “*Barış görüşmeleri için Osmanlı Devleti delegelerini üç hafta içinde gönderecek, Yunan kuvvetleri işgal altında bulundukları yerleri boşaltacak, Yunan kuvvetleri bölgeyi boşalttıktan sonra Trakya'da birikmesi ve burada bir kuvvet oluşturmasına müsaade edilmeyecek ve Osmanlı Hükümeti bu konuda ısrarcı olacaktır. Osmanlı Devleti'nin tek gayesi siyasi ve mali bağımsızlığı sağlayarak şarkta kalıcı bir barış oluşturmak*” olduğu da belirtiliyordu.⁴⁹² Bu şartlar İtilaf Devletleri tarafından da olumlu karşılanmıştı. Yalnız Lloyd George hükümetinin, Türk düşmanı tavrı bilinmekteydi. Dolayısıyla

⁴⁹⁰ M.K. Atatürk, s.493.

⁴⁹¹ N. Çetin, s.424-425.

⁴⁹² N. Çetin, s.428-429.

Ankara Hükümeti bu barış görüşmelerine karşı her zaman temkinli hareket etme taraftarıydı.

Ankara durumu barışçıl yollarla çözmek için bir kere daha girişimde bulunmuştu. Aslında Ankara Hükümeti'nin düşünce Avrupa kamuoyu nezdinde haklı konuma gelmekti. Saldırgan taraf olmadıklarını barış yanlısı olduklarını savunmaktı. Bundan dolayı Dahiliye Vekili Fethi Okyar *tedavi* bahanesi ile Avrupa'ya gönderilmişti. Önce Paris'e uğramış olumlu bir yanıt almayınca Londra'ya geçmişti. Buradaki temasları da olumlu sonuç vermeyince bütün barış umutları tükenmiş bir şekilde Ankara'ya dönmüştü.⁴⁹³

Nitekim 22 Mart'tan 22 Nisan'a kadar devam eden siyasi münasebetler karşılıklı notalarla bir sonuca varmamıştı. Dolayısıyla bundan sonraki süreç Türk ordusunun kesin zafer kazanması ile devam edecekti.26 Ağustos 1922'de başlayan Türk taarruzu, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra 30 Ağustos'ta Türk ordusunun kesin zaferi ile sonuçlanmıştı. Bundan sonraki süreçte ise ateşkesin yapılması ve Türk tarafının talepleri göz önünde bulundurularak hareket edilmesi gerekmişti.

⁴⁹³ Ş. Turan, C.II, s.265-266.

BÖLÜM 3

İŞGAL SONRASI İSTANBUL'UN TAHLİYE SÜRECİ

Bu bölümde Mondros Mütarekesi'nden sonra yaşanan işgalin sona ermesi süreci ve buna bağlı olarak değişen siyasi atmosfer ele alınmıştır.

3.1. Büyük Taarruz Sonrası İstanbul Politikası

Büyük Taarruz Zaferi ile birlikte Türk ordusu, 9 Eylül'de İzmir'e girmiş ve kesin zafer kazanmıştı. Bu zafer aynı zamanda Anadolu'da işgal kuvvetlerinin de sonunu getirmiş oluyordu. Şimdi Türk ordusu Çanakkale'ye doğru yönelmiş Doğu Trakya ve Edirne hattını ele geçirmeye koyulmuştu.

Diğer yandan Türklerin kazandığı bu zafer İngiltere'nin sömürgesi altında bulunan diğer halklar geleceğini tayin edebilir. İngilizlere karşı isyan hareketi başlatabilirdi. Bunun için General Harrington 5 Eylül tarihinde İngiltere hükümetine yaptığı uyarı gerçekleşebilirdi. Harrington bu mesajında; “*Türklerin zaferi İngiltere'nin sömürgelerinde (Hindistan, Mezopotamya, Mısır) isyanların çıkabileceğine*” dikkat çekmişti.⁴⁹⁴

Bu şartlar gerçek olursa İstanbul ve Boğazların kontrolü de Türklere geçerse durum daha vahim olabilirdi. İngiliz Hükümeti 7 Eylül kararları olarak bilinen kararları alacaktı. Buna göre; Boğazlar bölgesinin İngiltere açısından oldukça büyük öneme sahip olduğu, Kemalistlerin Gelibolu yarımadasına geçmeleri durumunda silahla karşılık verilecek, Boğazlarda bulunan İngiliz kuvvetlerinin sayısı arttırılacak, Gelibolu İngiltere tarafından işgal edilecek, eğer Türk kuvvetleri İstanbul'a karşı harekete geçerse İngiliz deniz ve kara kuvvetleri karşı saldırıya geçecekti.⁴⁹⁵

İşgal kuvvetleri 12 Eylül'de tekrar bir araya geldi. Bu toplantıda *Boğazlar Sorunu* noktasında ortak hareket edilmesi, Venedik'te bir konferans düzenlenmesi ve Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından onaylanmayan Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesi

⁴⁹⁴ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921–1922*, İstanbul 1989, s. 368.

⁴⁹⁵ B. N. Şimşir s376.

teklif edildi.⁴⁹⁶ Yine 14 Eylül'de Fransa bakanlar kurulu Boğazların Türklere verilmesi kararını aldı.⁴⁹⁷

Diğer yandan İtilaf Devletlerinin sömürgelerinde huzursuzluklar başlamıştı. Türk zaferi, dünya Müslümanları arasında oldukça büyük bir sevinç yaratmıştı. General Allenby, verdiği bilgilere göre Mısır'da halk açıktan sokaklarda sevinç gösterisi yapamasa da evlerde ve kahvelerde büyük sevinç şöleni yaşanmıştı.⁴⁹⁸ İtilaflar açısından durum oldukça hassaslaşmıştı.

16 Eylül'de ise İngiltere son kozunu oynamaya çalıştı. Lloyd George'nin emri ile sömürgeler bakanı Winston Churchill bir bildiri yayınlarak sömürgelerini İngiltere için savaşa çağırıyordu. Sömürgeler içerisinde sadece Yeni Zelanda 5 bin asker gönderebileceğini beyan etmişti diğerleri ise kimisi karşılık vermemiş kimisi ise çeşitli bahaneler öne sürmüştü.⁴⁹⁹

Bu arada Fransız General Pelle, Mustafa Kemal ile görüşmek için İzmir'e geldi. Bu görüşmede M. Kemal'e tarafsız bir bölgenin oluşturulmasını teklif etmiş, M. Kemal ise bu teklifi kabul etmemişti. Diğer Franklin Boullion'da Mustafa Kemal ile görüşmek için İzmir'e geldi. Bu görüşme esnasında 23 Eylül tarihli ve İtilaf Devletleri Hariciye Nazırları imzalı barış notası da Mustafa Kemal'e ulaştı. Bu notada iki temel belirtilmişti. Birisi askeri hareketin durdurulması diğeri ise bir konferans düzenlenmesi ve barış antlaşmasının yapılmasıydı.⁵⁰⁰

General Pelle, İzmir'den döndükten sonra Tevfik Paşa ile görüşmüş ve Tevfik Paşa'ya Boğazlara karşı harekât noktasında TBMM nezdinde arabuluculuk etmesini teklif etmişti. Tevfik Paşa ise ne zaman Trakya'nın TBMM'ye devri kararlaştırılırsa o zaman arabuluculuk edeceğini bildirmişti.⁵⁰¹

İngilizler bir yandan diplomasiyi kullanırken diğer yandan Boğazlar bölgesine asker sevkiyatını hızlandırmıştı. M. Kemal Paşa ise İngilizlerin bu harekâtına karşılık

⁴⁹⁶ İkdam, 13,14, 17 Eylül 1922. Vakit, 13 Eylül 1922.

⁴⁹⁷ Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s. 153.

⁴⁹⁸ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C. IV, Ankara 1984, s. 425.

⁴⁹⁹ B. N. Şimşir, s. 530-540.

⁵⁰⁰ M.K. Atatürk, s.517.

⁵⁰¹ N. Çetin, s.532.

Türk ordularını Çanakkale'ye doğru hareketlendirmişti. Tarafsız bölgeye giren Türk askerlerine karşı İngiliz kabinesi General Harrington'a, çatışma talimatı gönderdi. Harrington ise İngiliz kabinesinin aldığı bu kararı uygulamamıştı.⁵⁰² TBMM, İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül tarihli notasına karşılık vermiş, 3 Ekim'de İtilaf Devletleri komutanları Mudanya'da toplantıya davet edilmişti.⁵⁰³

Tarih *Çanakkale Olayı* olarak geçen bu olay Türk ve İngiliz taraflarının karşılıklı birbirlerini test etmesiydi. Burada General Harrington'un ve Mustafa Kemal Paşa'nın öngörüsü kazanmıştı. Harrington'a göre savaş artık bitmişti. Mustafa Kemal ise Lloyd George ve Lord Curzon'un politikalarının iflas ettiğini anlamıştı. İngilizlerin artık küçük Asya'da fazla kalamayacağı askeri heyetin talimatlarına uyacaklarını anlamıştı. Dolayısıyla Harrington'un kabinenin emrine karşı gelerek saldırmaması hatta Türk birliklerine ateş açmaması bunun göstergesiydi. İngiliz askeri heyeti yenilgiyi kabul ediyordu. Diğer yandan bu zaferden sonra Sadrazam Tevfik Paşa kazanılan zaferin Ankara ve İstanbul arasında ikiliği ortadan kaldırdığını belirtiyor ve düzenlenecek konferans için Ankara'dan İstanbul'a bir temsilci heyetinin gönderilmesi ve konferansta iki tarafında aynı tezleri savunması gerekliliğine vurgu yapıyordu. Bunun için Mustafa Kemal Paşa'ya düşüncelerini belirten bir telgraf göndermişti. Mustafa Kemal Paşa ise verdiği cevapta "*Türk milletinin tek temsilcisinin TBMM olduğunu, yapılacak olan barış antlaşmasına da TBMM'nin belirlediği temsilcilerin katılacağını bildiriyordu*".⁵⁰⁴

3.2.Mudanya Mütarekesi Sonrası Değişen Politikalar

Mustafa Kemal Paşa tarafından 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan itibaren başlatılan Millî Mücadele 9 Eylül 1922 yılında, Yunan ordusunun yenilgisi ile son bulmuştu. Lakin diplomatik mücadele daha bitmemişti. Anadolu Hükümeti ile İstanbul arasında bazen karşılıklı düello ile bazen birlikte yürütülen Millî Mücadele'de artık sona yaklaşmıştı. Türk ordusunun 30 Ağustos'ta kazandığı kesin zafer işgal kuvvetlerini yurttan çıkarma noktasında en büyük başarıydı. Şimdi sırada kurtarılması gereken bir

⁵⁰² S. Sonyel, s. 277.

⁵⁰³ A. F. Türkgeldi, s. 156.

⁵⁰⁴ N. Çetin, s.533-534.

payitaht vardı. Çünkü İstanbul hala işgal devletlerinin kurduğu komisyonlar tarafından yönetilmekteydi.

Mudanya Konferansı 3 Ekim 1922 yılında İsmet Paşa başkanlığında toplanmıştı. Konferansa İngiltere adına General Harrington, Fransa adına General Charpy, İtalya adına General Monbelli katılmıştı. Yunan delegasyonu konferansa katılmamış, Marmara açıklarında bir gemide beklemişti. Konferansın ana konusu Doğu Trakya'nın boşaltılması, Boğazlar ve İstanbul konusunun netleştirilmesiydi.⁵⁰⁵ Mudanya Mütarekesi yürürlüğe girdikten sonra savaş durmuştu. İstanbul için konulan maddeye göre ise barış antlaşması imzalanana kadar müttefikler İstanbul'da kalacaklardı. Barış antlaşmasında alınan karara göre İstanbul'un kaderi belirlenecekti.⁵⁰⁶

Mütareke imzalandıktan sonra barış anlaşması için İstanbul ve Ankara arasında temaslar başlamıştı. Daha öncede belirttiğimiz gibi Tevfik Paşa Hükümeti yapılacak olan barış görüşmeleri noktasında İstanbul Hükümeti'nin de katılması veya Anadolu'dan seçilecek delegasyon heyetinin İstanbul'a gelerek bir nevi kendilerine brifing vermesi şeklinde ifade ediyordu. Lakin Mustafa Kemal Paşa ve TBMM böyle düşünmüyordu. Onlara göre Türk milletinin tek temsilci TBMM idi. Dolayısıyla meclisin seçeceği bir heyet barış görüşmelerinde bulunacaktı.

Mudanya Mütarekesi'nin maddeleri doğrultusunda da Doğu Trakya'yı teslim görevi için Refet Paşa (Bele) seçilmişti. Refet Paşa, İstanbul'da coşku ile karşılanmıştı. Refet Paşa'yı karşılayanlar arasında Padişah'ın yaveri Ali Nuri Bey'de vardı. Ali Nuri Bey "*Zât-ı Şahane namına beyan-ı hoş amedi ederim*" tarzında padişahın selamını getirmişti. Refet Paşa ise sadece "*Makam-ı Mualla-yı Hilafet'e hissiyat-ı diyanet karanemi iblağ ediniz*" diye mukabelede bulunmuştu. Refet Paşa, "*padişah*" kelimesini dahi kullanmamış yalnızca halifelik makamı olarak anmıştı. Burada Refet Paşa geleceğin olaylarını da bir noktada haber verir bir tavır takınmıştı. Çünkü bir süre barış antlaşmasına delege gönderme sorunu Ankara-İstanbul ilişkilerini gerginleştirecek ve bu İstanbul Hükümeti'nin sonu olacaktı.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵S. Tansel, C.IV. s.212.

⁵⁰⁶S. Tansel, C.IV. s.218.

⁵⁰⁷N. Çetin, s.537.

Barış görüşmeleri noktasında Ahmet İzzet Paşa, Tevfik Paşa'ya bir tezkire göndermiş bu tezkirede İstanbul Hükümeti'nin de barış görüşmelerine bir temsilci göndermesinin gerekliliğinden bahsetmişti. Tabi bu Ankara Hükümeti'nin de onaylayacağı bir delege olması gerekmektedir.⁵⁰⁸

Ankara ile İstanbul arasında konferansa katılım noktasında tartışmalar başlayınca TBMM Hükümeti'nin Sağlık Bakanı Rıza Nur, parlamentoya bir yasa teklifi sunmuş, bunun üzerine 1 Kasım 1922 yılında *hilafet ve saltanat makamları* birbirinden ayrılmış ve saltanat kaldırılmıştı.⁵⁰⁹ Ayrıca Rauf Bey'in (Orbay) teklifi ile o gün bayram ilan edilmişti.⁵¹⁰

Bu arada M. Kemal Paşa, TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa'ya saltanatın kaldırıldığına dair alınan kararı bildirmişti. Ayrıca Padişahı ziyaretini ve sarayda yemek yemesi ile ilgili çıkan haberleri İstanbul basınında tezip etmesini istemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutumunun altında yatan neden TBMM tanımadığı bir kişinin, kendi azası olan biri tarafından ziyaret edilmesinin sakıncalı olmasından kaynaklanıyordu.⁵¹¹

Saltanatın kaldırılması haberi İstanbul'da coşku ve sevinç gösterileri ile karşılanmıştı. Diğer yandan Tevfik Paşa Hükümeti'ne resmi ya da gayri resmi bir bildirinin gelmediği görülmekteydi. Aynı şekilde Padişah'a da herhangi bir resmi evrak gelmemişti. Onlarda herkes gibi olayı gazetelerden öğrenmişti. Tevfik Paşa Hükümeti, 4 Kasım'da istifa etti.⁵¹²

Saltanatın kaldırılması ve sonrasında Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifa etmesiyle İstanbul'da Osmanlı yönetimi son buluyordu. Zaten Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal altına alınan şehir pekte Osmanlı yönetiminde değildi. İstanbul Hükümeti'nin istifasından sonra halkın Refet Bey'e olan büyük teveccühü, İstanbul'da bulunan devlet memurları Refet Bey'e yani TBMM hükümetine bağlılıklarını açıklamaya başlamışlardı.⁵¹³

⁵⁰⁸ A.F. Türkgeldi, s. 182.

⁵⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 130, C.24, s. 305-316.

⁵¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 130, C.24, s. 315-316.

⁵¹¹ Betül Arslan, "Saltanatın kaldırılmasının İstanbul'daki Yankıları", **Bellekten**, 66, (245). S95-121.

⁵¹² B. Arslan, "Saltanatın Kal...." s.99.

⁵¹³ **İkdam**, 5 Teşrin-i sâni 1338/4 Kasım 1922, Numro:9208.

Refet Paşa, TBMM'ye çektiği telgrafında 4 Kasım'dan itibaren Vilayeti Meclisleri İdari Heyetleri, Merkez ve Umum-i Jandarma Kumandanları, Polis Müdürü, Cinayet Mahkemesi Reisi ve İstinaf Müdde-i Umumiyesi, bağlılıklarını bildirmişlerdi. Diğer yandan Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesi de Ankara'da bulunan Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesine bir telgraf çekerek bağlılık bildirmişlerdi.⁵¹⁴

Artık İstanbul'da her şey değişmeye başlamıştı. Devlet daireleri birer ikişer TBMM bağlılık bildirmeye başlamışlar, İstanbul kendiliğinden Ankara'ya tabi olmaya başlamıştı. Yine 4 Kasım'da Fatih Belediye dairesinde Şehremini Ziya Bey'in başkanlığında bir toplantı yapılarak, İstanbul dahiliye nezaretinin artık geçersiz olduğunu ve bu meyanda Cemiyeti Umumiye Belediye'nin TBMM'yi tanıdığını dahiliye nezareti ile ilişkinin kesildiğini belirtmişler ve daha sonra Refet Paşa bu konu ile alakalı mazbata vermişlerdi.⁵¹⁵

Refet Paşa, 4 Kasım'da yaptığı açıklamada İstanbul'da saltanatın kaldırıldığı sadrazamın ve İstanbul Hükümeti'nin istifa ettiği bu doğrultuda İstanbul'da bulunan devlet memurlarının görevlerine devam etmesi padişahlık makamınının 1 Kasım günü çıkarılan kanunda belirtildiği şekliyle düzenlendiği, diğer yandan devletin personeli ve memurlarının hiçbir değişiklik olmadan görevlerine devam ettiğini belirtmişti. Refet Paşa 4 Kasım öğleden itibaren TBMM adına İstanbul yönetimine el koymuştu. Yine aynı gün bunu başkomutanlığa çektiği bir telgrafla da bildirmişti.⁵¹⁶

İstanbul'un TBMM'ye bağlanması halk tarafından büyük sevinç ve heyecan yaratmıştı. Her mahallede her sokakta ayrı ayrı gösteriler düzenlenmiş kutlamalar yapılmıştı. Herkes evlerini bayraklarla süslemiş, öğrenciler öğretmenleriyle yürüyüşler düzenlemişti.⁵¹⁷

Sultan Vahdettin'in durumu ise bir hayli sıkıntılıydı. İlk dönemlerde padişahlıktan ve hilafet makamından ayrılmak istememiş hatta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye çalışmıştı. Bütün kapılar kapandıktan sonra Padişah, İngiliz işgal kuvvetleri komutanı

⁵¹⁴ B. Arslan, "Saltanatın Kal...." s.101.

⁵¹⁵ *Vakit*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:1759

⁵¹⁶ B. Arslan, "Saltanatın Kal...." s.106.

⁵¹⁷ *İkdam*, 5 Teşrin-i sâni 1338/5 Kasım 1922, Numro:9208.

Harrington'a yazılı olarak başvuracak ve 17 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'dan ayrılacaktı.⁵¹⁸

İstanbul'daki İtilaf temsilcileri Refet Paşa'nın İstanbul yönetimini aldıktan sonra buradaki güçlerinin ve nüfuzlarının korunmasına önem göstermişlerdi. Refet Paşa ise 4 Kasım'da İtilaf generallerine İstanbul yönetiminin artık TBMM'ye ait olduğunu belirtmişti.⁵¹⁹

İstanbul yönetiminin TBMM'ye ait olduğu belirtilse de İtilaf Devletleri, barış antlaşması yapılmadan İstanbul'dan çıkmak istemiyordu. Aynı zamanda TBMM'nin İstanbul'a ordu göndermesine de pek sıcak bakılmıyordu. İtilaf yüksek komiserleri her ne kadar kendi aralarında çıkar çatışmasına girmiş olsalar da mevzu bahis menfaatleri olduğunda bir araya gelmişler ve ortak tavır takınmışlardı. İstanbul'dan ayrılmaları söz konusu dahi olamazdı. Refet Paşa ile İtilaf Devletleri yüksek komiserleri arasında birçok görüşme olmuş ve ayrılmanın mümkün olmadığını Refet Paşa'ya bildirmişlerdi.⁵²⁰

Refet Paşa İstanbul'a geldikten sonra birçok devlet erkanı ve Osmanlı Devlet memurları Paşa'ya bağlılık bildirmişlerdi. Refet Paşa polis, jandarma gibi kuvvetlere öncelik vermiş ilk etapta onları kontrol altına almıştı. Daha sonra ise diğer devlet daireleri bağlanmışlardı. Refet Paşa'nın İstanbul'daki hâkimiyeti gün geçtikçe artmaya ve etkisini göstermeye başlamıştı. Bu da İtilaf Devletleri yüksek komiserlerini huzursuz etmeye başlamıştı. İtilaf yüksek komiserleri Refet Paşa'ya engel olmayacaklarını anlayınca örfi idare oluşturma fikrini ortaya atmışlar lakin bunu da başaramamışlardı. Yine Refet Paşa mali konulara da el atmaya başlamıştı. Özellikle yabancı yatırımcı ve şirketlerin Türk vizesi almaları, Türk vizesi almayanların ise Türk limanlarına giremeyeceğini bir bildiri ile ilan etmişti.⁵²¹

Refet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetleri İstanbul'u TBMM'ye bağlamanın ön hazırlıklarıydı. TBMM şunun farkındaydı İtilaf Devletleri İstanbul'dan çekilmeyecek.

⁵¹⁸ B. Arslan, "Saltanatın Kal..." s.110.

⁵¹⁹ B. Arslan, "Saltanatın Kal..." s.111.

⁵²⁰ B. Arslan, "Saltanatın Kal..." s.114.

⁵²¹ A. Bozkurt, s.908.

Bariş antlaşması yapılana kadar burada bir yönetim boşluğu oluşmaması için bölgeyi idare edecek bir yönetimin oluşturulmasını sağlamıştı. Refet Paşa İstanbul'da alt yapıyı inşa ettikten sonra TBMM'den gelen direktif doğrultusunda Trakya'ya geçmiş, TBMM'de İstanbul'a Adnan Adıvar'ı atamıştı. Yine İstanbul'da komutan olarak ise Selahaddin Adil Paşa atanmıştı.⁵²²

Bütün bu olan bitenler İstanbul'un da ağır ağır tahliyesinin başladığını göstermekteydi. Gerçek şuydu İstanbul halkı yıllarca süren esareten yaşadığı sıkıntılardan haysiyet ve onur kırıklıklarından usanmıştı. İtilaf temsilcileri hatta üst rütbeli subaylar bile bu savaşın bittiğinin farkındaydı. 11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi imzalandıktan sonra enteresandır, 15 Ekim'de *Tevhid-i Efkâr* gazetesine verilen bir ilanda Fransız işgal kuvvetlerine ait bazı malların satılacağı duyurulmuştu.⁵²³

Buradan da anlaşılacağı üzere İtilaf Devletleri artık savaşın bittiğini kabullenmişlerdi. Lakin önemli olan barış antlaşmasında ne kadar fazla koparmaktı. Bunun için bir müddet daha İstanbul'da kalmaya devam edeceklerdi.

3.3.Lozan Konferansı Sonrası İstanbul'un Boşaltılma Süreci

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalamış ve başkentte dahil olmak üzere yurdun dört bir yanı işgal altına alınmıştı. Türk milletinin Mustafa Kemal önderliğinde birleşmesi ile Millî Mücadele başarıya ulaştırılmış ve 11 Ekim 1922 yılında Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı. Mudanya Mütarekesi imzalanmıştı yalnız Osmanlı Devleti Birinci Cihan Harbi'ni bitirmemişti. Yani barış antlaşması imzalanmamıştı. 10 Ağustos 1920 yılında Sevr Antlaşması imzalanmıştı. Lakin ne Osmanlı Mebusan Meclisi ne de TBMM bu antlaşmayı tanımamıştı. Dolayısıyla antlaşma geçersiz kabul edilmişti. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra yeni bir antlaşma yapmak için Mudanya Mütarekesi'nden birkaç gün sonra 27 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri, TBMM'yi İsviçre'nin Lozan kentinde toplanacak olan kongreye davet etmişti. Bu arada İstanbul Hükümeti hala devam etmekteydi. Lakin 1 Kasım 1922 yılında *saltanatın kaldırılması*

⁵²² A. Bozkurt, s.911.

⁵²³ *Tevhid-i Efkâr*,15 Teşrin-i evvel 1922.

ve 4 Kasım'da Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifasıyla birlikte TBMM Türk milletinin tek temsilcisi konumuna yükselmişti.

TBMM konferansa katılacak olan delegasyon heyetini belirleme çalışmaları içerisinde girmiş Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey istifa ederek onun yerine Mudanya'daki başarısından dolayı İsmet Paşa hariciye vekaletine atanmıştı. Öte yandan heyet başkanlığı da İsmet Paşa'ya verilmiş, diğer delegasyonlar ise Dr. Rıza Nur ve Hasan (Saka)'dan oluşmaktaydı. Delege heyetine 6 maddelik bir talimat verilmiş ve bu talimatlardan kesinlikle taviz verilmemesi istenmişti.

7 Kasım'da İstanbul'a gelen heyet, 12 Kasım'da Lozan'a ulaşmıştı. Konferans başlamadan İsmet Paşa, Fransız temsilcisi Poincare ile bir görüşme yapmış bu görüşme İstanbul'un ne zaman tahliye edileceğini sormuştu. Poincare ise antlaşma imzalandıktan sonra ne İstanbul'da ne de Boğazlar çevresinden hiçbir işgal kuvvetinin kalmayacağını söylemişti.⁵²⁴

İsmet Paşa, Lozan'da sıkıntı zamanlar geçirmekteydi. Özellikle Lord Curzon'un anlayışsız tutumu zaman zaman Türk tarafının sınırlarını yıpratıyordu. Birçok noktada antlaşmaya varılsa da hala anlaşma sağlanmadığı önemli konular bulunmaktaydı. Yine İsmet Paşa'nın, Rauf (Orbay)'dan aldığı bir telgrafta göre İstanbul'da Maçka Kışlası'nda ve bazı depolarda silahlar İngilizler tarafında götürülüyordu. Rauf Bey'den gelen bir başka telgrafta ise kapitülasyonların kesinlikle kabul edilmemesi gerektiği tekrar ediliyordu.⁵²⁵

Yine 8 Ocak'ta Rauf Bey'in gönderdiği bir telgrafta İngiliz askerlerinin Haliç'te bulunan Türk motorlarındaki alet edevatı aldığı, Maçka ve Taşkışla'daki silahları götürdüğü ve bu durumun General Harrington nezdinde protesto edildiği belirtiliyordu.⁵²⁶ Diğer yandan 31 Ocak'ta Lord Curzon hazırlamış olduğu barış teklifini Türk delegasyonu kabul etmemiş ve konferans kesintiye uğramıştı.⁵²⁷ Türk tarafı ise 4 Şubat'ta Lozan'ı terk etmişti.

⁵²⁴ Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluşa İstanbul'un Tahliyesi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.23, Muğla 2009. s19.

⁵²⁵ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, C.I. (1922-1923), Ankara 1990, s349-350.

⁵²⁶ B. N. Şimşir, s.351.

⁵²⁷ B. N. Şimşir, s.450.

İsmet Paşa yurda döndükten sonra bir bekleme dönemi başlamıştı. Nihayetinde İngilizlerin kendi iç dengelerinden dolayı şarkta yaşanan bu problemin bir an önce halledilmesi tartışılmıştı. Daha sonra İtilaf Devletleri bir an önce barış antlaşmasının yapılması için 28 Mart 1923’de TBMM’ye bir nota göndermişti. TBMM, bu notaya 7 Nisan’da karşılık vermiş görüşmelerin başlama tarihi olarak 23 Nisan verilmişti. Bu defa Türk Heyeti konferansın başından itibaren İstanbul’un tahliyesini ön plana çıkarmıştı. İngiliz Heyeti’nden de değişiklik olmuş Lord Curzon yerine Horace Rumbold gelmişti. Türk Heyeti’nin İstanbul talebi Rumbold tarafından antlaşmanın yapılması ve İngiliz parlamentosunun onayından geçmesinden sonra ancak İstanbul’un boşaltılacağını söylemişti.⁵²⁸

İsmet Paşa ise tahliye noktasında oldukça ısrarcıydı. Barış antlaşmasının yapılmasından hemen sonra tahliyesinde yapılmasının şart olduğunu belirtiyordu. Diğer yandan İtilaf Devletleri’nin parlamentolarının antlaşmayı kabulünün beklenmeyeceğini ve bir an önce İstanbul’un boşaltılmasının gerekliliğini anlatıyordu. Öte taraftan İngiltere tahliyenin hemen yapılmasını istemiyordu. Görüşmeler devam ettiği sürece İstanbul İtilaf Devletleri’nin elinde bir koz gibi kullanılabilirdi. Bundan dolayı İngiltere tarafı bu konuyu sürekli geçiştirmeyi tercih ediyordu.⁵²⁹

5 Haziran 1923’te İsmet Paşa, İstanbul’un tahliyesi noktasında Selahaddin Adil Paşa’ya bir telgraf göndermiş ve bu konuda neler yapılması gerektiğini bir an önce bildirilmesini istemişti.⁵³⁰ Selahaddin Adil Paşa ise İsmet İnönü’ye yolladığı telgrafta bu konudaki görüşlerini şöyle belirtiyordu:

“1-Evvela İstanbul’daki askeri kuvvetlerin tahliyesi, ardından depo ve müesseseler için muvakkat komisyonlar marifetiyle tahliyenin ikmali

2- Muhtelit bir tahliye ve teslim komisyonu teşkiliyle bu komisyonlar mesaisinin ve tahliye teferruatının İstanbul Kumandanlığıyla İtilâf Devletleri Generalleri arasında kararlaştırılması için salâhiyyet itâsı

3- Antlaşmanın Lozan’da imzalanmasıyla beraber işgalleri altında bulunan her türlü harp malzemesi ve eşyanın hiçbir tarafa sevk, nakil ve yeni bir muameleye teşebbüs edilmemesi

⁵²⁸ B. Bakar, “Esaret Kur.....” s.20.

⁵²⁹ B. Bakar, “Esaret Kur.....” s.21.

⁵³⁰ B.N. Şimşir, C.II.s.399.

4- Mondros Mütarekesi'ne müsteniden emaneten taht-ı muhafazaya aldıkları silahlar, harp malzemeleri, savaş gemileri, nakliye vasıtaları, telsiz-telgraf istasyonları, kışla ve müesseselerimizin iade ve teslim edilmesi, bunlardan muhtelif suretlerle Wrangel ordusuna ve başka teşkilâta verilmiş olanların iadesi. Ambarlarımızdan aldıkları malzemelerin bir kısım senetleri mevcuttur.

5- Ticaret gemilerimizin ve gambotlarımızın barış antlaşmasının imzalanmasıyla serbestçe hareketlerinin temini

6- İmza tarihinden itibaren gerçekleşecek zarar ve ziyanlar için nakdî tazminlerin rabtı

7- Ahali elinde bulunması yasak olan harp malzemelerinin satılmaması

8- Anadolu mıntikasının ilk önce tahliye edilmesi, tren hattı üzerindeki askerlerin buraları terk etmesi

9- Divân-ı Harblerce mahkûm edilen Türk tebaasının teslimi

10- Tahliye ve teslimin muhtelit komisyonlarca aynı zamanda icrası"⁵³¹

İtilaf Devletleri tahliye noktasında artık fazla oyalama yapamayacaklarının farkına varmışlardı. Dolayısıyla kendi aralarında yaptıkları toplantılardan sonra TBMM'ye antlaşma imzalandıktan hemen sonra İstanbul'un boşaltılmaya başlanacağı bildirilmişti. Diğer yandan 7 Temmuz'da toplanan İtilaf temsilcileri tahliyeler için protokol hazırlamışlardı. Türk tarafı İtilaf Devletleri'ne yaptığı baskıda hiçbir şekilde kara, hava, deniz gücüne ayırım yapılmadan bütün İtilaf kuvvetleri İstanbul'u terk edeceğini bildiriyordu. Sadece kara kuvvetlerinin tahliyesinin hiçbir anlamı olmazdı. Donanma ve hava kuvvetleri de aynı şekilde çekilmeliydi. 17 Temmuz'da yapılan toplantı sonrasında İtilaf donanması İstanbul, Çanakkale ve Marmara denizinden gitmeleri kabul edildi.⁵³²

24 Temmuz'da Lozan Antlaşması'nda "*İngiliz, Fransız ve İtalyan Kuvvetlerinin İşgal Etmiş Buldukları Türk Topraklarının Boşaltılmasına İlişkin Protokol ve Bildiri*" imzalandı. Buna göre;

"1- Çanakkale Boğazı, Karadeniz Boğazı ve Marmara Denizi'nde bulunan İtilâf Devletleri kuvvetleri çekiliyordu.

2- Tahliye müddeti altı haftaydı.

3- İşgal altında bulunan her çeşit taşınmaz mallar Türk makamlarına teslim edilecekti.

4- İşgal kuvvetleri elinde bulunan Yavuz Zırhlısı dahil olmak üzere Türk savaş gemileri, her türlü harp malzemesi geri verilecekti.

⁵³¹ B. Bakar, "**Esaret Kur.....**"s.22.

⁵³² B. Bakar, "**Esaret Kur.....**" s.25-26.

5- Tahliye esnasında hiçbir olaya meydan vermemek amacıyla gerekli tedbirler Türk ve Müttefik askerî makamları tarafından görüş birliğiyle alınacaktı.

6- Türk hükümeti barış antlaşmasının yürürlüğe konulmasını beklemeksizin bu antlaşmayı imzalamış devletlerin uyuşmalarının 69., 72., 77., ve 91. maddelerden ve ikamet sözleşmesi hükümlerinden yararlanmalarını kabul ediyordu.

7- İngiliz hükümetiyle Türk hükümeti sınırlar belirleninceye kadar korunması hüküm altına alınmış olan Statu quo'yu değiştirecek bir şey yapmamayı taahhüt ediyorlardı.”

Diğer yandan tahliye görevini takip edecek ve üstlenecek görevlilerde belirlenmişti.⁵³³ Selahaddin Adil Paşa'nın başkanlığında bir heyet kurulmuştu.

Kurulan komisyon birçok toplantı yapmış ve tahliye programını tahliyenin şartlarını nasıl yürütülmesi gerektiğini belirlemiştir. 23 Ağustos'ta bir toplantı daha yapılmış ve artık Ankara'dan antlaşmanın onaylandığına dair haber beklenilmeye başlamıştı.⁵³⁴

TBMM barış antlaşmasını onaylamadan, İtilaf kuvvetleri hazırlıklarını yapmaya başlamışlardı. Fransızlar Rumeli'de, İngilizler Bostancı'da tahliye işini başlatmışlardı. Diğer yandan işgal ettikleri bölgelere ait listelerini sunmuşlardı. Diğer bir önemli husus ise işgal devletlerinin özel mülklere verdiği zarardı. İngilizler bunun bedelini ödemeyi kabul etmişti.⁵³⁵

23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM'nin Dış İşleri Bakanı İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri komiserlerine ayrı ayrı olmak üzere hazırlanan İstanbul'un boşaltılmasına dair notayı vermişti. 23 Ağustos gece yarısından sonra tahliye işlemi resmen başlamıştı.

Bundan sonra İtilaf Devletleri işgal altında tuttuğu bölgelerden ağır ağır tahliyelere başlamışlardı. Tahliye 3 Ekim'e kadar devam etmiş, 3 Ekim'de Dolmabahçe rıhtımında yapılan merasimden sonra son İngiliz tümeni de İstanbul'dan ayrılmıştı. İngiliz General Harrington son söz olarak ise “*İyi hatıralar götürmekte olduğunu*” söylemişti.⁵³⁶ 6 Ekim'de III. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa İstanbul'a geldi.

⁵³³ B. Bakar, “**Esaret Kur.....**” s.28-29.

⁵³⁴ İleri, Tahliye Hazırlıkları”, 23 Ağustos 1923.

⁵³⁵ İkdam, “Tahliye ve teslim Hazırlıkları son safhada”, 23 Ağustos 1923.

⁵³⁶ Vatan, 3 Ekim 1923.

Ankara'dan İstanbul'a gelen heyeti Adnan Bey, İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Bey, Vali Haydar Bey ve diğer devlet erkanı karşıladı.⁵³⁷

Bundan sonra şehre tam bir bayram havası hakimdi. Türk ordusu Gülhane Parkı'nda toplandı. Oradan Galata Köprüsü üzerinden Şişhane, Beyoğlu ve Taksim meydanına çıktı. Burada düzenlenen bir geçit töreninden sonra merasim son bulmuştu.⁵³⁸

⁵³⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, "Muzaffer ve kahraman kıtaatımız dün sevgili İstanbul'a girmiştir", 7 Teşrin-i evvel 1923.

⁵³⁸ Selahattin Adil Paşa, **Selâhattin Âdil Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul 1982, s.426.

SONUÇ

Yaklaşık beş asır Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan İstanbul, Birinci Cihan Harbi'nin kaybedilmesinden sonra 30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin imzalanması bu mütarekeye göre de 13 Kasım 1918'de İstanbul'un fiili olarak İtilaf Devletleri tarafından işgale uğraması ile sonuçlanmıştır. İstanbul'un bu ilk işgali halk, asker ve siyasi gruplar arasında şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bazı gruplar işgalin geçici olacağı, bazıları ise kalıcı olacağı noktasında fikir beyan ediyorlardı. Bu muallak durumun nedeni ise İtilaf ordu kuvvetlerinin verdiği beyanatlarda, İstanbul'u işgale gelmediklerine yönelik ifadelerdi. İtilaf Devletleri temsilcileri de hala bunun bir işgal hareketi olmadığını savunuyordu. Lakin asıl niyetleri 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali ile ortaya çıkacaktı.

İtilaf Devletleri İstanbul'da kendi işgal yönetimlerini kurmuşlar, Saray ve Babı-ali İtilaf Devletleri'nin uygulamalarının birçoğunu kabul etmek zorunda kalmışlardı. Bu dönemde birçok defa hükümetler kurulmuştu. İç siyaset olarak oldukça zor zamanlar geçirilmiş üstüne bir de işgalin getirdiği ağır şartlar ile uğraşılmak zorunda kalınmıştı. İstanbul'a gelen itilaf askerlerinin ortaya çıkardığı asayiş sorunları, Rusya'dan gelen mültecilerin yarattığı sorunlar, azınlıkların sorunları ve Müslüman ahalinin sorunları ciddi bir hal almaya başlamıştı. İtilaf askerlerinin tavırları, gayrimüslimlerin İtilaf kuvvetlerini kurtarıcı, Müslüman ahaliyi düşman olarak görmeleri toplumsal karmaşaya neden olmaktaydı.

Diğer yandan iktidara gelen kabinelerin çözüm üretmekten uzak oluşu ve kendi içlerindeki çekişmeleri yönetimi işlemez hale getirmişti. Balkan Harpleri'nden bu yana Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İttihat ve Terakki Fırkası arasındaki çatışma bu dönemde de devam ediyordu. Damat Ferit Paşa hükümetlerinin İttihatçılarla çekişmeleri o dönemde de devam etmekteydi. Damat Ferit Paşa hükümetlerinin İttihatçıları işgal kuvvetlerinden daha tehlikeli olarak görmeleri iç siyaseti daha da zora sokuyordu. Hürriyetçiler tarafından kesin düşman ilan edilen İttihatçılar savaşın da müsebbibiydi. Dolayısıyla onlardan gelebilecek her fikir zararlı ve yok edilmesi gerekirdi. Öyle bir dönem geldi ki işgali unutup İttihatçı avı başlatmışlardı. Tehcir Yargılamaları tam bir faciaya dönüşmüştü. Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey ve birçokları bu yargılamalar sonucu idam edilmişti. Kurulan Nemrut Mustafa Paşa divanı özellikle İttihatçılara yönelik yargılamalarda sert tavırlarda bulunuyordu. Bu sert uygulamalar halk tarafından fazla

agresif bulunuyor ve yargıya olan güvenin sarsılmasıyla birlikte bir tepki ortaya çıkıyordu.

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ile başlayan süreç, hem Osmanlı Devleti hem de İtilaf Devletleri açısından iki kutuplu bir siyasetin başlaması anlamına geliyordu. İlk dönem Anadolu yönetimini pasifize etmeye çalışsalar da daha sonra kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Anadolu'da ortaya çıkan bu güçle birlikte Osmanlı Devleti'nde üç güç odağı doğmuş oluyordu. Bunlardan birincisi Anadolu Hareketi, ikincisi saray ve diğeri de Babıali'ydi.

Bundan sonra İtilaf Devletleri de politikalarını buna göre ayarlamak zorunda kalmışlardı. Ankara ile İstanbul arasında çeşitli çekişmeler, mücadeleler yaşanmış özellikle Damat Ferit Paşa kabineleri dönemi çok gergin geçmişti. İşte bu gerginlik işgal altındaki bir başkent in siyasi durumuna da nüfuz ediyor, halkta ve işgal kuvvetleri nezdinde farklı görüşlerin doğmasına neden oluyordu.

TBMM kurulduktan sonra İstanbul ile Anadolu ilişkileri değişken bir hal almıştı. İstanbul'da kurulan hükümetler, hükümeti kuranların politikaları ile hareket etmekteydi. Burada padişahın birçok noktada yetersiz kaldığı görülmekteydi. Padişah kimi zaman Damat Ferit Paşa ve yakınlarının etkisinde kalmaktaydı. Hükümetlerin değişmesi padişahın da görüşlerini etkiliyordu. Damat Ferit Paşa padişahın güvenini kazanan önemli adamlardan birisiydi. Lakin bazı dönemlerde padişahı bile şaşkınlığa düşürerek işgal güçleri komutanları ile sıkı ilişkiler kuruyor, onların isteklerini eksiksiz yerine getiriyor ve bunu da devletin menfaatlerine dayandırıyor.

Ayrıca bu dönemde İstanbul'da birçok siyasi oluşumun ve cemiyetin de ortaya çıktığı görülmekteydi. Bunlardan bazıları İtilaf Devletleri lehine propaganda yapıyor, bir kısmı da Millî Mücadeleyi destekliyordu. Millî Mücadele taraftarı olan yeraltı örgütleri Anadolu'nun ihtiyacı olan silah, mühimmat, askeri malzemeyi temin ve tedarik ediyordu. Anadolu'ya geçmek isteyen subaylara Anadolu'ya geçmelerinde yardımcı olunuyordu. Anadolu ile istihbarat paylaşımı yapılıyor, İstanbul'da yaşanan olaylar anında Anadolu'ya aktarılıyordu. Yine İstanbul'da bir basın savaşı da yaşanıyor. Dönem dönem basına sansür uygulamaları getirilmiş, hatta bir dönem basılan bütün gazeteler İtilaf Devletleri sansür heyetinin onayına tabi tutulmuştu. Sırf bu yüzden birçok gazete boş sayfalar ile çıkıyordu. Aynı şekilde Millî Mücadele karşıtı

basın yayın da çok fazlaydı. İşgal İstanbul'u bu açılardan ele alındığı zaman her alanda bir savaşın bir mücadelenin olduğu görülmekteydi.

Diğer yandan kurulan diğer kabineler Anadolu ile iyi ilişkiler geliştirmeye gayret ediyordu. Hatta nazırlar içerisinde Anadolu'ya silah kaçırma işini örgütleyenler, İstanbul'da kurulan milli yeraltı derneklerine talimat verenler, Anadolu'nun ihtiyacı olan subayları ikna etmeye çalışanlar ve bunların kaçmasını organize edenler de vardı. Anadolu ile İstanbul ilişkilerinde Ali Rıza Paşa hükümeti bir dönüm noktası olmuştu. Bu hükümet döneminde Anadolu ile Amasya'da resmi temaslar yapılmış, son Osmanlı Mebusan Meclisi açılmıştı. Ama Mebusan Meclisi'nde Misakı Milli'nin kabul edilmesi İstanbul'un da resmen işgal edilmesine neden olmuştu. Her ne kadar İstanbul işgal edilse de akabinde Ankara'da TBMM açılmıştı. Ülke yönetiminde TBMM ağırlık kazanmaya başlamıştı.

İşgal kuvvetlerinin İstanbul'da oluşturduğu yönetim, İstanbul ve Osmanlı Devleti yönetiminin etkisini azaltmış ve mevcut yönetim yapısını bozmuştu. İtilaf Devletleri temsilcileri İstanbul'da çoğunlukla istedikleri kararları almaktaydı. Bu da halkın Millî Mücadele taraftarı olmasını kolaylaştırıyordu. İşgal güçleri istedikleri yerleri işgal ediyor, istedikleri şekilde yaşıyorlardı. Yapılan uygulamalar birçok defa Osmanlı hükümetleri tarafından nota gönderilerek uyarılsa da pek dikkate alınmıyordu. İstanbul her açıdan zor günlerden geçiyordu.

23 Nisan 1920'de kurulan TBMM, kısa zamanda yaptığı uygulamalar sayesinde halkın sempatisini kazanmış ve ülkenin genel yönetim yapısı içerisindeki konumunu güçlendirmeye başlamıştı. Düzenli ordunun kurulması, I. ve II. İnönü Muharebelerinde etkisini göstermiş ve Türk ordusunun Yunan ordusu karşısında etkili olmasını sağlamıştır. Bu düzenli ordu Sakarya Savaşı'nda da etkisini göstermiş ve Yunan ilerleyişini durdurmuştur. Büyük Taarruzla birlikte Yunan ordusu yenilerek çekilmek zorunda kalmıştır.

Bundan sonra barış görüşmeleri başlamış, 1 Kasım 1922 yılında saltanat kaldırılmış ve Osmanlı Devleti'nin resmi varlığı son bulmuştur. 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri İstanbul'u kademeli olarak tahliye etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Tezler

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki, 1908-1914:(Jön Türkler)**. Sander Yayınları, İstanbul 1971.

AKDAĞ, Mustafa, **Ahali Fırkası, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)**. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 2010.

AKŞİN, Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980.

AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**. Sinan Yayınları, İstanbul 1972

AKŞİN, Sina., **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, C.I**. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989.

AKŞİN, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980, C.II, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı**,1997.

AKYILDIZ, Ali, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2013.

AL, G, **II Meşrutiyet Döneminde En Büyük Muhalefet Hürriyet ve itilaf Fırkası. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)**. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir 2006.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. yüzyıl siyasî tarihi (1789-1914)**. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

ATA, Ferudun, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Aktürk'ün Milli Dış Politikası, 1919-1923, C.I, 3Baskı, Kültür Bakanlığı yay., Ankara

,1994, s337-338.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya: Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar**. Pozitif Yayınları, İstanbul 2004.

ATAY, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin**, Pozitif Yayınları. İstanbul 2005.

ATAY, Falih Rıfkı, **M. Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs**, Yeni Gün Basım Yayım, İstanbul 1999.

AYDIN, Mesut, **Millî Mücadele Döneminde İstanbul da Faaliyette Gösteren Gizli Gruplar, İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1989.

AVŞAR, Servet, **Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923), Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2010.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Giriş**, C, 4. İstanbul: Sabah yayınları, İstanbul 1997.

BAYUR, Yusuf Hikmet **Türk İnkılâbı Tarihi**. C.I. Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları Ankara 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Atatürk, Hayatı ve Eseri I (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar)**, Güven Basımevi, Ankara 1963.

BERKES Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

BOZKURT, Abdurrahman, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da işgal yönetimi**. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.

BİREN, Mehmet Tevfik, **Bürokrat Tevfik Biren'in Sultan II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Anıları**. Pınar Yayınları, İstanbul 2006.

CANBAZ, Nagihan Ebru, **İtilaf Devletlerinin Doğu Trakya'da İşgal Uygulamaları, Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953,

DÖNMEZ, Cengiz, **Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

CRİSS, Nur Bilge, **İşgal Altında İstanbul: 1918-1923**. İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

ÇAVDAR, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

ÇETİN, Nurten, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.

ÇETİNKAYA, Ali, **Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları**. ATAM Yayınları, Ankara 1993.

ÇULCU, Musa, **İttihat ve Terakki: I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e**, E Yayınları, İstanbul 2011.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye yayınevi, İstanbul 1974.

DEMİRBAŞ, Bülent, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, (2. Baskı), Arba Yayınları, İstanbul 2000.

ERTÜRK, H., & Tansu, S. N., **İki Devrin Perde Arkası**. İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011

FURGAÇ, Ahmet İzzet, **Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri**. Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

GÖKÇEN, Salim, **Türkiye'de Rum-Yunan Tedhiş ve Terör Hareketleri (1918-1923), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 2006.

GÜLSOY, Ufuk, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, **Millî Mücadele başlarken: Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, Kronik Yayınları, 2019.

GOTTHARD J., **Kurtuluş Savaşında İngiliz Belgeleri I-II**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın Yayıncılık, İstanbul 2001.

GOLOĞLU, Mahmut, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**. Basnur Matbaası Ankara 1970.

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürkler (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

HELMREICH, P. C., **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, (Çev. Ş. Erol), Sabah Kitapları, İstanbul 1996

HİMMETOĞLU, Hüsnü, **Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları**, C.I, Ülkü matbaası, İstanbul 1975

İNAL, İ. Mahmut Kemal **Son sadrazamlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber**, C.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, C. VIII**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C.IX.**, TTK Yayınları, Ankara 1999.

KARAY, Refik Halit, **Minelbab İlelmihrap**, İnkılap Yayınları, İstanbul 2009.

KARPAT, H. Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KASALAK, Kadir, **Millî Mücadele de Manda ve Himaye Meselesi, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1991.

KAYA Gökhan, **II. Meşrutiyetin Siyasal Hayatında Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad), Tarih Anabilim Dalı Doktora tezi**. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

KARPAT H. Kemal, “**Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal Bir Karşılaştırmalı Yaklaşım**”, **Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000.

KİNROSS, Lord. (2003). **Atatürk; Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev. N. Sander). Altın Kitaplar, İstanbul 2003.

KAAN, Oğuz, **II Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

KURAT, A. Nimet, **Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993

MENTEŞE, Halil, **Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı yayınları, İstanbul 1986.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayınları, İstanbul 1987.

OKYAR, A. Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

ORBAY, H. Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıratım**, C. I, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

ÖZARSLAN, Lütfi, **İttihat ve Terakki Cemiyeti: Türkler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Diğerleri**. Resse Kitabevi Sahaf, İstanbul 2016.

ÖZDİLLİ, M. Sezer, (2012). **Osmanlı Demokrat Fırkası, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012.

ÖZKAN, Hülya, **Damat Ferit Paşa'nın Sadaretleri Döneminde İstanbul Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşısı Faaliyetleri, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1992.

RAMSAUR, E. Ernest, **Genç Türkler ve İttihat Terakki: 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi**, (Çev. Hasacan Yüncü), Kayıhan Yayınları, İstanbul 2001.

SANDER, Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih**, C.I, İmge Yayıncılık, Ankara 2012.

SAYDAM, Abdullah, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Kemal Matbaacılık, Trabzon 1995.

Selahattin Adil Paşa, **Selâhattin Âdil Paşa'nın Hatıraları**, Zafer Matbaası, İstanbul 1982,

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali. İstanbul**, C.I-II, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.

SELEK, Sabahattin, **Millî Mücadele–Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Örgün Yayınevi, İstanbul 1982.

SEVİM Ali/YÜCEL Yaşar, **Türkiye Tarihi**, C.II, TTK Yayınları, Ankara 1990.

SONYEL, R. Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.I. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

SONYEL, R. Salahi, **Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**, C. I, II, III, TTK Yayınları, Ankara 2008.

SONYEL, R. Salahi, **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

SÖYLEMEZOĞLU, K. Galip, **Başımıza Gelenler, (Yakın Bir Mazinin Hatıratı, Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922)**, Kanaat kitapevi, İstanbul 1939.

ŞİMŞİR, N. Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C.II-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975.

ŞİMŞİR, N. Bilal, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, C.I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

ŞİMŞİR, N. Bilal, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I-II-III-IV, Ankara: MEB Yayınları, Ankara 1977.

TEMEL, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, T.C Kültür

Bakanlığı, Ankara 1998.

TEMÜR, Haydar, **Kendi Yayınları (İştirak, İnsaniyet, Sosyalist ve Medeniyet) Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2010.

TENGİRŞEK, K. Yusuf, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.

TEPEYRAN, H. Ebubekir, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982.

TEVETOĞLU, Fethi, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK Yayınları, Ankara 1988.

TUNAYA, Z. Tarık, **Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, Arbay Yayınları, İstanbul 1959.

TUNAYA, Z. Tarık, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I-II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, (1.baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 1978.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, C.I-II-III, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2017.

TÜRKGELDİ, F. Ali, **Görüp İştittiklerim**, (5. Baskı), TTK Yayınları, Ankara 2010.

TÜRKGELDİ, F. Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1948.

Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1962.

Türk İstiklal Harbi, İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar, Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1962.

UÇAR, Ahmet, **Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Felahı Vatan Grubu, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2011.

UTURGAURİ, Svetlana, **Boğazdaki Beyaz Ruslar 1919-1929**, (Çev. Uğur Büke), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2015.

ÜÇER, Emrah Sırrı, **Mütareke Döneminde Osmanlı Kamuoyunda Amerikan İmgesi ve Tesiri (Eylül 1918-Mayıs 1919)**, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

ÜNAL, A. Mehmet, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 1998.

YALMAN, E, Ahmet, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Pera Yayıncılık, İstanbul 1997,

YÜZGEÇ, Ayşegül Demirden, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)**, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), Bağlam Yayınları, Ankara 1987.

Arşiv Belgeleri

BOA.DH-KMS, Dos:50-1, nr.105.

BOA, DH-KMS, Dos:50-1, nr.16

BOA, DH-KMS, Dos:37-2, nr.32

BOA, İrade DUİT, 10-24

Türk İnkılâp Tarih. Enstitüsü (TİTE) Arşiv., Klasör No:19, Gömlek No:46, Belge

No:46-1.

MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ, I, (1 Teşrinievvel 1334 (1918) Tarihli Birinci İnikaddan 2 1 Kânunuevvel 1334 (1918) Tarihli Yirmi dokuzuncu İnikada Kadar), Ankara 1992.

Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi Devre IV. 1. fevkalâde toplantı 17 Şubat 1336, I, 143-151.

TBMM Gizli Ceride Zabıtları, C. II., s. 613.

TBMM Zabıt Ceridesi 19.08.1920.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 68-69.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 71-72.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 3, C.18, s. 72-73.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 130, C.24, s. 305-316.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 130, C.24, s. 315-316.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 65-66.

Gazeteler, Dergiler ve Makaleler.

AKBIYIK, Y, “*Millî Mücadele’de Güney Cephesi*”, **Türkler**, C.15, 811-819.

ASLAN, Betül, (2010), “*Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyetinin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma*”, **Atatürk Dergisi**, 4 (1), 29-63

ARMAOĞLU, Fahir, (1998). “*İngiliz Belgelerinde İstanbul’un İşgali (16 Mart 1920)*”. **Bellekten**, 62(234), 467-494.

ASLAN, B. “*Saltanatın Kaldırılmasının İstanbul’daki Yankıları*”. **Bellekten**, 66(245), 95-121.

AYDIN, M, (1995). “*Elviye-i Selase*”, İstanbul: **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.11., s68.

AYDIN, Mesut, (1989), “Hamza Grubu 23 Eylül-15 Aralık 1920”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.1. S.03, s.384-385.

AYIŞIĞI, M, “*Unutulan Soykırım: Batı Anadolu’da Yunan Mezalimi*”. **Türkler**, (C.15. 776-789). Ankara 2002: Yeni Türkiye Yayınları.

(http://ataturkansiklopedisi.gov.tr/index.php?title=Havza_Genelgesi&oldid=3006)

BAKAR, B. (2009). “Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul’u Tahliyesi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 13-58.

BAYKAL, B. S. (1960). “*I. Meşrutiyet’e Dair Belgeler*”, **Bellekten**, (96), 609-612.

BEYDİLLİ, Kemal, “*Paris Antlaşması*”, **İslam Ansiklopedisi**, C.34, İstanbul 2007.s.169-172.

BİRİNCİ, Ali, (1998). “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*”, İstanbul: **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.18, s507-511.

BUDAK, M. (2014). “*Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*”. **İlmi Araştırmalar**, (5), 81-105.

BULUT, Sedef, “*İşgal İstanbul’unda Bolşevik Faaliyetler: İtilaf Devletleri’nin Bolşevizm Endişesi Uyguladıkları Politikalar*”, **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:2013, S.9, s.207-233.

CRİSS, Nur Bilge, (1990). “*Müttefik İşgali Altındaki İstanbul’dan Bir Kesit;1918-1920 Yıllarındaki İngiliz Fransız Rekabeti ve İdari Sorunlar*”, **OTAM Dergisi**.

ÇAPA, M, “*Millî Mücadelede Doğu Karadeniz*”, **Türkler**, (C.15, 661-678). Ankara:

Yeni Türkiye Yayınları

ÇELİK H., (2018). “*Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa (1845-1936)*”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (Vol.5), S.14, 451-468.

DİLEK, Mehmet Sait, (2013), ” *Paris Barış Konferansında Yunan Talepleri ve Büyük Güçlerin Tutumu*”, **Karadeniz Araştırmaları**, S.36, s.31-42.

DUMAN, S. (2015). “*Paris Barış Konferansı'nda İstanbul*”, s. 477-493.

ERDEM, G. (2010). “*İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı'na Yeniden Bir Bakış*”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 51(1), s.327-348.

ERGİN, F. (1991). “*Mütareke Kabineleri*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 7(21), s.391-405.

GÜL, M, “*Elviye-i Selase'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 4(15).

GÜNAY, N., “*Teceddüt Fırkası*”, **Atatürk ansiklopedisi**.

GÜRBÜZ, M, “*Paris Barış Konferansı ve Sadri Maksudi'nin Türkiye'yi Savunma Mücadelesine Bir Örnek*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 5(17).

HANIOĞLU, M. Ş, (1993). “*Cemiyet*”, İstanbul: **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.7,329-331

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 5 Temmuz 1920

Hakimiyet-i Milliye, 7 Ekim1923.

İleri, 23 Ağustos 1923.

İkdam Gazetesi, 1 Şubat 1920.

İkdam, 13,14, 17 Eylül 1922.

İkdam, 5 Kasım 1922.

İkdam, 4 Kasım 1922.

İkdam, 23 Ağustos 1923.

JAESCHKE, G. (1964). “*Mondros’a Giden Yol*”, **Bellekten**, 28(109), 141-152.

KALUÇ, Ş. (2009). “*Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu*”, **Liberal Düşünce Dergisi**, (54), 191-227.

KIZILTAN, Y. (2006). “*I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis i Mebusan-ı*”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 26(1), 251-272.

KURAN, E. (1992). “*Birinci Dünya Savaşı*”, İstanbul: **TDV İslam Ansiklopedisi**, 6, s.196-200.

KÜÇÜK, C. (1991). “*Bâbü’lî Baskını*”. İstanbul: **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.4, 389-390.

KÜÇÜK, C, (2005). “*Misakı Milli*”, İstanbul: **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.30, s.173-175.

METİNTAŞ, M. Y. (2019). “*Suriye Coğrafyasında 1919-1921 Döneminde Siyasal ve Sosyal Olaylar ve Türkiye-Fransa İlişkileri*”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 4(1), 78-112.

ORS, O, (2013). “*Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 13(51), 679-716.

ÖĞİŞİ, T. (2012). “*Mütareke Döneminde Ayan Meclisi’nin Çalışmaları*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5 (22).

ÖZTOPRAK, İ, “Türkiye’nin İşgali ve Direniş Hareketleri”, **Türkler**, (C15, s583-605).
Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

SAYLAN, G. F. (2014). “İstanbul’un resmen işgali (16 Mart 1920)” The occupation of
İstanbul officially (16 March 1920). **Öneri Dergisi**, 11(41), 17-40.

SELVİ, Haluk, (2009) “Sivas Kongresi”, İstanbul: **TDV İslâm Ansiklopedisi**.C.37.
284-285.

SEZER, H. GOTTHARD JASGHKE, “Mustafa Kemal’in Anadolu’ya
Gönderilmesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 3(09).

SOFUOĞLU, A., & YILDIRIM, S. “1921 Londra Konferansı’nda Türk Diplomasi:
Sadrazam A. Tevfik Paşa’nın Sözü Türkiye Büyük Millet Meclisi Temsilcilerine
Bırakması Meselesi” **Bellekten**, 79(284), 351-382.

TEVETOĞLU, F. “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa-General Harbord
Görüşmesi”, **Türk Kültürü**. (Vol-7). S.76.198-207.

Tevhid-i Efkâr, 19 Mart 1922.

Tevhid-i Efkâr,15 Ekim 1922.

TURAN, M. (1996). “İzmir’in İşgali Üzerine”, **Atatürk Araştırma Merkezi
Dergisi**, 12(36), 739-753.

TURAN, Şerafettin, (1982), “Mondros Mütarekesinin Ertesinde Mustafa Kemal’in
Orduya, Siyasete ve İngilizlerin Tutumuna İlişkin Düşünceleri”, **Bellekten**, C.XLVI,
S.182, s.337-346.

TURAN, A. N. “Son Osmanlı Meclis-i Meb’ûsânı’nın Yapısı ve Meclis’te Grup
Teşkili”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, 4(1), 168-172.

TÜRKMEN, Z, (2000). “Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri”, **Genkur.
ATASE Başkanlığı, Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi**, (Vol-25). S.48.s130-136.

TÜRKMEN, Z. (2000). “Ali Rıza Paşa Hükümeti Kuva-yı Milliye İlişkileri”, **Atatürk
Araştırma Merkezi Dergisi**, 16(46), 37-87.

TÜRKMEN, Z. (2002). “İstanbul’un İşgali ve İşgal Dönemi’ndeki Uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 18(53), 319-372.

TÜRKMEN, Z, “Havza Genelgesi”, **Atatürk Ansiklopedisi**.

UMAR, Ö. O., & YENİSU, M. “Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı’nda Ortadoğu’yu Şekillendirme Çabaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 36(101), 29-70.

URAL, S. “Tevfik Paşa Hükümeti’nin Programı ve Mebusan Meclisi’ndeki Yankıları”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi**, 1(1), 217-236.

YALÇIN, Edip Semih, (1995), “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918-16 Mayıs 1919)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.17, S.28, s.173-206.

Vatan,3 Ekim 1923.

Vakit,18 Ekim 1920.

Vakit,22 Ekim 1920.

Vakit, 2 Aralık 1920.

Vakit, 25 Mart 1922.

Vakit, 13 Eylül 1922.

Vakit, 5 Kasım 1922.

Yeni Gün,2.11. 1918